

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП



МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ



НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(29)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2011

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівеський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 4 від 27 квітня 2011 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 2 (29). — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. — 222 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2011
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Калашніков В. А. Проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні.....	64
Медвідь Ф. М., Баран В. В. Концепція української раси Юрія Липи: витоки, сучасне прочитання	5	ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	68
Автенюк О. А. Державно-правове забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи	13	Шконда В. В., Кальянов А. В. Світовий досвід здійснення пенсійних реформ та його значення для України	68
Гайдай С. В. Співвідношення політичної ідеології та політичної науки	18	Ліщитович Л. І., Мельник П. П. Еколого-економічні наслідки впливу геомагнітного поля на агроценози	76
Гулько О. Я. Державна служба в контексті сучасних світових і національних змін і трансформаційних процесів	23	Мельник П. П. Економічні підходи до оцінки впливу магнітного поля Землі на продуктивність агроєкосистем	79
Євтушевська О. І. Проблеми політичного лідерства в сучасній Україні: гендерний аспект	27	Гришин П. М. Функціонально-цільова специфіка розвитку системи фінансового контролю в Україні.....	82
Кравченко Т. А. Критерій легітимності в оцінці політичного процесу у стабільних і перехідних політичних системах	32	Гришин П. М. Нормативно-правові основи забезпечення державного фінансового контролю: стан і перспективи розвитку в Україні	88
Кузьмін П. В. Взаємодія політики і бюрократії як проблема політичної науки і практики.....	37	Ейсмонт В. С. Теоретико-методологічні аспекти економічного зростання, економічного розвитку і розвитку економіки.....	93
Лазаренко О. В. Проблема поділу влади: теоретично-методологічні засади розробки та актуальні питання обґрунтування	40	Тумовс Р. А. Детермінанти сучасного політичного процесу: національний і глобальний вимір	100
Логвиненко С. В. Питання національної безпеки України в контексті попередження та боротьби з тероризмом: теоретичний аспект проблеми	43	Мамченко М. М. Поняття фінансових ресурсів в аналізі джерел формування капіталу підприємств	105
Масловська О. М. Поняття партійних систем у сучасному політологічному дискурсі: теорія і методологія аналізу.....	49	Мельников А. Е. Теоретичні аспекти банківської інвестиційної діяльності.....	110
Масловська О. М. Політичні партії і розвиток парламентаризму в Україні: актуальні питання теорії і практики	54	Остапенко А. В. Проблеми розвитку і теоретичної реконструкції конкурентних відносин в аналізі ринкової економіки.....	117
Тимошин В. В. Проблеми систематизації принципів державного контролю: державно-правовий аспект аналізу	59	Остапенко А. В. Концепції і моделі ринкової конкуренції у сучасній економічній теорії	122

Пруднікова Л. О.

Стратегічні напрями подолання
проблем нерівномірності
соціально-економічного розвитку Донбасу..... 127

Ручка Н. В.

Інструменти комплексної
продуктової політики як засіб
раціоналізації виробництва і споживання..... 134

Устименко Г. В.

Місце центрального банку
в системі органів державної влади 140

Шеховцов В. В.

Деякі сучасні тенденції
визначення фінансового механізму
інвестиційної діяльності комерційних банків..... 145

Тимошин В. В.

Поняття форми державного
контролю господарської діяльності
у сучасній державно-правовій теорії..... 149

Ягода Янковска

Підходи до державного регулювання партнерських
відносин у сфері туризму Республіки Македонія..... 154

ЮРИДИЧНІ НАУКИ 159**Зарудний Є. О.**

Предмет та обов'язок доказування:
співвідношення понять..... 159

Мигалевич В. В.

Значення покарання у підвищенні
ефективності боротьби з корупцією..... 163

Модлицький О. І.

Розвиток цивільно-процесуальних відносин:
теоретико-методологічні аспекти аналізу 168

Морару А. А.

Правові основи державного управління
в аспекті становлення України як демократичної,
правової та соціальної держави 173

Солонина В. Ф.

Цивільно-правові проблеми
забезпечення права на захист в аспекті
вибору способу захисту порушених прав 178

Шашкова-Журавель І. О., Журавель М. І.

Порівняльно-правові аспекти
правового регулювання профспілкового руху
в державах Західної Європи і США..... 183

М. М. Зелененький

Держава як один із суб'єктів
соціального партнерства 187

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ 192**Євтушевська О. І., Слободян С. І.**

Питання здійснення досліджень
політичного лідерства в Україні
з урахуванням гендерних особливостей..... 192

Гончаренко Є. Ю.

Аналіз можливостей проведення тестового
контролю у студентів-лінгвістів при вивченні
німецької мови як другої іноземної..... 199

Маяцька О. Ю.

Поведінка студентської групи
як предмет соціально-психологічного аналізу 204

Парафіан Кароль

Соціально-психологічні аспекти
дослідження феномена політичного лідерства:
теорія і методологія 209

Парафіан Кароль

Громадська активність
у структурі соціальної активності:
соціально-психологічний вимір..... 214

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 220

УДК 572.027.2Л(= 477)

Ф. М. МЕДВІДЬ

В. В. БАРАН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАСИ ЮРІЯ ЛИПИ: ВИТОКИ, СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ*

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 5–12

Розглянуто концепцію української раси Юрія Липи. Запропоновано авторські підходи для сучасного розуміння природи української раси, що може дати корисні геополітичні дивіденди.

Українська наука після 1991 р. вийшла на якісно новий рівень історичного розвитку — звільнившись від рамок марксистсько-ленінського вчення, почалось повернення “із забуття в безсмертя” (М. Жулинський) цілої плеяди українських мислителів.

Головна проблема, що постає перед сучасними дослідниками расових ідей минулого, на наш погляд, лежить у психологічній площині. Етнічна політика гітлерівської Німеччини, дискримінація за кольором шкіри в США, апартеїд в ПАР, що мали місце в XX ст., дискредитували поняття “раса” у свідомості мас та поставили його в один синонімічний ряд з терміном “расизм”. Тому нині найскладнішим завданням для науковців є вироблення певної вираженої позиції та пошук балансу між расовими вченнями XIX–XX ст. та сучасними реаліями [25, 246–256; 27, 178–191].

* Стаття підготовлена на основі тез доповіді В. В. Барана, Ф. М. Медвідя, “Концепція української раси Юрія Липи: спроба методологічного аналізу”, виголошених 3 грудня 2010 р. на Всеукраїнській науковій конференції “Методологія політичної науки (II читання)”, що проходила на базі філософського факультету Львівського національного університету ім. І. Франка.

Необхідність розмежування ідей про расу від расизму постає особливо гостро при вивченні творчості мислителів першої половини минулого століття, зокрема українського вченого-історіософа Юрія Липи.

Попри істотне пожвавлення наукового інтересу до творчості Ю. Липи, що спостерігається протягом останніх років незалежності, його расове вчення залишається, на жаль, без належного розгляду. Традиційно основною для кола сучасних дослідників фундаментальних засад “Всеукраїнської трилогії” є геополітична тематика. Варто виокремити низку тематичних публікацій В. Мороза [21], М. Ільницького [12], М. Плав’юка [15], О. Гриніва [6], М. Дністрянського [9], Ф. Медвідя [20], М. Головатого [5], Г. Ковальського [13] та інших науковців часів незалежності, а також кандидатську дисертацію Л. Домащенко [10].

Проблема української раси фактично була піднята лише в докторських дисертаціях “Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка” О. Франко [3; 28] та “Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект” С. Сегеди [24], що відображають

найважливіші здобутки плеяди видатних українських антропологів.

Для цілісного висвітлення концепції української раси Ю. Липи дуже важливим є історичний опис стану європейської науки кінця XIX – початку XX ст. Так, у 1855 р. в Парижі вийшла чотиритомна праця “Досвід про нерівність людських рас” місцевого науковця Жозефа Артюра де Гобіно (1816–1882), яка власне і дала початок наукового обґрунтування теорії расизму. На сторінках книги, крім опису цивілізаційного розвитку, були викладені думки про те, що “етнічні відмінності мають постійний характер”, “людські раси нерівні за інтелектом”, “людство не може вдосконалюватися до безконечності”, “мови, самі по собі, нерівноцінні” тощо [4].

Продовження ідей графа де Гобіно присутнє в творчості Армана де Катрфажа (1810–1892), Гюстава Лебона (1841–1931), Ваше де Лапужа (1854–1936) та інших французьких науковців [26].

Творча спадщина Х'юстона Стюарта Чемберлена (1855–1927) дає підстави говорити і про англійські корені теорії расизму [23].

Проте найвищою як теоретичного, так і практичного розвитку расизм набув у Німеччині, де він став важливим елементом державної політики часів А. Гітлера. Теорії Фелікса де Люшана (1854–1924), Карла Штраца (1858–1924), Ернста Кріка (1882–1947) та, особливо, Ганса Фрідріха Карла Гюнтера (1891–1968) хоч і всесторонньо охоплювали різноманітні аспекти життя рас, але, при цьому, закріплювали вищість арійської нації [19; 29; 14; 8].

Чи не єдиною значною антирасистською ґрунтовною працею в середовищі західноєвропейських науковців став твір уродженця Австрії Карла Поппера (р. н. 1902) “Відкрите суспільство та його вороги” [22], який, щоправда, був написаний на території Нової Зеландії. Критику побудованої на расизмі тоталітарної держави античного філософа Платона слід розглядати як проекцію на політичну ситуацію у тогочасній Німеччині.

Розуміючи непевність тогочасних теорій расизму Ю. Липа справедливо зауважує, що “окреслювати расу дуже докладно – нелегко, а навіть небезпечно, бо це ж поняття скоріше життєве, біологічне, і вже самим процесом окреслювання можна це поняття знищити” [16, 149].

Доцільно зауважити, що для провідних українських учених першої половини XX ст. не було характерним поняття “раса”. М. Грушевський (1866–1934), В. Липинський (1882–1931), Д. Донцов (1883–1973) та інші мислителі обґрун-

товують форми етнічних спільнот як “народ” та “нація” [7; 18; 11].

“Поняття і “нації”, і “класу”, і “державності”, і “патріотизму” – це лише вияви раси, яка їх в собі заключає” [16, 153], – переконує Ю. Липа. Передбачаючи можливе хаотичне протиставлення понять “раса” і “нація”, автор “Всеукраїнської трилогії” доводить логічність своєї наукової позиції. Поняття “українська нація” бере початок з часів Богдана Хмельницького (XVII ст.), а корені раси сягають трипільської культури, що існувала за тисячі років до початку християнського літочислення.

У першій частині праці “Призначення України” мислитель ретельно описує геополітичні складові чотирьох провідних тогочасних європейських держав. І якщо для підкреслення однорідності італійського, німецького, а тим більше, англійського світу він пропонує термін “раса-результат”, то радянську неоднорідність аргументовано називає “мішаниною”. Різні типи народів та народностей СРСР не може об'єднати воєдино ані історія чи антропологія, ані психологія чи демографія. Радянська держава, за його словами, тримається лише на бюрократичних приписах. Тому навіть “нова совітська мова” – продукт яфетичної теорії Марра жодним чином не зближить у расовому аспекті населення СРСР.

На тлі цієї нової мовної політики як способу духовного єднання жителів радянської держави все виразніше постає “живий організм української расової збірноти”. “Українські маси в іспиті тих великих років виявили себе як однорідна людність, як раса-результат, а не раса в формуванні” [16, 42], – підкреслює Ю. Липа.

Найпростішими, але разом з тим дуже глибокими за змістом, відповідями автора “Всеукраїнської трилогії” на запитання, що таке власне українська раса, є два наступні твердження. По-перше: “Це те, що оточує українця і є ним самим” [16, 149]. По-друге: “Це українське “я”, що реагує “однаково” скрізь і завжди на клич своєї раси, саме найбільш, може, перешкоджає окреслити свою власну расу” [16, 150].

З позиції сучасної етнологічної науки, системні елементи концепції української раси Ю. Липи є дуже своєрідними. Оскільки автор “Всеукраїнської трилогії” базує свої напрацювання на таких поняттях, як “первень”, “домішка” та “прикмета”, що органічно вписуються в його унікальну формулу української раси. Остання має двобічну системну природу. Дефініція формули заключає в собі всі елементи концепції української раси, і навпаки. “Загально можна було б дати таку фор-

мулу раси: расою звемо цільність населення, що його духовні прикмети, укриті й уявні (як звичай, мова, властиво мова), а також антропобіологічні риси становлять виразну цілісність упродовж часу (історії)” [16, 152], – пише автор “Всеукраїнської трилогії”.

Але тут же доповнює свою дефініцію: “До формули окреслення української раси треба взяти первні, що існують. Отже геополітичні прикмети української території, рік і морів, історія українських торговельних трактів і вузлів, зародження осілого людського життя в цих країнах і розповсюдження спочатку головного первня – месопотамського, далі злиття еллінського, у загальному закінченні формування раси готами і, врешті, устійнення її великодержавністю, релігією і розмахом культури, й цивілізації. Далі треба зазначити вартість домішок і історичну селекцію типів расової активності. Врешті до формули української раси належить історія ідей її еліти, бо ці ідеї були духовними подіями, що формували расу” [16, 152].

Ю. Липа виділяє трипільський, еллінський та готський історичні первні, а також внесені в них домішки кочівників, кельтів, римлян, фракодакійців, іранців, кавказців, норманів, євреїв та інших народів.

Праукраїнська трипільська цивілізація заклала головні підвалини будівлі української раси. Усі наступні первні та домішки лише додавали їй нові кількісні та якісні властивості. Дуже тонко Ю. Липа підкреслює той факт, що саме трипільці започаткували рільництво та хліборобство на наших теренах: “Вперше вони сполучили в своїм ритуалі пшеницю й мед як символ цих земель. І цю символічну страву – кутю споживає й досі кожен українець раз на рік, зв’язавши цей звичай із християнським Різдом” [16, 156].

Вартість домішок, на його думку, завжди є меншою в портреті раси порівняно з первнями. Нерідко виникають і протилежності між ними. Мислитель виокремлює два роди домішок. Одні – домішки крові – мають винятково фізіологічне значення, а інші ще й духовне. Причому, просочування зразків чужорідних культур у місцеву духовність може носити як добровільно-позитивний, так і примусово-негативний відтінок.

Ще однією надзвичайно важливою методологічною складовою цієї концепції Ю. Липи є чотири методи окреслення раси: 1. Антропологічний (розміри черепа та кісток, найчастіше знайдених поруч із характерним знаряддям, посудом чи будівлями). 2. Історичний (схожість населення, яке постійно проживало на певній території). 3. Де-

мографічний (процеси змішування різних груп населення). 4. Психологічний (духовна спорідненість).

Антропологічний аспект української раси Ю. Липа описує лише кількома реченнями, проте у них одразу відчуються його фахові медичні знання: “Головний антропологічний тип української раси – передньоазійський (динарський) тип – відзначається своєю тілесною пропорцією і здоров’ям. Є то так званий в біології м’язовий тип (*typus muscularis*), що різниться, скажімо, від травного типу (*typus digestivus*), який переважає в уральсько-фінських народів” [16, 228].

Трипільський первень в антропологічних характеристиках складає орієнтовно 60–70 відсотків української раси.

Також мислитель наводить результати досліджень австрійського біолога Грегора Менделя (1882–1884), відповідно до яких в українців повністю відсутня група “В”, зате наявні 90 відсотків інших (“А”, “АВ”, “О”).

Найбільшим методологічним здобутком Ю. Липи в царині демографії є закон розселення українців. Аналізуючи український колонізаційний рух ХІХ (переселення на Південь) та ХХ (репресії у Сибір) ст., учений виводить чотири елементи цього закону: 1. Розселення українців пов’язане з чорноземом. 2. Тенденція в усіх чорноземних територіях у сусідстві українського етнічного терену. 3. Українське розселення в основному просувається з півночі на південь. 4. Зв’язок з чорноземом є передумовою української державності [17, 34–36].

Ю. Липа також пропонує три методи окреслення кордонів (насамперед етнічних): культурно-історичний, мовно-етнічних прикмет, метод енергетичних передбачень. Останній він обґрунтовує тезою, що “енергія розмножування української етнічної маси є одна з найбільших у світі” [17, 29]. Але, на зламі ХХ та ХХІ ст., в силу різних історичних подій, Україна переживає серйозну демографічну кризу.

Психологічний метод окреслення рас мислитель вважає одним з найголовніших: “Раса відрізняється одна від одної більше своєю психологією, своїми протореними дорогами в думанні і поведінці, навіть своїми звичками більше, ніж будовою тіла” [17, 151]. У праці “Призначення України” психологія народу настільки тісно переплетена з його історією, що це дає підстави стверджувати про певний історично-психологічний метод.

Найціннішим спадком трипільців для України, як лігурів для Франції чи піктів для Англії,

став характер (психологія) села. Важке освоєння лісів, боліт та луговин, що відбувалося у постійній боротьбі з природою, не могло не позначитися на зміні психології трипільців. “Ця терпеливість, мовчазна відвага, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії, холодність при невдачах – чи це не образ осілості й одночасно не тип українського селянина?” [16, 157]. Невипадково слово “хата”, на думку автора “Всеукраїнської трилогії”, є ідеалом українського патріотизму.

Саме характер трипільського первня української раси має найбільше можливостей до відновлення в сучасних умовах. “Ніякий первень не ввійшов і не ввійде вже так глибоко в духовність підложжя української раси, як готський” [16, 164], – констатує Ю. Липа. Тому, що саме готські кочівники прищепили осілому місцевому населенню “найбільш людський, найбільш індивідуальний і найбільш вільний” ритуал раси – весілля. “Це – містерія, що символізує споєння двох велетенських сил раси – мужеськості й жіночності. Містерія ця має остаточне значення в формуванні раси. Споєні в ній трипільський, готський, а також еллінський первні дають один із найгарніших ритуалів людства. Освячений церквою, ритуал цей триває й досі, скрізь, де перебуває українська раса, як символ її одності” [16, 164].

Велич раси мислитель вбачає в її духовності, що слугує для неї своєрідним цементом. А такі явища, як поняття влада, мистецтво, військова справа, виступають лише як окремі сторони духовності.

Складна історія України підтверджує думку Ю. Липи, що “примусове відірвання від раси, від її матеріальних цінностей може значно зміцнити прив’язання до власних духовних цінностей” [16, 149].

Мірилом української великості мислитель називає українську людину. Періодом її найвищого піднесення є Київська доба, у якій були втілені в життя заповіді апостола Андрія. Ю. Липа відмічає дві прикмети тих часів. Для населення Русі були характерними особистісна свобода та відповідальність перед християнськими святощами, а для княжого двору ще й прагнення до зовнішньої експансії.

Попри велику кількість адміністративних століць в історії України, мислитель політичним центром української раси називає Київ. А головним завданням для сучасників є збереження за будь-яку ціну славних історичних традицій цього міста над Дніпром починаючи з часів апостольства.

Автор “Всеукраїнської трилогії” вважав характер раси головним чинником у сприятливих геополітичних умовах. “Коли в геополітичних явищах незмінною є українська земля, то в генеральних ідеях незмінною є українська раса” [16, 203]. І Україна повинна зайняти перше місце в чорноморському регіоні не стільки завдяки природним чи людським багатствам, а передусім завдяки державницькому характеру її раси [2, 18–21].

“З глухою завзятістю зносить українець супротивності, протиставлення й перешкоди. Вагання українця у здобуванні якоїсь реальної цілі найчастіше не залежить від браку задумів, – лишень це є вагання під час вибору засобів до здобування тої цілі” [17, 15], – ці слова найкраще відображають державницьку природу народу України. Тільки доцільність фізичного збереження раси може бути підставою для розуміння державництва.

Ю. Липа визначає як зовнішні, так і внутрішні прикмети українського характеру. “Ці три прикмети: відрух оборони свого рідного, погляд на світ з нутра раси й сприймання предківщини – це немов зовнішній вияв українського характеру. Це його своєрідні межі...” [16, 232]. У його внутрішньому вияві, на думку мислителя, помітне поєднання таких трьох основних прикмет: скептицизм, раціоналізм та моральний фанатизм.

Головним міфом для нашого етносу в усі часи залишається справедливість. Лише еллінському періоду в історії України був притаманний індивідуалізм, але він швидко розчинився у традиційному солідаризмі. “Українська раса – це раса солідаристів, у яких суспільний ідеал – група, а не індивідуальність. Найприродніше місце українця – це перебування в групі, а ніколи поза групою. В групі розвивається він найліпше. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин груп” [16, 299], – ці слова Ю. Липи стали крилатими.

Підтвердженням солідаризму українського народу є історичні уроки 1917–1923 рр. У тогочасній боротьбі за власну державу яскраво простежувались такі прикмети: масовий інстинкт (згуртованість) українців, расове очищення від чужинців та здатність мас до природної боротьби рас. “Українські маси легко пригадують свою одність, і виразно відділяються від чужинців, і підуть на боротьбу” [16, 44], – резюмує мислитель. Головне завдання еліти полягає у наповненні цієї боротьби змістом, стратегією і тактикою.

На думку мислителя, расові реакції є не лише живими, а й історично стійкими.

Таблиця 1

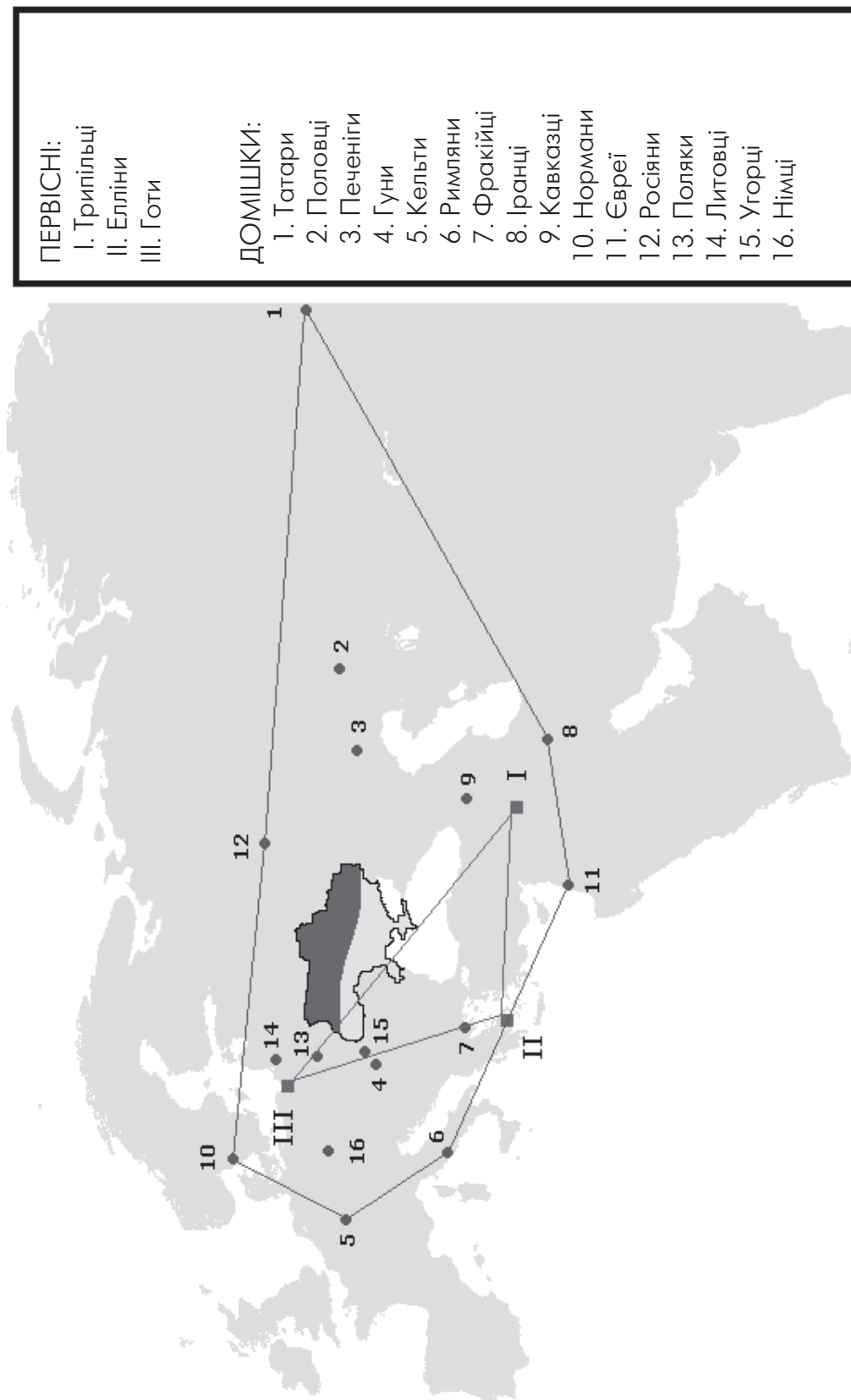
Матриця первнів української раси (за Ю. Липою)

№	Первень	Час появи	Регіон поширення	Важливі внески в українську расу			
				Антропологія	Історія	Демографія	Психологія
1.	Трипільці (батьківщина — Месопотамія)	III тис. до н. е.	Степові землі	Темні очі, кругла форма черепа	Поява рільництва та хліборобства; прокладення доріг	Заснування осілих сільських поселень	Енергія, витримка, терпеливість, відвага, обережність, невідступність
2.	Елліни	I тис. до н. е.	Узбережжя Чорного моря, гірла великих рік		Розвиток мореплавства та торгівлі, династичний монархізм	Заснування міст-держав	Прив'язаність до обрядів та традицій
3.	Готи	II ст. н. е.	Волинь, Придністрянщина; всі українські землі (пізніше)		Основи християнізації, початок творення української мови	Зміна соціальної структури	Сильний характер, відчуття спільності та дисципліни, непорушність слова, організованість

Таблиця 2

Матриця домішок української раси (за Ю. Липою)

№	Домішка		Регіон поширення	Важливі внески в українську расу
1.	Кочівники (татари, половці, печеніги, гуни)		Степові землі	Незначні антропологічні зміни (безслідно зникли)
2.	Кельтська		Південно-західні області; узбережжя Чорного моря (можливо)	Духовне збагачення
3.	Римська		Карпати, Закарпаття, гірла великих рік	Правова система, військова наука
	Фрако-дакійська		Бессарабщина, Буковина	Невеликий ухил у мистецтві регіону
4.	Іранська		Донщина, Кубанщина, Таврида	Мусульманство стало перешкодою зближення
	Кавказькі			
5.	Норманська		Полтавщина, Київщина (Тараша)	Норманська династія Київської Русі
6.	Єврейська		Всі українські землі	Психологія типового посередника
7.	Інші	Російська	Підвладні землі	Не вплинула на біоантропологічний склад, деякі психологічні нововведення
		Польська		
		Литовська		Литовська династія Речі Посполитої
		Угорська	Південно-західні землі	Часткове кровозмішення
		Німецька	Південні землі	Легко асимільована з українським населенням



Геополітична карта української раси (за Ю. Липою)

Дуже важливим елементом формули української раси є аналіз генеральних (національних) ідей, які Ю. Липа розглядає як певні духовні події. За його визначенням: “Українські генеральні ідеї – це більш чи менш глибокі вияви українського расового “я” [16, 204]. Він зауважує, що в історії України, попри багатство та різноманітність поглядів еліти, чітко простежуються та переплітаються два споконвічні типи генеральних ідей – еллінізм та готизм. Для першого характерні експромт, несподіванка та натхнення, а другий ґрунтується на продуманості та розміреності [1, 9–10]. Відштовхуючись від цього, Ю. Липа зображує два ідеали проведутя та відчуття батьківщини, що впливають з історичних особливостей українського характеру. “В еллінізмі провідник – це митець, що творить усе нове, незважаючи на попереднє. В готизмі провідник – це висловник ритму традицій своєї групи та племені” [16, 224].

Ю. Липа, окреслюючи межі наших генеральних ідей, зауважує, що в нашій історії немає людей-експериментаторів як-от Наполеон Бонапарт, Петро I або ж Чингізхан. Історію України він порівнює з музичним твором, у якому у “спів раси” періодично влітають “сильні мелодії” визначних діячів (Митридат Евпатор, Святослав Завойовник, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Ярослав Осмомисл, Богдан Хмельницький, Симон Петлюра).

Та над усіма “генеральними” і “не генеральними” ідеями мислитель ставить історичну здатність до боротьби. “У тотальному, расовому типі війни почуття покривдження й гноблення всередині краю може бути причиною більшої поразки, ніж чисто військова поразка” [16, 57]. Високо оцінюючи працю українських інтелігентів початку ХХ ст., автор “Всеукраїнської трилогії” відзначає головні прикмети їхньої діяльності: муравлиність та протестна втеча до власного еготизму.

Результатом проведеного контент-аналізу праці “Призначення України” стали авторські матриці первнів та домішок української раси, які подані у табл. 1 та 2.

На думку Ю. Липи: “Складові, добре згармонізовані первні й домішки світогляду української збірноти – це є багатство України. В них є велика й всесвітня цінність української раси” [16, 154]. А головним завданням політики раси є прагнення до гармонізації домішок. “Українська раса є острів, і в тому її вартість. ...Для українців найважливіший меридіан світу – це той, що проходить через Україну” [16, 304], – переконує автор. Тому

важливим завданням для науковців є вивчення цієї своєрідної географії.

Результатом застосування дуже характерного для Ю. Липи картографічного методу дослідження став авторський проект геополітичної карти української раси (див. рис. 1), у якій слід виділити трикутник первнів та півкруг домішок української раси.

Доречність створення цього проекту підтверджується двома цікавими деталями. По-перше, трипільського-готська сторона утвореного трикутника первнів є дотичною до західноукраїнських та причорноморських областей сучасної території України, де, власне, найактивніше проходив антропобіологічний та духовний обмін чужинців з місцевим населенням. По-друге, умовне півколо на геополітичній карті української раси вбирає в себе весь Чорноморський простір, який є центральним утворенням у політичній творчості Ю. Липи. Тому створена авторами цієї статті картопроекція є не лише зображення витоків української раси, а й певним стратегічним дороговказом для сучасної вітчизняної геополітичної діяльності.

Отже, варто передусім зробити акцент на необхідності сучасних системних досліджень концепції української раси Ю. Липи, оскільки створені на межі 30–40-х років минулого століття його теоретичні напрацювання не втрачають свого значення й досі. Завдяки запропонованим ним універсальним методологічним конструктам можна дуже точно, а головне комплексно, вивчати природу української раси.

При зваженому застосуванні на практиці концепція української раси Ю. Липи дасть змогу не лише вдало зорганізувати внутрішні етнічні процеси в Україні, а й отримати важливі геополітичні дивіденди.



Література

1. Баран В. В. Юрій Липа про політичну суб'єктність української нації та загрози національній ідеї // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку / 36. тез наук. доп. VII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (25–26 берез. 2011 р.). – Луцьк: ПП Іванюк В. П., ПП Петринка А. Ю., 2011. – С. 9–11.
2. Баран В. В. Юрій Липа про геополітичне становище чорноморських країн першої половини ХХ ст. // Матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. “Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи”. (Тернопіль, 15 квіт. 2011 р.). – Тернопіль: Вектор, 2011. – С. 18–21.

3. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
4. Гобино Ж. А. де. Опыт о неравенстве человеческих рас. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. – 765 с.
5. Головатий М. Де вони – кордони української душі // Липа Ю. Всеукр. трилогія: У 2 т. – Т. 1. Призначення України. – К.: МАУП, 2007. – С. 5–14.
6. Гринів О. Передбачення глобального масштабу // Липа Ю. Розподіл Росії. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995. – С. 111.
7. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Знання України, 1991. – 240 с.
8. Гюнтер Г. Ф. К. Расология еврейского народа. – М.: Сампо, 2010. – 374 с.
9. Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки // Історія укр. геогр. Всеукр. наук.-теоретич. часопис. – Тернопіль, 2000. – Вип. 2. – С. 73–77.
10. Домашенко Л.М. Концепції чорноморської орієнтації України у вітчизняній політичній думці першої половини ХХ століття: Дис... канд. політ. наук: 23.00.01. – К., 2009.
11. Донцов Д. Націоналізм. – Львів: Нове життя, 1926. – 271 с.
12. Ільницький М. Не зріктися своєї душі. (Концепція України в творчості Юрія Липи) // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 3–8.
13. Ковальський Г. Є. Традиціоналістична концепція Ю. Липи // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 1. – С. 36–39.
14. Крик Э. Преодоление идеализма. Основы расовой педагогики. – М.: Белые альвы, 2004. – 432 с.
15. Липа Ю. Призначення України / Передм. М. Плав'юка. – К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – 267 с.
16. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 1.: Призначення України. – К.: МАУП, 2007. – 336 с.
17. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 2.: Чорноморська доктрина; Чорноморський простір (атлас); Розподіл Росії – К.: МАУП, 2007. – 392 с.
18. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6. Кн. 1.: Листи до братів-хліборобів: Про ідею українського монархізму. – К.: Філадельфія, 1995. – 471 с.
19. Лушан Ф. фон. Народи, расы и языки. – М.: Книжный мир, 2010. – 192 с.
20. Медвідь Ф. Липа Юрій Іванович // Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – С. 432–434; його ж. Юрій Липа як фундатор "чорноморської доктрини" України // Дні науки філософського факультету-2007: Міжнар. наук. конф. (18–19 квіт. 2007 р.): Матер. доп. та виступів. – К.: Вид.-поліграф. центр "Київ. ун-т", 2007. – Ч. I. – С. 131–133; Медвідь Ф. М., Медвідь А. М. Юрій Липа як лікар-історіософ // Здоровий спосіб життя: 36 наук. статей / Ред. Ю. М. Панишко. – Л.: Львів. держ. ун-т фізичної культури, 2009. – Вип. 40. – С. 24–25.
21. Мороз В. Горіти надзвичайним світлом // Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – С. 3–11.
22. Поллер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – 444 с.
23. Саркисянц М. Английские корни немецкого фашизма. От британской к австро-баварской "расе господ". – СПб.: Академ. проект, 2003. – 400 с.
24. Сегеда С. П. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. – К., 2001.
25. Сегеда С. П. Антропологія: Підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / С. П. Сегеда. – К.: Либідь, 2009. – 424 с.
26. Тагиефф П.-А. Цвет и кровь. Французские теории расизма. – М.: Ладомир, 2009. – 240 с.
27. Тиводар М. Етнологія: Навч. посіб. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
28. Франко О. О. Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка: Дис... д-ра іст. наук: 07.00.05. – Львів, 1999.
29. Штрац К. Расовая женская красота. – М.: Белые альвы, 2004. – 368 с.

В умовах трансформації геополітичної карти світу відбувається пошук Україною власного місця в системі геополітичних координат. Проаналізовано концепцію української раси Юрія Липи, що може сприяти становленню української ідентичності у світі.

В условиях трансформации политической карты мира происходит поиск Украиной собственного места в системе геополитических координат. Проанализировано концепцию украинской расы Юрия Липы, что может способствовать становлению украинской идентичности в мире.

In the conditions of transformation of geopolitical map of the world there is the search by Ukraine of own place in the system of geopolitical co-ordinates. Conception of the Ukrainian race of George Lupu is analysed, that can be instrumental in becoming of the Ukrainian identity in a world.

Надійшла 26 квітня 2011 р.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 13–17

Феномен державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні досліджується крізь призму аналізу процесів становлення нової системи державного управління, яка відображає притаманні сучасній демократичній, правовій і соціальній державі принципи й цінності. Істотною є роль права і правового регулювання у формуванні в Україні сучасної системи вищої освіти.

На сьогодні дослідження специфіки державно-правового регулювання найважливіших сфер суспільного життя і суспільного розвитку становлять один з найважливіших напрямів аналізу сучасної юридичної науки. Справді, не можна не погодитись з тим, що вивчення ролі і значення права та його нормативного впливу на суспільство і суспільні відносини за необхідності змушує звертатись до тих процесів державно-правового забезпечення розвитку тих чи інших сфер суспільного життя, які є визначальними для будь-якого соціуму в сучасних умовах. Однією з таких сфер є суспільні відносини у сфері освіти, і зокрема – вищої освіти, адже саме освітній процес, який набуває своєї найвищої позначки у системі вищої освіти, дає можливість сформулювати не лише сучасного громадянина, а й до певної міри – сучасний соціум, який здатен успішно функціонувати в умовах глобалізації та постійних інформаційних революцій. Саме тому феномен державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні становить не лише цікаву, а й гранично важливу проблему для цілого ряду державно-правових наук.

Доцільність зазначеної теми зумовлюється кількома причинами, серед яких наразі варто навести лише найважливіші. По-перше, конституційне проголошення України соціальною державою, про що прямо зазначено у ст. 1 Конституції України, суттєво актуалізувало питання, що пов'язані з нормативним регулюванням соціальної та освітньої сфери. Оскільки соціальна держава бере на себе ряд зобов'язань, які безпосередньо

стосуються забезпечення соціального, культурного й освітнього розвитку людини, підвищується актуальність вивчення тих питань, які дають змогу представити специфіку функціонування сучасної держави в частині регулювання і забезпечення цих типів соціальних відносин. Фактично це підтверджується навіть тими визначеннями соціальної держави, якими оперує сучасна юридична наука. Зокрема, якщо застосовувати дефініцію О. Панкевича, згідно з якою соціальною слід називати таку державу, “метою якої є створення всіх можливих умов для реалізації соціальних, економічних та культурних прав, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї, яка гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві”, то з неї прямо випливає, що одним з найважливіших напрямів діяльності соціальної держави є регулювання розвитком системи освіти, і зокрема – вищої освіти [1]. По-друге, не можна не відмітити того, що значна кількість проблем у системі вищої освіти сучасної України виникає саме через недостатню якість її державно-правового регулювання. У цьому контексті всі намагання гарантувати належний стан законодавчого забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні стикаються з необхідністю розробки відповідної теоретично-правової моделі, яка б дала можливість чітко встановити не лише роль держави і права в регулюванні даного типу суспільних відносин, а й

визначити найважливіші напрями, принципи та механізми нормативно-правового впливу на систему вищої освіти. По-третє, слід звернути увагу на той факт, що наразі можна спостерігати докорінне переосмислення ролі самої держави у розвиткові системи освіти, адже нині практично ні в кого не викликає сумніву в тому, що демократична держава – це насамперед держава освічених громадян, які мають достатній рівень знань і навичок для свідомої участі у політичних процесах, а також інших процесах, які визначають функціонування сучасного соціуму. Усе це істотно підвищує актуальність дослідження проблематики державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні.

Таким чином, ставлячи на меті всебічний аналіз поняття державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні, ми маємо вирішити такі конкретні завдання: а) визначити роль системи вищої освіти у становленні України як демократичної, правової і соціальної держави, б) охарактеризувати специфіку державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти у соціальній державі, в) дослідити перспективи вдосконалення системи державно-правового забезпечення розвитку вищої освіти в Україні.

Як вже було зазначено, система вищої освіти безпосередньо пов'язана з розбудовою в Україні незалежної держави, національною й економічною безпекою, економічними та політичними перетвореннями, здоров'ям і майбутнім нації та є ключовим елементом життєзабезпечення держави. Водночас освіту необхідно розглядати як функціонально обов'язковий соціальний інститут найвищого рівня значущості, завдяки якому функціонує соціально-генетичний механізм, що визначає та забезпечує становлення й удосконалення особистості, набуття, передачу та розробку нових наукових знань, надбань культури від покоління до покоління. При цьому не слід забувати, що виховна функція вищої школи була й залишається надзвичайно актуальною. Освіта без виховання не формує особистості й громадянина. Пріоритети духовності виховання, гуманістичного світосприйняття мають в історії нашої вищої школи глибоке коріння й можуть бути для молодих фахівців важливим ціннісним орієнтиром, запорукою самореалізації та стабільності в мінливому світі.

Аналізуючи соціальну сутність системи вищої освіти під цим кутом зору, можна виокремити три типи завдань, які вона покликана вирішувати.

По-перше – це формування соціальної потреби громадян в освітніх послугах, спрямування інтересів молоді на здобуття вищої освіти. При цьому, на наш погляд, не слід повністю покладатися на ринкові важелі визначення потреби у фахівцях, як це нині відбувається, а на державному рівні визначити певні кількісні та якісні орієнтири, які давали б змогу сформувати відповідну мережу навчальних і наукових закладів, структуру спеціальностей, матеріально-технічну та науково-методичну базу. По-друге – це регулювання характеру, змісту та обсягів набутих і засвоєваних знань на основі розробки нових навчальних планів, програм, методів і форм навчання. Якщо для XIX ст. критерієм оцінювання знань був принцип “знаєш – не знаєш”, для XX ст. – “розумієш – не розумієш”, то для XXI ст. визначальним є не тільки вміння засвоювати вже здобуті знання, а й уміння використовувати їх на практиці та продукувати нові. Необхідно здійснити перехід від репродуктивних до інноваційних форм вищої освіти. По-третє – це розробка, запровадження й регулювання меж різноманітності культурно-освітнього та наукового простору країни на базі системи міжнародних стандартів, які б враховували альтернативність, безперервність, наступність і різноманітність форм навчання, забезпечували конкурентоспроможність вітчизняних вищих закладів освіти з відповідними зарубіжними університетами та інститутами.

У цьому контексті характерними рисами вищої освіти, порівняно з іншими освітніми та науковими системами, є: а) єдність соціального, культурного, економічного й наукового середовища, яке на основі системності та взаємодії формує певний інтегральний результат, що виявляється у процесах відтворення суспільства; б) системне відтворення на високому інтелектуальному й культурному рівнях одночасно всіх елементів процесу набуття, відновлення і продукування знань: джерела знань (науки), носія знань (викладача), об'єкта та суб'єкта знань (студента); в) монополія на сферу освіти і науки, у разі розпаду якої неможливо знайти інші системи та механізми відповідної діяльності; г) довготривалість набуття та відтворення знань, підготовки кадрів, формування наукових шкіл порівняно з високою мобільністю населення, виробництва, торгівлі тощо; д) відкритість освітнього та наукового простору, можливість швидкої адаптації науковців до мінливих умов економічного й соціального розвитку; є) високий рівень конкуренції у сфері наукової та освітньої діяльності як усередині країни,

так і за її межами. Отже, можна стверджувати, що вища освіта – це рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації.

На сьогодні, як впливає з аналізу нормативно-правової бази державного управління вищою освітою, систему вищої освіти в Україні становлять: вищі навчальні заклади всіх форм власності; інші юридичні особи, що надають освітні послуги в галузі вищої освіти; органи, які здійснюють управління в галузі вищої освіти. При цьому, як доводить Г. Атаманчук, управління у дослівному розумінні цього поняття починається тоді, коли в будь-яких взаємозв'язках, відносинах, явищах, процесах існують свідоме начало, інтерес і знання, цілі і воля, енергія і дії людини [2]. На думку визначного вітчизняного вченого і юриста В. Цветкова, управління є соціальною функцією владно-організуючої діяльності, яка забезпечує цілеспрямованість і узгодженість спільної праці і життя людей [3]. Справді, управління є необхідною умовою розвитку суспільства, спільної праці людей для досягнення певних цілей у відповідних сферах і галузях діяльності. Ця діяльність здійснюється людьми – суб'єктами управління й може бути охарактеризована як цілеспрямована сукупність дій, що забезпечують узгодження й координацію спільної праці з метою досягнення суспільно значущих цілей та розв'язання поставлених завдань. Як доводить Ю. Козлов, у широкому значенні управління означає керівництво будь-чим, а отже управління є функцією організованих систем різної природи (біологічної, технічної, соціальної), яка забезпечує їх цілісність, тобто досягнення поставлених перед ними завдань [4]. У цьому сенсі державне управління є елементом, видовим поняттям ще більш широкого поняття – соціального управління і являє собою складну систему, яка характеризується специфікою виконуваних функцій.

Звертаючись до вітчизняної юридичної літератури, можна помітити, що питання про співвідношення так званих “широкого” та “вузького” тлумачень поняття державного управління досліджували багато вчених [5]. Зокрема, В. Авер'янов давав таке його визначення: державне управління – це діяльність органів особливого роду, зміст якого полягає у виконанні законів та інших нормативно-правових ак-

тів держави шляхом різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси. Крім того, він дає таке визначення державному управлінню: самостійний вид державної діяльності, що має організуючий, виконавчо-розпорядчий, підзаконний характер, особливої групи державних органів (посадових осіб) щодо практичної реалізації функцій і завдань держави в процесі повсякденного й безпосереднього керівництва економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом [6]. В. Плішкін під державним управлінням розуміє сукупність цілеспрямованих впливів органів державної влади, які здійснюються ними в межах відповідної компетенції на певних осіб, соціальні системи, а також весь соціальний організм у цілому [7]. Водночас Н. Нижник та О. Машков дають таке визначення: державне управління – це “позитивна, організуюча і творча діяльність органів виконавчої влади, які здійснюють керівництво господарським, соціально-культурним і державно-політичним будівництвом” [8]. Також з урахуванням конституційного поділу державної влади в Україні часто пропонують розглядати державне управління як діяльність органів і установ усіх гілок державної влади з вироблення та здійснення регуляторних, організуючих і координуючих впливів на всі сфери суспільства з метою задоволення його потреб, що змінюються.

Нині механізм функціонування вищої освіти стає предметом дослідження не тільки галузевої соціальної науки, а й інших наук. Цей механізм становить інтерес і в рамках теорії державно-правового управління у зв'язку з тією роллю, яку сьогодні починають відігравати результати вищої освіти. В умовах глобалізації всесвітнього господарства розвиток вищої освіти перетворюється на один з основних чинників міжнародної конкурентоспроможності країни, тому без дослідження змісту вищої освіти неможливо вже повною мірою достовірно представити ні мікроекономічні, ні макроекономічні проблеми. З іншого боку, у рамках державно-правового управління системи вищої освіти механізм функціонування вищої освіти до теперішнього часу осмислений поки що не в повному обсязі. У дослідженнях українських учених подібний факт пояснюється тим, що розвиток ринкових відносин у системі вищої освіти в радянський період був обмежений. Спочатку необхідно було подібні відносини розвинути достатньо для того, щоб зрозуміти, що вони не можуть бути основним і єдиним механізмом функціонування вищої освіти.

У працях зарубіжних авторів механізм державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти також не набув адекватного відображення. Грунтуючись на ліберальних концепціях, західна думка надає пріоритет вільним ринковим відносинам, але в освіті лише ринкові відносини є недостатніми через специфіку предмета й результатів освітнього виробництва. Цей факт визнає багато теоретиків, але теорії державного регулювання системи вищої освіти в повному обсязі ще не створено. Тому необхідно підкреслити, що нормальне функціонування й розвиток вищої освіти можливі тільки при поєднанні двох механізмів – ринкових відносин і державно-правового регулювання.

Багато сучасних учених досліджують роль держави в освіті або державної політики у сфері вищої освіти. Проте при цьому в дослідженнях не уточнюється, про який механізм іде мова: про державно-правове регулювання чи про державне управління. З іншого боку, необхідне дослідження механізмів державно-правового регулювання системи вищої освіти, оскільки державне управління освітою, на нашу думку, необхідно замінити державно-правовим регулюванням вищої освіти. Інша проблема пов'язана з розмежуванням двох близьких явищ, що суттєво відрізняються: державного управління освітою, і державно-правового регулювання вищої освіти.

Слід звернути увагу, що проблема розрізнення управління й правового регулювання стосується не тільки системи вищої освіти, вона є загальною для будь-яких форм втручання держави в розвиток соціуму. Ставлення дослідників до цих явищ неоднакове. Одні їх не розрізняють і вважають синонімічними; інші – пропонують різні підходи до виділення їх специфіки. Так, Д. Зеркин і В. Ігнатов стверджують, що зіставлення понять “державно-правове регулювання” і “державне управління” взагалі некоректне з погляду їх смислового змісту” [9]. Утім, на нашу думку, більш правильними є позиції тих авторів, які розмежовують ці поняття. У рамках цих підходів передусім визначаються критерії, за якими здійснюється виявлення специфіки державного управління й державно-правового регулювання. Найчастіше як критерій називають форму власності – в рамках державної власності здійснюється державне управління, а для всіх інших (у тому числі й змішаних) форм власності – тільки державно-правове регулювання. Такий підхід видається нам не цілком прийнятним. Частка державної власності у сфері вищої освіти є значною, що могло б

привести до повної заміни державно-правового регулювання державним управлінням. Відзначимо, що саме це відбувається на практиці, не поліпшуючи при цьому функціонування системи вищої освіти в Україні. Але сенс сучасної ситуації саме й полягає у тому, щоб від державного управління освітою перейти до її державно-правового регулювання. Відмінність, на наш погляд, тут полягає не у формі власності, а в характері управлінської діяльності. Для державного управління освітою характерним є прийняття рішень, доведення їх до вищих навчальних закладів, які, у свою чергу, зобов'язані їх реалізовувати. При цьому державним управлінням чітко регламентуються як кількісні, так і якісні параметри функціонування всіх навчальних закладів.

Натомість державно-правове регулювання включає дещо іншу поведінку держави щодо суб'єктів вищої освіти. Сутністю державно-правового регулювання є не завдання для виконання будь-яких рішень, а створення умов для функціонування вищих навчальних закладів, які сприяли б досягненню тих або інших результатів. Таким чином, роль держави у вищій освіті полягає в тому, щоб визначити, яких саме освітніх результатів суспільство й держава бажали і могли б досягти. При цьому необхідно враховувати, що й окремі суб'єкти також мають певні переваги щодо вищої освіти (можливо, на відміну від суспільства в цілому). У цьому аспекті держава повинна виступати тільки гарантом прав громадян на освіту, але не приймати рішення за них.

Головна складність у розмежуванні цих механізмів – державного управління вищою освітою та державно-правового регулювання вищої освіти полягає саме в тому, що ні суспільство, ні держава від імені суспільства не можуть з достатньою визначеністю виявити необхідні результати розвитку й функціонування системи вищої освіти. Подібне становище характеризує як довгостроковий період, так і відносно короткий. При цьому сказане стосується не тільки невизначеності безпосередніх результатів вищої освіти, а й у ширшому значенні неоднозначності соціальних наслідків будь-яких інновацій у сфері вищої освіти. Справді, для того щоб держава змогла відмовитися від надмірно жорсткого державного управління освітою, що виражається в дріб'язковій опіці над вищими навчальними закладами, у надмірному контролі за будь-якими діями і господарськими операціями в них, слід було б, по-перше, визначити необхідні суспільству результати вищої освіти, по-друге, створити умови для їх реаліза-

ції у вигляді механізму державного регулювання. Спочатку необхідно здійснити осмислення бажаних і необхідних результатів (визначення продуктів) вищої освіти, а вже на цій основі – становлення та розвиток власного змісту й форм механізму державного регулювання вищої освіти.

Таким чином, на основі проведеного аналізу, можна стверджувати, що оскільки відмітною особливістю вищої освіти є невизначеність і різноманіття видів продукту вищої освіти, то держава повинна визначити продукт вищої освіти з кількісного і якісного боку тільки в тому вигляді, який необхідний безпосередньо суспільству. Це означає, що держава не може визначити всі характеристики й види продуктів вищої освіти, вона не повинна детально виражати всі переваги щодо продуктів системи вищої освіти, адже це прерогатива інших суб'єктів попиту на освіту: громадян, груп і колективів, фірм та інших господарюючих суб'єктів. Тому становлення механізмів державно-правового регулювання системи вищої освіти може здійснюватися за умови нормативного вицленування державою тих параметрів продукту освіти, які необхідні з позиції держави. Можна було б окреслити у теоретико-методологічному плані подібну ситуацію поняттям державного замовлення у сфері вищої освіти. Саме в цьому напрямі має розвиватись як систе-

ма вищої освіти в Україні у цілому, так і конкретні процеси й інститути державно-правового забезпечення її належного функціонування.



Література

1. Панкевич О. З. Соціальна держава: до загальнотеоретичної характеристики // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2004. – № 2–3 (28–29). – С. 33.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций. – М.: Юрид. лит., 1997. – С. 23.
3. Реформування державного управління в Україні: проблеми та перспективи / За ред. В. В. Цветкова. – К.: Оріяни, 1998. – С. 36.
4. Алехин А. П., Кармолицкий А. А., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. – М.: Зерцало, 1997. – С. 4.
5. Сиренко В. Ф. Интересы – власть – управление. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 109.
6. Адміністративне право України. Академічний курс / За ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Юрид. думка, 2004. – Т. 1. – С. 123.
7. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник. – К.: НАВСУ, 1999. – С. 21.
8. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління – К.: УАДУ, 1998. – С. 89.
9. Зеркин Д. П., Игнатов В. Г. Основы теории государственного управления. – Ростов н/Д: Издат. центр «МарТ», 2000. – С. 51.

Розглянуто проблему правового регулювання системи управління вищою освітою в сучасній Україні.

Рассмотрена проблема правового регулирования системы управления высшим образованием в современной Украине.

The problem of legal regulation of the system of management of higher education in modern Ukraine is considered in the article.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 18–22

Розглядається активний процес формування нової політичної системи взаємодії політичної ідеології і політичної науки, становлення якої у нашому суспільстві відбувається складно й суперечливо. На жаль, власний досвід України обмежений, а сучасного досвіду будівництва системи політичної науки наша країна практично не мала. Тому найважливішими перспективами співвідношення політичної ідеології та політичної науки є побудова демократичної, правової, соціальної, конкурентоспроможної, ефективно діючої держави.

Організаційно-політична наука сформувалася в країнах Заходу після Другої світової війни. І це не випадково. До середини ХХ ст. вся політична система зводилася до держави. Право, насамперед державне і міжнародне, закономірно домінувало при вивченні цієї системи. Після Другої світової війни викристалізувалася система, у якій політика уособлювала не лише державу, а й партії, суспільні організації та інші політичні інститути.

Звичайно, із самого терміна “політична наука” випливає, що це знання про політику. У загальному й універсальному вигляді – це особливий вид людської діяльності, пов’язаний з одержанням і здійсненням влади, насамперед державної. Він покликаний з’ясувати довготривалі або поточні інтереси різних соціальних груп за допомогою планування, втілення в життя, контролю процесу і результатів відповідної практичної діяльності [1, 21].

Політика як усвідомлена діяльність спрямована на забезпечення суспільних процесів, їх регулювання і розвиток у тому напрямі, якого прагне домінуюча або опозиційна група, має свою антитезу, протиріччя – природний розвиток подій. Усвідомлення інтересів груп, постановка цілі і складання плану дії може вплинути на процес розвитку.

Об’єкт політичної науки необмежений, тому існує чимало сфер політики: економічна, соціальна, національна, екологічна, аграрна, військова, культурно-освітня та ін. [2, 52].

З точки зору технології, політичну науку можна розглядати як мистецтво можливостей, враховуючи вже наведені роз’яснення. Водночас

не слід забувати про зв’язок політики з наукою. З’ясування і реалізація соціальних інтересів на виключно науковій основі ще нікому не заподіяли шкоди.

Отже, політика – це діяльність осіб, мікро- і макрогруп та інститутів, спрямована на завоювання й утримання влади; це система відносин у суспільній організації, що регулюється нормованою ієрархією підпорядкування. Така характеристика політики дає змогу оцінювати її як сферу, яка й виступає предметом політичної науки. Політологія інтегрує політичні аспекти цих дисциплін, а отже, певною мірою передбачає міждисциплінарний підхід до предмета свого дослідження [3, 17].

Предмет політичної науки конкретизується в міру збагачення політичного досвіду, що неминуче приводить до розширення спектру політичної теорії, її плюралізації. При цьому окремі теорії – не частина політології, а спрямована її пізнавальна діяльність. Відповідно в самому предметі політології можуть виокремитися два аспекти: внутрішній, який розглядає механізм політичного світу людини, його структуру й динаміку, і зовнішній, що досліджує політичну культуру або її елементи в контексті зв’язку з соціумом.

На сучасному етапі розвитку України значно зростають наукова та практична значущість ефективного здійснення досліджень у сферах політичних наук та їх впливу на поведінку особистості. Аналіз сучасних тенденцій розвитку суспільства показує: свідомо чи ні, фахівці цієї галузі все частіше звертаються до вивчення питань співвідношення і взаємодії політичної ідеології та полі-

тичної науки. Проте, в Україні комплексні дослідження зазначеної проблематики майже відсутні, а політична наука майже не розвивається.

Виокремити політичні науки із системи суспільствознавчих наук як специфічну самостійну наукову дисципліну дуже важко. По суті, не існує уніфікованого загальноприйнятого визначення предмета цієї науки. Невизначеність і розмитість її меж посилюється розмаїттям ідейно-політичних позицій, методологічних принципів, способів дослідження політичних проблем. Так, аналітико-концептуальний підхід розглядає політологію як певну єдність найістотніших щодо даного явища рис і ставить перед нею завдання систематизувати матеріал, визначити загальну логіку і вузлові моменти аналізу, координувати спільні зусилля різних наук.

За такого підходу можна виокремити дві основні тенденції. Перша розглядає політологію як загальну науку про державу, демократію або політичну владу. Друга тенденція у визначенні предмета політології знайшла відображення у працях, автори яких по-своєму інтерпретують ідеї Платона, Аристотеля, Цицерона, Макіавеллі, Бекона, Гоббса, Локка, Монтеск'є, Дідро, Грамші щодо політики як предмета політології [4, 22].

Нарешті, існує точка зору, згідно з якою предметом політології є і діалектика влади, і владарювання, і теорія політики, і динаміка політичних інститутів, і історія політичних учень, і політична філософія. Політологія інтегрує політичні аспекти цих дисциплін, а отже, певною мірою передбачає міждисциплінарний підхід до предмета свого дослідження.

Враховуючи все це, можемо визначити політологію як науку, що вивчає спрямування і зміст політичного процесу, його суб'єкти і рушійні сили, ідейні та ідеологічні доктрини.

При вивченні політології слід виходити з того, що її предметом є насамперед політика як процес діяння з усіма притаманними йому протиріччями, боротьбою різноманітних сил, інтересів і пристрастей. Тобто йдеться про політику як буття. Тому, головне завдання політології – не вивчення влади і політичних інститутів як таких, а розгляд політичних процесів у цілому. А це передбачає вивчення політичних інститутів у взаємодії, аналіз механізмів і факторів прийняття рішень та їх реалізації на різних рівнях політичного життя.

Як одна із сфер суспільного життя, політика взаємодіє з іншими, відчуваючи їх вплив і зворотно детермінуючи їх функціонування та розвиток. При цьому в політичній сфері найвиразніше ви-

являються інтереси класів, соціальних груп та індивідів. Їх зіткнення, взаємодія відбуваються на ґрунті того чи іншого співвідношення соціальних сил. Без перебільшення можна сказати, що політика найдинамічніша сфера суспільної системи. У свою чергу, вона істотно впливає на все людське буття [5, 42].

Предмет політології конкретизується в міру збагачення політичного досвіду, що неминуче призводить до розширення спектру політичної теорії, її плюралізації. При цьому окремі теорії – не частина політології, а її спрямована пізнавальна діяльність. Відповідно у самому предметі політології можуть виокремлюватися два аспекти: внутрішній, що розглядає механізм політичного світу людини, його структуру й динаміку, і зовнішній, що досліджує політичну культуру або її елементи у контексті зв'язку з соціумом, і насамперед політичну свідомість.

Під політичною свідомістю розуміємо свідомість учасників політичного процесу, усіх тих сил, які борються за владу і її здійснюють. Цей вид свідомості безпосередньо зумовлений політичним буттям. Однак на нього впливають також соціально-економічні, національні і культурні фактори. Важко переоцінити і той вплив, який на політичну свідомість суспільства справляють глибокі структурні та якісні зміни в системі міжнародних відносин [6, 21].

Формування політичної свідомості – це усвідомлення суспільними суб'єктами процесів, що відбуваються в політичному житті, крізь призму притаманних їм інтересів і ціннісних орієнтацій. Ця свідомість може бути більшою або меншою мірою адекватним відображенням об'єктивних процесів боротьби за владу та її здійснення, у цілому потреб політичного розвитку. Чим повніше і глибше інтереси і ціннісні орієнтації певної соціальної спільності, групи, особи відповідають інтересам суспільного прогресу, тим повніше їхня політична свідомість відображає дійсне життя.

Однією із форм політичної свідомості є політична ідеологія – цілісне, концептуальне відображення інтересів певних класів, соціальних груп та інших спільностей, пов'язане з боротьбою за владу, її впровадження і захист з метою реалізації цих інтересів [7, 42].

Теоретичний та ідеологічний рівні політичної свідомості відрізняються, оскільки ідеологія, на відміну від науки, не тільки несе знання, а й відбиває певне ставлення до предмета знання. Ідеологія, за висловом Г. Шахназарова, завжди пристрадна, а наука, навпаки, безпристрасна, в усяко-

му разі зобов'язана бути такою. Вона не має права підлаштовуватися під будь-які смаки і настрої. Це закон її існування, порушення його призводить до виродження наукового знання. Ідеологія відрізняється також від релігії [8, 78].

Утвердження ідеології не можна довести, підтвердити експериментально, але не можна і спростувати. На відміну від релігії, вважає А. Зінов'єв, вона вимагає не віри у свої постулати, а формального визнання, або прийняття їх. Д. Белл зазначав, що "ідеологія" – це слово "занепадницьке". Ідеологія – це відчуження від життя людини, це заманювання її в хачі конструкцій, які вже давно заіржавіли. Без ідеології не може обійтися ніхто. Ідеологічна закваска особливо сильна у таких країнах, як Іран, доволі міцна в США, меншою мірою відчувається в Західній Європі. Хоча і тут присутня. На її духовному фундаменті будується національна свідомість народів цього регіону. Крім того, повсюдно у світі зберігаються такі універсальні ідеології, як християнська і мусульманська, консервативна і ліберально-демократична тощо. Без перебільшення можна вважати, що кожна нація має свою ідеологію – німецька, французька, англійська, українська ідеологія. Жодні зміни в суспільному ладі, політиці неспроможні знищити те, що закладене в природі людини – потребу в ідеології як усвідомленій меті суспільної діяльності. Це необхідний і конструктивний елемент суспільного розвитку, але за умови, що ідеологія посідає місце, відведене їй природою речей [9, 217].

Ідеологію не можна відокремити від влади, владних відносин. За допомогою ідеологічних категорій, зазначає К. Гаджієв, обґрунтовуються або заперечуються ті чи інші політичні інститути, політичні курси, соціально-політичні доктрини. Врешті-решт вона покликана надавати значущості інституційним стосункам між людьми, пояснювати політичні реалії в конкретно-історичних умовах [10, 72].

Проте ідеологія, підкреслюють О. Меннінг та Дж. Робінсон, не завжди може зобов'язати людину діяти певним чином, як це роблять правові норми. Не відданість власне ідеології, а членство в партії, яка діє іменем ідеології, зобов'язує її прихильників приймати політичні рішення. На відміну від партії, ідеологія не має ні провідників, ні підлеглих. Вона має тільки прихильників. Ідеологія – це конституційований елемент політики, а не альтернатива їй [11, 91].

По-справжньому конструктивна ідеологія має відповідати життєвим реаліям і спиратися на досягнення науки. Правильно сформульовані ідео-

логічні доктрини дають змогу розробити адекватні підходи до соціальних процесів, проблем внутрішньої і зовнішньої політики. Інша справа, коли ідеологія утопізується. Саме це трапилося в колишньому СРСР. Через фанатичну впертість по втіленню утопічної ідеї відбулася тотальна ідеологізація суспільного життя, при якій кожне слово і вчинок вимірювалися за шкалою не практичної користі і нормального глузду, а "ідейної чистоти". Політична боротьба в її головних аспектах у роки сталінщини зводилася до винищувальної, жорстокої і кривавої боротьби за владу. Саме цьому слугувала ідеологія, заснована на фальсифікованій історії партії і культі особи. Суспільним наукам була відведена роль коментатора сентенцій Сталіна. Реальні суспільні процеси втискувалися в прокрустове ложе спотвореної ідеології. Така ідеологія розчинила в собі мистецтво, із діючих регуляторів суспільного життя була викреслена мораль. Вироблені людством моральні цінності замінювалися принципом "моральне все те, що служить перемозі комунізму". Тодішня теорія стверджувала наближення комунізму, а якщо можливо довести неминучість комунізму, то виправданим є все, що робиться для досягнення цієї мети. Ідеологією були обплутані навіть економічні процеси, які оцінювалися за критерієм – "соціалістичні" або "несоціалістичні".

У цілому ідеологічні цілі брали гору над політичними розрахунками. Зокрема, на перший план ставилися завдання не національних інтересів, а захисту "завоювань революції". У повоєнні роки чимало зовнішньополітичних рішень були продиктовані не справжніми потребами безпеки країни і нормальним глуздом, а різноманітними ідеологічними постулатами.

Деякі західні політологи розглядали колишнє радянське суспільство як таке, що повністю засноване на ідеології, що претендувала, як релігія, на універсальність. І навіть коли в останні роки дозволили свободу дискусій, зазначав англійський політолог К. Поппер, проблема істини повністю зникла в ідеологічних суперечках.

Успішне розв'язання політичних та інших завдань утвердження України як незалежної демократичної держави ставить на порядок денний оновлення політичної свідомості на основі творчого переосмислення і розвитку політології згідно з історичним досвідом і досягненнями науки, реаліями сучасного життя. Ідеологія як фактор політики набуває особливої актуальності у зв'язку з утвердженням ідейного і політичного плюралізму, появою політичної опозиції.

Подолання ідеологізмів є необхідною умовою формування політичної свідомості, адекватної природі громадянського суспільства. Звичайно, політична багатокладність на ґрунті різних форм власності, у тому числі і трудової приватної, політичний плюралізм і багатопартійність передбачають ідеологічний плюралізм як цілком нормальний стан суспільної свідомості, а отже, конкуренцію і суперництво різних ідеологій. Жодна ідеологія не повинна бути державною, примусовою, офіційною, тобто ідеологічний монополізм виключається. Хоча кожна партія намагається свою ідеологічну платформу видати за єдино істинну.

Ідеологія відіграє значну роль у формуванні такого фактора політичного процесу, як громадська думка.

Активна роль політичної ідеології виявляється в національному ідеалі та розвитку національної ідеї. Вони виконують роль активних евристичних принципів пояснення явищ, пошуку нових шляхів розв'язання проблем.

Національну ідею не можна зрозуміти без урахування особливих умов життя народу протягом усієї його історії.

Національна ідея включає прагнення до ідеального самовлаштування нації – у господарській, духовній і культурній сферах, у соціальному устрої.

Проте вищим виявом національної ідеї є розуміння політичної мети нації. Вона відображає глибинний рівень національної свідомості, сукупність ціннісних настанов нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати і діяти співзвучно національним інтересам. Виявляючись своєрідним духовним станом народу, його менталітетом, національна ідея формується залежно від традицій, культури, соціальних структур нації, усього середовища буття людини і водночас сама впливає на них, існує як “животворна свідомість”, як джерело культурно-історичної динаміки нації.

Національна ідея виступає як внутрішній чинник нації, її життєствердження як дієвого учасника політичного життя та виходить з концепції пріоритету нації, воля якої неідентична сумі поодиноких воľ. Вона означає забезпечення свободи та незалежності.

Національна ідея складається з чітко сформульованої мети, з образу ідеалу, до якого прагне національна воля, з мотивів та думки, що надає почуттям чітко означеної форми. Українська національна ідея є могутнім чинником життя. В ній ор-

ганічно поєднані дві частини – чуттєва і розумова, в ній інтелект сполучений з народним інстинктом та сумлінням, у ній виявляються національне світовідчуття та національна психіка.

Національна ідея невіддільна від національної гордості і національного характеру. Конкретне бачення національної ідеї залежить від історичної ситуації та суб'єктивного бачення мети нації, засобів її досягнення. Національна ідея – це дороговказ для нації.

Генератором національної ідеї виступає національна інтелігенція. Політичного змісту і спрямування їй надає еліта. В життя національну ідею втілює сам народ, його творча енергія і звитязність.

Особливістю політичних процесів є свідомий цілеспрямований характер дії його суб'єктів – індивідів, класів, соціальних груп і націй, а також політичних інститутів, які виражають їхні інтереси. Тому об'єктами політології виступають політична свідомість, політична ідеологія, громадська думка, політична і громадянська культура.

Проміжною і з'єднувальною ланкою між політичною наукою та політичною ідеологією є соціальна структура. Вона безпосередньо становить підвалини політики, визначаючи її суб'єкти, імпульси, інтереси, характер і спрямування політичних процесів. Залежно від соціальної структури формуються політичні сили і рухи [12, 58].

Серед факторів, що визначають політику, істотне місце посідають соціально-психологічні. Саме вони позначаються на політичній поведінці мас та окремих індивідів. За певних умов ці фактори можуть стати вирішальними, наприклад, якщо йдеться про феномен натовпу. Доволі відчутний вплив цього фактора в політичному лідерстві. А якщо взяти національний характер, то він часто-густо визначає форми боротьби за національне самовизначення.

Вибір політичних інститутів, методів функціонування, їх цілей значною мірою залежить від духовної культури. Вона так чи інакше визначає державний устрій народів. У розмаїтті його існування – чи то конституційні монархії чи парламентські республіки як форми демократії – простежуються неоднакові культурні традиції народів, їхні філософські та релігійні погляди тощо. Саме духовна культура впливає на характер політичної соціалізації індивідів, систему їхніх політичних цінностей і політичні позиції.

Проте соціальність політики визначається не тільки впливом на неї різних сфер життя. Взагалі необхідність політики породжена її актив-

ною роллю, здатністю впливати на процеси господарського, культурного та іншого розвитку. Вона виступає силою, що здатна прискорювати чи гальмувати економічне життя. Одним із головних напрямів використання державної влади є економічна політика. Вона, як правило, становить центральну ланку партійних програм, наріжний камінь різноманітних соціально-політичних доктрин. Важливим спрямуванням політичної діяльності є національна і демографічна політика. У багатонаціональних державах її дієвість значною мірою визначає політичну стабільність. Політичні процеси є значущою обставиною, яка істотно впливає на психологічний клімат у суспільстві. Якщо взяти духовну культуру, то визначення напрямів її розвитку, система пріоритетів – усе це також залежить від політики.

Український народ, відчувши цинічність становища, у якому опинився, почав боятися будь-якої ідеології, щоб вона знову не стала єдиною і домінуючою.

При цьому в жодному випадку не можна допустити розчленування політичної ідеології на соціальну і національну. До уваги потрібно взяти особливості самої методології поняття цієї ідеології, врахувати її двоєдиність. Реалізація зазначених заходів забезпечить перехід до якісного нового типу взаємодії політичної науки та політичної ідеології, політичної свідомості та національної ідеї, що сприятиме значній реалізації інтелектуального, культурного, духовного та морального потенціалу особистості та суспільства в цілому.



Література

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия. – М., 1990. – 314 с.
2. Глен Р. Державне управління: Пер. з англ. – К.: Основи, 1994. – 191 с.
3. Гурне Б. Державне управління / Пер. з франц. В. Шовкуна. – К., 1993. – 165 с.
4. Друкер П. Ф. Управление, нацеленное на результаты: Пер. с англ. – М.: Технологич. шк. бизнеса, 1994. – 200 с.
5. Файоль А., Эмерсон Г., Тейлер Ф., Форд Г. Управление – это наука и искусство – М.: Республика, 2002. – 351 с.
6. Eatson D. The Political Systems. – N. Y.; 2003. – 430 p.
7. Freund J. L'essence du Politique. – Paris, 2003. – 317 p.
8. Gallois P.-M. Geopolitique; les voles de la puissance. Paris. Fondation pour les etudes de defence nationale / Plon, 2000. – 246 p.
9. Lacoste Y. Questions de géopolitique. – P., 1988. – 479 p.
10. Manning D.-J., Robinson T.-J. The Place of ideology in Political Life. L. – 2005. – 512 p.
11. O'Tuathail G. Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space. Minneapolis, 2002. – 416 p.
12. Wallerstein I. M. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System. Cambridge, England: Cambridge University Press, 2001. – 202 p.

Українська політична ідеологія і національна ідея, з одного боку, мають віддзеркалювати право нації на самовизначення та незалежність, а з другого – залишити націю в рамках загальнолюдської спільності, прагнути до утвердження в житті загальнолюдських цінностей, боротися за соціальну справедливість.

Украинская политическая идеология и национальная идея, с одной стороны, должны отражать право нации на самоопределение и независимость, а с другой – оставить нацию в рамках всечеловеческой общности, стремиться к утверждению в жизни общечеловеческих ценностей, бороться за социальную справедливость.

As the Ukrainian political ideology and national idea, on the one hand, should reflect the right of nations to self-determination and independence, and on the other – leaving a nation of universal within the community, strive to instill in the life of universal values, to fight for social justice.

Надійшла 2 березня 2011 р.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОВИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН І ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 23–26

Розглядаються особливості ролі і впливу світових та національних змін і трансформаційних процесів на формування державної служби України.

Сучасні світові зміни, а передусім глобалізаційні, інтеграційні процеси, помітно позначаються на всіх сферах суспільного життя. Вони не лише принципово змінюють політичну карту світу, а й спричиняють відповідні проблеми, оскільки формуються головним чином нові державності, по-новому розглядають і проблеми державного правління.

Зазначимо, що на сьогодні кардинальні трансформації безпосередньо української державності достатньо ґрунтовно вивчені такими українськими фахівцями, як В. Будкін, В. Горбатенко, В. Єременко, В. Кремень, М. Михальченко, Ф. Рудич, Г. Щокін та багато ін., які одночасно спробували концептуально визначити й обґрунтувати власне модель нового українського суспільства. Його найчастіше називають “трансформаційним”, “перехідним” (М. Головатий, В. Горбатенко, І. Кресіна), “слабким суспільством” (В. Журавський, М. Михальченко, В. Жанчер), “суспільством кардинальних перетворень” (В. Ворона, Є. Головаха) і т. ін. Так чи інакше, але йдеться про зміну суспільства в цілому, а відтак, маємо вести мову про відповідні трансформації управління таким суспільством, тобто насамперед про державне управління. Загалом, як справедливо зазначає В. М. Колпаков: “В Україні роль, місце і важливість управління незрозуміла і недостатньо враховується в стратегічному управлінні, в кадровій політиці. При розробці концепції розвитку країни до 2010 р. державні структури взагалі забули про концепцію управління” [5, 96].

Сам по собі механізм державного управління в суспільстві, що радикально трансформується, має притаманні саме йому риси, до яких належать:

- радикальність перетворень. Йдеться не лише про суспільні перетворення, а й про

принципову зміну самої системи державного управління;

- еволюційність. Доцільним вважається прогресивний, поступальний розвиток суспільства, на який найбільше зорієнтовані і сподіваються його громадяни;
- інноваційні орієнтації і проблеми. Суспільства, що трансформуються, не набудуть кращих рис і якостей, якщо не використовуватимуться задля їх розвитку різноманітні інновації.

Це, однак, не означає, що такі суспільства мають виняткові або здебільшого позитивні результати свого розвитку. Такий розвиток, на жаль, часто просто імітується, подається як неіснуюча реальність. Подібна ситуація характерна і для системи державного управління. А тому йдеться про делікатне поєднання в державному управлінні і традиційних підходів (від них повністю позбавитися неможливо), і нових, або інноваційних, без яких позитивний поступальний розвиток державного управління є абсолютно нездійсненним.

Ще однією принциповою можливістю державного управління у суспільствах, що трансформуються, є те, що в таких суспільствах видозмінюються відносини між державним управлінням і різноманітними суспільними утвореннями (громадські організації, фонди, консультативні ради і т. ін.), які беруть все більш активну участь у публічному обговоренні, оцінюванні, а то й просто підтримці державних проєктів, програм, рішень, здійсненні громадського контролю за їх виконанням. У такий спосіб відбувається своєрідний контроль за державним управлінням, його соціальна оцінка.

Схарактеризована особливість є закономірною в контексті розвитку громадського суспіль-

ства в цілому, подальшої демократизації суспільних відносин.

Підкреслюючи величезну роль і значення в суспільних трансформаціях саме державної служби, українські дослідники-управлінці О. Д. Лазор та О. Я. Лазор зазначають, що “найважливіші соціально-економічні перетворення в багатьох країнах розпочиналися саме зі зміцнення державної служби. Зокрема, це реформи генерала Шарля де Голля у Франції, прем’єр-міністра Маргарет Тетчер у Великобританії, президента Ехарда у Німеччині, прем’єр-міністра Лешика Бальцеровича у Польщі [6, 10].

Принципово важливим аспектом трансформаційних процесів, притаманних сучасній Україні, є саме той, що пов’язаний з цілепокладанням розвитку українського суспільства загалом. Дбаючи про радикальні суспільні зміни і трансформації, які в кінцевому результаті мають дати нову якість українському соціуму, маємо постійно пам’ятати, що головним і універсальним компонентом будь-якої суспільної системи є саме людина як суспільне єство. Безпосередньо людина була і залишається тим кінцевим і неділимим елементом, який, окремо чи опосередковано вступаючи у взаємозв’язок і взаємодію з іншими людьми, утворює найрізноманітніші людські спільноти: сім’ю, трудовий колектив, громадську організацію, державу, врешті – суспільство в цілому.

Якщо вести мову про те, які державні управління нині потрібні Україні, то варто нагадати результати дослідження, що свого часу було проведене фахівцями Стенфордського дослідницького інституту США. Вони виокремили чотири основних категорії населення відповідно до систем людських якостей, стилю і способу життя: “ті, що рухаються бідністю”, “ті, що стимулюються зовні”, “ті, що стимулюються із середини”, “ті, що є інтегрованими”. Радше за все у контексті державних службовців нас цікавить саме четверта категорія громадян.

Важливим моментом трансформаційних перетворень у сучасній Україні також є той, що пов’язаний із психологією її громадян. Має місце своєрідний розкол у свідомості між тими, хто представляє пострадянську, посткомуністичну консервативну частину населення, і тими, хто найактивніше витягнутий у нові, модернізаційні процеси, у зміни й трансформації. Перших ще називають прихильниками західних демократичних цивілізацій. За таких умов державне управління взагалі має перебудовуватися передусім на впровадженні відповідних правових процедур, що

пов’язані із становленням нової політичної системи, демократичних відносин між усіма її структурами та елементами. З іншого боку, має сформуватися насправді дієве громадянське суспільство, яке повинно забезпечити ефективне громадське самоврядування народу. У поєднанні першого і другого можливий модернізований розвиток України. Тут йдеться про докорінну зміну саме ідеології державного управління. Більшість фахівців з державного управління вважають, що це можливо за умов, коли:

- сформовано саме демократичну державу, у якій державний апарат якомога щільно пов’язаний із суспільством, має від нього відповідну підтримку й довіру;
- створено такі організаційні структури державного управління, завдяки яким усі його ланки діють чітко, взаємопов’язано та результативно;
- у державному апараті в цілому налагоджено механізм прямих і зворотних зв’язків, які дають можливість постійно відслідковувати хід і результати реальних процесів державного управління.

Державне управління, передусім в умовах трансформаційних змін, має забезпечити найоптимальніше використання всіх наявних ресурсів розвитку суспільства, розробку й організацію здійснення стратегії суспільного розвитку. Забезпечити контакти і плідну співпрацю з іншими державними, міжнародними колективними організаціями – ООН, Світовим банком, Радою Європи та ін. Водночас, і це цілком природно й об’єктивно, стан державного управління в Україні значною мірою залежить від того, чи прийде до такого управління нова генерація менеджерів – державних управлінців.

Щодо державного управління в сучасній Україні, то багато надій покладається на здійснювану адміністративну реформу, в ході якої ставлять за мету:

- формування ефективної та дієвої виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління;
- формування сучасної системи ефективного місцевого самоврядування;
- організація на принципово нових засадах усього державного управління та відповідних служб в органах місцевого самоврядування;
- створення більш сучасної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців;

- перебудова всієї системи управління фінансами, і насамперед в державному будівництві;
- формування ефективної системи управління державним сектором економіки;
- розробка й запровадження більш дієвої та ефективної системи державного контролю.

Реформування усієї системи влади у цілому та державного управління зокрема має бути відповідним чином науково і ресурсно забезпеченим.

Виокремлюючи особливості управління персоналом державних установ в умовах трансформаційних змін та системних криз, притаманних багатьом суспільствам, у тому числі і новітній Україні на сучасному етапі державотворення, зазначимо й те, що ряд українських дослідників, у тому числі Н. М. Семенова, пропонують врятувати це управління з дотриманням таких його принципів:

- комплексності. Мається на увазі розробка та реалізація системи відповідних антикризових заходів у відповідній сфері державного управління;
- оптимальності. Йдеться про оптимізацію всього інструментарію управління – форм, методів, засобів тощо;
- ефективності. Мова йде про максимальне використання усіх засад та умов управління з метою отримання максимального результату;
- гнучкості. Вважається, що управління будь-якими процесами має здійснюватися з оптимальним вибором методів і засобів, відповідно до їх ефективності;
- реалістичності. Для управління мають вибиратися засади, що виходять з об'єктивної, реальної оцінки стану справ;
- адаптивності. Будь-які управлінські дії мають постійно, незважаючи на зміну умов і обставин, давати максимально позитивний результат;
- оперативності. Українські рішення, дії мають бути оперативними щодо їх використання. Для цього здійснюється постійний моніторинг соціальної ситуації з вивченням тих проблем, які потребують усунення в першу чергу;
- об'єктивності. Йдеться про реалізм і максимально точну оцінку ситуації, що дає змогу достатньо точно і своєчасно обирати управлінські рішення, вчиняти дії [7].

Така система принципів не повинна домінувати над якимось окремих з них. Водночас вона

потребує синтезу, а також обрання й використання тих форм і методів управління, які є найоптимальнішими, що відповідають реальному стану справ у будь-якій сфері державного управління і функціонування держави в цілому.

Зазначимо, управління персоналом державних установ у даному випадку є безупинним, послідовним процесом, що спрямований на цільову зміну мотивації та стимулювання державних службовців задля отримання від них максимальної віддачі в діяльності, досягнення політичних кінцевих результатів у праці.

Державне управління не можна відокремлювати не лише від управління в окремих сферах, а й від тих соціально-економічних, політичних та інших процесів, що мають місце у світі загалом. Тому цілком природно, що фахівці різних галузей знань в Україні шукають оптимальний варіант поєднання глобальних процесів із розв'язанням конкретних проблем трансформації нашого суспільства в ринкове, інформаційне, соціально орієнтоване, відкрите. При цьому, в державному управлінні тісно поєднуються три складові: концептуальні засади державного управління (яким воно має бути концептуально, цілісно); моделі державного управління; механізми практичної реалізації моделей і механізмів. По суті, державне управління має зреалізувати основне завдання – діалектично поєднати державу і суспільство. При цьому окремі фахівці в галузі державного управління (наприклад, М. Туленков) вважають, що вищим рівнем державного управління є все-таки політичне управління, яке дає можливість гармонізувати наявні суперечливі інтереси в суспільстві і результативно досягти позитивних суспільних змін.

Будь-яка державна політика завжди орієнтована і здійснюється за відомим трикутником: суспільство, держава, особливість. Українське суспільство, як і всі інші, не лише принципово змінюється, воно входить у світові інтеграційні, глобалізаційні процеси. Держава – найбільше радикально змінюється як політична система, а особливість формується у принципово іншій системі цінностей, інтересів, умов життєдіяльності. Як зазначає український філософ В. Князев: “Нині державне управління переходить з феномена цивілізації у феномен культури”. “Державне управління, – продовжує він, – має відповідати, заради чого існує держава: чи це машина для обслуговування інтересів, потреб державного апарату, чи громадянське суспільство, а отже – кожна людина” [7].

Такими є основні настановні питання щодо зміни державної служби в умовах світових і національних змін і трансформаційних процесів.



Література

1. Конституція України // Голос України. – 1996. – 27 лип. – № 138. – 32 с.
2. Указ Президента України “Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні” від 22 липня 1998 р. № 810 // Вісн. держ. служби України. – 1998. – № 3. – 138 с.
3. Авер’янов В. Б. Органи виконавчої влади в Україні. – К.: Ін Юре, 1997 – 48 с.

4. Державне управління перехідних суспільств в умовах глобалізації // Матер. засідання міжнар. круглого столу, організованого Фондом інтелектуальної співпраці “Україна – XXI століття” – К., 2001. – 32 с.

5. Колпаков В. М. Особливості управлінської кризи в умовах трансформації українського суспільства // Проблемы управления в переходном периоде на пороге XXI века / Сб. науч. трудов. – К., 1999. – 385 с.

6. Лазор О. Д., Лазор О. Я. Державна служба в Україні: Навч. посіб. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: Дакор, 2009. – 560 с.

7. Семенова Н. М. Стратегія управління персоналом в умовах системних соціально-економічних криз. – Автор. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра філософії в галузі державного управління. – К., 2010. – 17 с.

Розглянуто особливості ролі та впливу світових і національних змін і трансформаційних процесів на формування державної служби.

Рассмотрено роль и влияние мировых и национальных изменений и трансформационных процессов на формирование государственной службы.

The article deals with the role and influence of the world and national changes and transnational processes on forming of public service.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 27–31

Дослідження зосереджено на факторах формування політичного лідерства в Україні з позицій гендерної рівності.

У сучасному демократичному суспільстві дедалі більше актуалізується проблема гендерної рівності. Сутність цієї проблеми полягає у створенні таких умов суспільного життя, у яких жінка й чоловік справді були спроможні реалізувати себе повноцінно як у громадському, професійному, так і в особистому житті. Адже досягнення фактичної, а не лише інституціональної рівності жінок і чоловіків у всіх сферах політичного, економічного і соціального життя стає одним із важливих напрямів у розбудові засад демократичної правової держави.

Проблема гендерної рівності стала темою численних наукових дискусій, семінарів, конференцій, окремих соціологічних досліджень. Її розробленням займалися, зокрема, вітчизняні політологи Л. Кормич, Г. Саєнко, Л. Лисенко, Г. Ткаченко, а також соціологи М. Линовичка, І. Жеребкіна, О. Іващенко, Л. Морозко, Е. Плісовська та ін. [9].

Поняття “гендер” почало формуватися в період зародження феміністського аналізу “сучасного суспільства” і пов’язувалося з критикою дискримінаційного становища жінок. Уперше цей термін був вжитий соціологом феміністського спрямування Енн Оклей у 70-ті роки минулого століття.

У статті американського антрополога Гейла Рубіна “Обмін жінками: записи з приводу “політичної економії” статі” (1975) гендер визначається як: “комплекс угод, що регулюють біологічну стать як предмет суспільної діяльності” [14]. У 80-ті роки минулого століття це визначення стає основою для розробки різноманітних концепцій. Дослідницький інтерес спрямовується на виявлення залежності гендерних відносин і гендерних ролей від культурного типу. Американські довідники того часу дають таке тлумачення терміну “гендер”:

“Термін, введений феміністами з метою виділення соціального аспекту розходження статей. Коли говорять про статеві розходження між жінками і чоловіками, то мають на увазі їхнє біологічне розходження. Коли говорять про гендер, то виходять із певних соціокультурних дефініцій понять “жінка”, “чоловік” і припускають споконвічно встановлене розходження їхнього соціального стану” [13].

Нині “гендер” розуміється як розподіл ролей між статями в суспільстві з усіма наслідками такого розподілу: економічними, політичними, соціальними, культурними і психологічними. Тобто, як зазначає Джоан Скотт, “гендер – елемент соціальних відносин, заснований на розходженнях між статями і основний шлях позначення відносин влади” [3].

Гендер не слід ототожнювати зі статтю. Стать – це системна сукупність анатомо-фізіологічних властивостей людини, які відрізняють жінку від чоловіка. Гендер – це соціальна стать, соціально сформовані ролі та сфери діяльності жінок і чоловіків, які визначаються не біологічними статевими відмінностями, а соціальною організацією суспільства. Якщо стать є природною даністю, то гендер формується під впливом соціокультурних чинників і залежить від домінуючих у суспільстві традиційних поглядів на те, якою повинна бути жінка та яким має бути чоловік.

Україна, яка обрала демократичний шлях розвитку, спрямовує свою політику на створення рівних гендерних відносин у всіх сферах соціального життя. Загальні принципи гендерного розвитку в Україні визначено в Конституції України, яка гарантує рівні права та можливості для чоловіків і жінок, рівність їх перед законом (ст. 24). Підписавши міжнародні документи (зокрема, Декларацію Тисячоліття разом із 189 країнами – членами

Організації Об'єднаних Націй у 2000 р.), які визнають гендерний підхід як найефективніший у разі створення і виконання національних програм, Україна зобов'язалася гарантувати рівність, розвиток і справедливість у країні, регіоні, світі, керуючись гендерними ідеями соціальної рівності.

З метою виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань Україною було прийнято низку нормативно-правових документів, які регулюють питання рівності жінок і чоловіків. Серед них Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (2005). Метою цього Закону, як зазначається у преамбулі, є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

У Законі визначаються основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері, механізми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у різних сферах – соціально-економічній, громадсько-політичній, державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, освіти та інших, а також встановлюється відповідальність за порушення законодавства України у цій сфері.

Крім того, Президентом України видано Указ “Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (2005), прийнято Постанови Кабінету Міністрів України “Про підготовку та проведення Року гендерної рівності” (2007) та “Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми” (2007), Постанови Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи” (2007) та “Про Рекомендації парламентських слухань на тему “Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства” (2007). В Україні нині діють Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві та Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні. Розпочато створення механізму щодо ад-

міністрування гендерного процесу в рамках законодавчої системи та виконавчої влади, гендерний компонент імплантовано в систему науки, освіти, просвітництва, політики. Водночас інституціональні механізми забезпечення гендерної рівності в Україні ще не є стабільними.

Гендерний вимір у політичній площині характеризується передусім рівністю жіночої та чоловічої соціальних статей. Встановлення такої рівності на практиці вимагає подолання стереотипів, статевої ієрархічності соціальних зв'язків, у яких чоловіки заздалегідь сприймаються як вищі за розумовими та фізичними здібностями істоти, їхня діяльність є більш значущою та пріоритетною порівняно з діяльністю жінок.

Боротьба за гендерну рівність у сфері політичного життя має давню історію і спочатку виявлялася у вимогах надання жінкам права голосу на виборах. Нині у більшості країн світу жінки це право мають. Однак рівень представництва жінок у керівництві органів державної влади залишається доволі низьким.

Для України проблеми участі жінок у політиці, жіночого політичного лідерства актуалізувалися з часу проголошення її незалежності. Хоча закони України й надають жінкам рівні права з чоловіками, проте фактично жінки дискримінуються в різних сферах суспільного та сімейного життя. Тому представництво жінок у владних структурах різного рівня не відповідає їхній кількості та ролі в суспільстві, інтелектуальному та творчому потенціалу. Нині жінки лідирують за своєю чисельністю в суспільстві і становлять половину зайнятого населення. Вони превалюють порівняно з чоловіками в таких важливих сферах, як охорона здоров'я, освіта, соціальна робота, гуманітарні науки, культура, догляд за дітьми та людьми похилого віку, сфера послуг та інформації. Але при цьому, жінки не мають тих можливостей, що чоловіки. Оскільки жінки є соціальною меншістю в політиці, вони слабо впливають на ухвалення рішень, що стосуються економічного і політичного розвитку, безпеки держави, дипломатії тощо [12].

Вітчизняні науковці, які досліджують проблему гендерної рівності у політиці, на підставі проведених досліджень виокремлюють такі чинники, що перешкоджають політичній кар'єрі жінок в Україні:

- специфіка стадій життя чоловіків і жінок (жінки приходять у політику в пізнішому віці порівняно з чоловіками, оскільки вік 18–30 років – оптимальний для народження дітей – збігається з віком, коли здобувається освіта, перепідготовка і підвищення кваліфікації);

- соціальна структура суспільства (нерівномірність у розподілі ресурсів, які чоловіки і жінки можуть використовувати в політиці);
- невпевненість жінок у своїх силах, можливостях виконувати складнішу роботу або обіймати керівну посаду;
- упередженість керівництва щодо висунення жінок на керівні посади (навіть якщо професійний рівень жінки-працівника вищий, ніж у колеги-чоловіка);
- перебування жінки у відпустці по догляду за дитиною, що гальмує процес її кар'єрного росту;
- велика конкуренція з боку колег-чоловіків;
- особливості політичної соціалізації (соціалізація орієнтує чоловіків і жінок на різні ролі, різне ставлення до активної діяльності).

Проте всі ці причини можна вважати вторинними. Основною перешкодою для формування політичного лідерства є суспільні стереотипи про суто “жіноче” призначення жінки: народжувати, бути берегинею вдома, а не займатися політикою [5]. Подібні стереотипи склалися на основі особливого гендерного порядку – патріархату, що забезпечує чоловікам домінуюче становище в суспільстві.

Прийнято вважати, що політика – це чоловіча справа і жінка не повинна нею займатися. Незважаючи на високий освітній та професійний потенціал жінок та відсутність прямих застережень Конвенції ООН “Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок” (ратифікована Україною 19 грудня 1980 р.) у законодавстві нашої країни, кількісне представництво жінок у складі Верховної Ради України протягом останніх десятиріч залишилося доволі низьким. Після здобуття незалежності України питома вага жінок у складі українського парламенту становила 3 %. Упродовж перехідного періоду відбулося певне зростання кількості жінок у складі Верховної Ради України. Якщо за результатами виборів 1994 р. частка жінок народних депутатів України становила 5,7 %, то за результатами виборів 1998 р. вона становила вже 8,1 %. Проте за результатами виборів 2002 р. частка жінок серед народних депутатів України зменшилася до 5,3 %. Вибори 2006 р. знову підвищили відсоток жінок у законодавчому органі до 8,5 %.

Після позачергових виборів до Верховної Ради України 2007 р. та Президента України 2010 р. ситуація у цій сфері така: жінки становлять 8,5 % від загальної кількості народних депутатів України (450 депутатів), а уряд М. Азарова став першим в Україні, у якому немає жодної жінки.

У цілому влада в Україні досі є дещо патріархальною. Статистичні дані свідчать, що в державних органах України найбільше жінок працюють на посадах найнижчого рівня. Водночас, чим вище посада, тим більше диспропорція на користь чоловіків. Яскравою ілюстрацією цієї закономірності є склад вищих органів державної влади України. Так, дві жінки нині є суддями Конституційного Суду України, що становить 15,7 % від його загального складу. У складі Верховного Суду України працюють 14 жінок суддів (16,7 %). Загалом серед державних службовців вищого рівня (1–2 категорії посад державних службовців) жінки становлять приблизно 15 %, серед керівників середнього рівня – 50 %, серед спеціалістів – 80 %.

Ці статистичні дані підтверджують те, що в українській політиці все ще панують гендерні стереотипи, які формують свого роду набір загальноприйнятих суджень, що стосуються становища жінок і чоловіків, а також норм їхньої поведінки, мотивів та потреб. Гендерні стереотипи закріплюють існуючі гендерні розбіжності і стають перешкодою до змін стану справ у сфері гендерних відносин, зокрема відіграють негативну роль у політичній сфері [11].

Кожному етапу суспільного розвитку, кожній соціальній групі, політичній системі властиві свої методи формування і рекрутування лідерів. Раніше такими лідерами ставали, як правило, чоловіки. Тоталітарні й авторитарні суспільства не створюють умов для формування лідерів у їхньому демократичному розумінні. Диктатори, номенклатура і бюрократія формуються за властивими цим режимам законами й принципами. У таких умовах жінка на керівній посаді діяла за правилами наявного режиму, виробляючи необхідні для його функціонування безпечальні виконавські навички. У радянський період частка жінок у Верховній Раді СРСР була найнижчою у 1938 р. (24 %), найвищою – після виборів 1980-го і 1985 років (36 %). Однак, депутати (як жінки, так і чоловіки) не обиралися демократичним шляхом.

Під тиском демократичних вимог українське суспільство стало на шлях забезпечення рівноправності жінок і чоловіків перед законом, жінки мають право на участь у політичних процесах, хоча погодитися на входження їх до інституту лідерства, побачити жінку як верховного суб'єкта влади у державі донедавна наважувалося небагато пересічних громадян. Так, проведене соціологічне в незалежній демократичній Україні (м. Львів) дослідження (800 респондентів віком старше за 18 років) показало, що 63 % опитаних не хотіли б бачити жінку на керівній посаді [5].

Сучасна українська політика потребує формування нового типу політичного лідера – жінки та чоловіка, що поєднує позитивні як “жіночі”, так і “чоловічі” управлінські якості [4]. Такий лідер має бути досвідченою, далекоглядною, сміливою, відповідальною, здатною до аналізу й прогнозування особистістю. Однією з вимог до політичного лідера є наявність авторитету серед соціального оточення, володіння природними й інтелектуальними можливостями впливу на нього, вміння об’єднати маси для реалізації ідеї, якій присвятив себе. Саме жінки-лідери схильні до компромісів, мирних форм діяльності, комплексного бачення проблем, врахування перспективи під час прийняття будь-якого рішення, за спільних дій із політиками-чоловіками дають змогу об’єднати зусилля в досягненні важливих соціальних і політичних цілей країни.

Жінки-лідери, маючи від природи схильність до політичної діяльності, спілкування з людьми, здібності промовців, велику волю, організаторські здібності, твердість та рішучість за сприятливих обставин, уперто борючись, зуміли сягнути високих державних посад, стали суб’єктами верховної влади. Це свідчить, що жінка-лідер з часом зможе перейти з категорії рідкісного феномена до більш звичного факту в політичному житті українського суспільства.

Цивілізований світ давно зрозумів і сприйняв необхідність активної участі жінок у політиці і без сумніву визнав неоціненну користь і важливість такої участі. Присутність жінок у політиці змінює її характер, її спрямованість на користь соціально орієнтованих програм, ідеалів гуманізму і ненасильства. Найдалекоглядніші політики визнають, що прихід жінок у політику робить життя суспільства справедливим, повнішим, гармонійнішим, демократичнішим.

Звертаючи увагу на зазначені раніше причини непросування української жінки в політику, можна виокремити шляхи подолання цих несприятливих факторів.

Насамперед, це впровадження гендерного підходу в державне управління, тобто встановлення соціальної справедливості, яка необхідна для забезпечення рівноправного становища жінок і чоловіків у сфері управління державою. Такий підхід реально діятиме тільки тоді, коли і жінки, і чоловіки на рівних будуть включені в процес отримання владних повноважень, коли буде проведений гендерний аналіз становища жінок у сфері політики, буде поставлена проблема і будуть визначені основні цілі і завдання її розв’язання. Гендерний підхід є виявом демократії, оскільки ніхто не може бути дискримінований за ознакою сво-

єї статі. Оскільки суспільство складається з жінок і чоловіків, не можна досягти сталого розвитку суспільства без проведення гендерного аналізу існуючих умов. Тому для забезпечення його розвитку необхідно, щоб методи гендерного підходу стали складовою всіх частин і напрямів політики.

Одним з реальних механізмів, за допомогою якого можливе досягнення рівності жінок та чоловіків у політиці, є паритетна демократія, тобто гарантії рівного статусу на всіх рівнях прийняття рішень і в усіх владних структурах за допомогою квот. Науковці наголошують, що важливу роль у доступі жінок до органів законодавчої влади відіграють форми виборчої системи [10]. У світовій практиці існують достатньо вдалі приклади паритетності, зокрема – у скандинавських країнах представництво обох статей на всіх рівнях влади визначає співвідношення не менше 40 %, але не більше 60 %. До партійного гендерного квотування вдаються політичні партії багатьох країн світу. Такі квоти встановлюють до 50 %. Зокрема, 50-відсоткову квоту для чоловіків і жінок у партійних списках встановили австрійська “Зелена альтернатива”, Соціалістична партія Бельгії, Ліберальні демократи та Робітнича партія Великої Британії та ін. В Україні питання гендерних квот практично не порушує жодна політична партія. Однак світова практика засвідчує: завдяки квотуванню кількість жінок у законодавчих органах держав зростає. Останнім часом гендерні квоти було застосовано в 76 країнах світу. Досвід розвинених країн (Швеція, Франція) показав позитивні результати запровадження системи гендерних квот до партійних списків (пропорційна виборча система). Тому немає жодних сумнівів, що Україна має перейняти позитивний європейський досвід, оскільки збільшення участі жінок у сфері прийняття державно важливих рішень сприятиме гармонізації державного управління, зокрема забезпечить проведення соціальної політики.

Жінки разом з чоловіками мають навчатися політики: теорії партійного будівництва, партійної діяльності, входження в систему влади. Таке навчання в сучасних умовах передбачає не лише засвоєння політичного досвіду партійної діяльності, набутого за попередні десятиліття й століття, а й привнесення до нього нових гендерних особливостей, тобто модифікації та модернізації такого досвіду й вироблення нових форм і методів політичних дій, відповідного політичного вирішення державних і суспільних проблем. Саме жінки в ситуації переважно чоловічої партійної діяльності стають тією рушійною силою, яка

своєю політичною активністю та діяльністю має впровадити гендерні підходи в політичну сферу; знайти, сформувати гендерно чутливих та свідомих політиків-чоловіків, спроможних сприяти проведенню гендерної політики.

Для зміни ситуації у суспільстві на користь гендерної рівності необхідно готувати жінок до активної участі у політичній діяльності, проводити роботу із формування політичної свідомості та політичної культури суспільства. Демократія розвивається знизу і можлива тільки за рівноправної участі чоловіків і жінок у процесах розвитку суспільства. Необхідно поступово створювати і зміцнювати позитивний імідж жінки-політика. Якщо більшість жінок зрозуміє необхідність такої участі і підтримки жінок – політичних лідерів, процеси демократизації життя в Україні стануть реальнішими, динамічнішими та результативнішими.

Для необхідної зміни вкорінених стереотипів у свідомості чоловіків і жінок на їхні рольові функції у суспільстві варто підсилювати позитивний образ жінки-політика. Не слід забувати, що кількісний показник представництва жінок у вищих ешелонах влади є знаковим у процесі аналізу соціального, політичного, ідеологічного, релігійного і культурного контексту життя країни. Він характеризує виборчу систему, виборчу культуру, рівень розвитку громадянського суспільства загалом.

Гендерні перетворення у політико-правовій системі і в суспільстві в цілому – процес складний і тривалий. В усьому світі жінки розглядаються як новий важливий творчий ресурс державного управління, гуманітарних перетворень. Рівень розвитку і добробуту країни перебуває у прямій залежності від того, наскільки жінка рівна з чоловіком. Найбільш розвинені країни довели, що залучення жіночого ресурсу в політику стає поштовхом в економічному і соціальному розви-

тку, підвищує якість життя людей. Тому забезпечення рівності чоловіків і жінок у політиці має стати однією з найважливіших умов розбудови в Україні правової соціальної держави.



Література

1. Конституція України. – Х., 2010.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – К.: Основи, 2007. – С. 5.
3. Введения в гендерные исследования: Учеб. пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ, 2001. – 707 с.
4. Впровадження гендерних підходів у діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій: Навч.-метод. посіб. – К.: К.І.С., 2010. – 53 с.
5. Саєнко Ю. І., Амджадін Л., Васильчук М., Герасименко Г. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві – К.: Основи, 2010. – С. 142.
6. Мельник Т. Гендерна експертиза українського законодавства. – К.: Логос, 2006. – 120 с.
7. Гендер і державна політика: Навч. посіб. – К.: Основи, 2004. – 394 с.
8. Кремльова О. Врахування гендерних аспектів у формуванні законодавства України // Право України. – 2010. – № 7. – С. 96–99.
9. Мельник Т. М. Гендер у політиці. Основи теорії гендеру: Навч. посіб. – К.: КІС, 2004. – 535 с.
10. Жінки у політиці: міжнародний досвід для України // 36. наук. статей. – К.: Атіка, 2006. – 88 с.
11. Ренкін П. Гендер і державна політика. – К.: Основи, 2002. – 335 с.
12. Проблеми гендерної нерівності // Юрид. вісн. – 2010. – № 15. – С. 13–15.
13. Трофименко Л. С. "Жіноче питання": ілюзії та реальність // 36. наук. праць. – О.: Вид. Одеськ. нац. юрид. академії. – 2008. – 56 с.
14. Хрестоматія феміністських текстів: Переклади / Под ред. А. Темкиной, Е. Здравомысловой. – М.; СПб.: М. Буланини, 2000. – 304 с.

Щодо дослідження гендерної проблеми політичного лідерства в Україні визначене поняття "гендер", висвітлено законодавчу базу, яка регулює питання гендерної рівності в українському суспільстві, проаналізовано основні перешкоди для просування української жінки в політику, висунуті пропозиції щодо усунення перешкод.

Относительно исследования гендерной проблемы политического лидерства в Украине определено понятие "гендер", освещена законодательная база, регулирующая вопросы гендерного равенства в украинском обществе, проанализированы основные препятствия для продвижения украинской женщины в политику, выдвинуты предложения по устранению препятствий.

With regard to research gender problem of political leadership in Ukraine, the concept of "gender" is defined, the legislative framework that gender equality in Ukrainian society regulates are covered, the main obstacles to the promotion of Ukrainian women in policy are analyzed, the proposals for removing obstacles are raised.

Надійшла 8 лютого 2011 р.

КРИТЕРІЙ ЛЕГІТИМНОСТІ В ОЦІНЦІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У СТАБІЛЬНИХ І ПЕРЕХІДНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 32–36

Досліджено специфіку оцінки політичних процесів у перехідних політичних системах з позицій визначення умов можливості застосування критерію легітимності. За допомогою порівняльного аналізу розглянуто політичний процес стабільних і перехідних політичних систем крізь призму поняття легітимності як політичного процесу в цілому, так і його елементів зокрема.

Аналіз політичних процесів і специфіки їх перебігу в конкретних політичних системах становить одне з найважливіших завдань сучасної політичної теорії. Справді, попри наявність цілого ряду універсальних властивостей, які характеризують загальне поняття політичного процесу, необхідно визнати, що саме це поняття є тісно пов'язаним з політичною системою і не може досліджуватись у відриві від тих чи інших політичних інститутів, політичних інтересів, політичних механізмів тощо. З цього погляду засвідчуємо пряму кореляцію між властивостями політичного процесу і типом політичної системи, внаслідок чого постає важлива науково-теоретична проблема вивчення тих критеріїв оцінки політичного процесу, які дають можливість виявити його найважливіші детермінанти щодо основних типів політичних систем.

Звернення до аналізу ролі і значення критерію легітимності в ході оцінки політичного процесу в стабільних і перехідних політичних системах зумовлюється кількома головними причинами. По-перше, необхідно відзначити, що в сучасній політичній теорії поняття легітимності застосовується як одне з ключових для опису практично всіх без винятку політичних явищ, що в методологічному аспекті робить його універсальним інструментом політологічних досліджень. З огляду на це, особливої значущості набуває аналіз умов можливості застосування критерію легітимності для опису політичних процесів. При цьому, слід особливо наголосити на тому, що в разі компаративного вивчення стабільних і перехідних полі-

тичних систем, цей критерій набуває статусу базового, який дає змогу максимально чітко представити ті відмінності, які є між цими двома типами політичних систем. По-друге, не можна не звернути увагу на те, що нині (особливо у працях представників західної політичної науки) можна засвідчити появу цілого ряду нових підходів до інтерпретації самого поняття легітимності, коли воно набуває нових відтінків значення, та нових змістовних характеристик. Це зумовлює потребу пошуку нових моделей його застосування в ході дослідження як політичних процесів (незалежно від їх характеру), так і політичних систем (незалежно від їх типу). По-третє, слід вказати на існування значної кількості власне методологічних проблем у визначенні специфіки і ключових ознак таких двох типів політичних систем, як “перехідні” і “стабільні” політичні системи. У цьому контексті особливо актуальним і значущим є аналіз тих критеріїв, які власне і застосовуються для розмежування означених типів політичних систем. З одного боку, це дає можливість внести термінологічну ясність у політологічно-науковому вживанні цих термінів, а з другого боку – істотно вдосконалити той методологічний апарат, який застосовується сучасною політичною теорією в аналізі політичних систем різного типу.

Застосовуючи комплексний аналіз критерію легітимності в науковій оцінці політичних процесів у перехідних і стабільних політичних системах, маємо вирішити такі конкретні завдання: а) встановити теоретичну і методологічну роль критерію легітимності в оцінці політичних сис-

тем, б) визначити основні умови застосування жорсткої двохчленної моделі оцінки політичних процесів, в) обґрунтувати необхідність використання більш складних моделей застосування критерію легітимності в оцінці політичних процесів у перехідних політичних системах.

Як було зазначено, важливою ознакою політичного процесу в умовах перехідних політичних систем є те, що відносно них стає доволі проблематичним застосування традиційних оцінок, що вдало й ефективно використовуються під час аналізу стабільних політичних систем. Одним з таких традиційних й усталених у політичній теорії критеріїв оцінки політичного процесу, коли всі політико-владні відносини, а також безпосередня політична діяльність суспільних груп, громадських об'єднань та окремих індивідів, окреслюється за критерієм легітимності чи нелегітимності. Справді, в умовах стабільних політичних систем, політичний процес в яких розвивається виключно еволюційним способом з відносно незначною кількістю інноваційних дій політико-правового та соціально-економічного характеру, практично завжди є змога чітко розмежувати, і навіть протиставити, легітимні й нелегітимні форми політичного процесу. Більше того, за таких умов спостерігається збіг понять легальності та легітимності, коли політичний процес відбувається одночасно як в межах чинного законодавства – коли ані владні структури, ані суспільство або окремі громадяни і їх організації не вчиняють дій, які б суперечили конституції та основним законам, а також основним правовим принципам, що визначають характер взаємовідносин між державою і громадянином, – так і сприймається справедливим в очах усіх його учасників. На відміну від цього, перехідні політичні системи часто породжують феномен розриву між легальністю та легітимністю політичного процесу, коли формально законні політичні дії і політичні рішення можуть сприйматись в очах суспільства як несправедливі, і навпаки, – коли явно протизаконні форми політичного процесу мають вигляд в очах громадян як єдино можливий спосіб захисту прав та інтересів суспільства й держави.

Таким чином, в умовах здійснення реформування політичної системи, коли йдеться про політичні системи перехідного типу, далеко не всі явища, які входять до структури політичного процесу, можна однозначно розподілити за шкалою: легітимні та нелегітимні форми політичного процесу. Зараз йдеться не про такі традиційно нелегітимні форми політичної активності, як заколоти,

терористичні дії, діяльність нелегальних чи заборонених політичних партій тощо, а про різноманітні форми політичного протесту, які можуть виражатись у проведенні масових акцій громадянської непокорі, бойкотуванні роботи парламенту опозиційними партіями, активному впливі на засоби масової інформації і т. д. Відносно усталено нелегальних форм політичної діяльності можна згадати ст. 5 Закону України “Про політичні партії в Україні”, де чітко зазначається, що утворення й діяльність політичних партій забороняється, якщо їхні програмні цілі або дії спрямовані на: 1) ліквідацію незалежності України; 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України; 4) підлив безпеки держави; 5) незаконне захоплення державної влади; 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; 7) посягання на права і свободи людини; 8) посягання на здоров'я населення. Отже, з одного боку, зазначені форми політичного протесту (бойкот, акції громадянської непокорі тощо) мають свою юридичною основою закріплені на конституційному рівні права на свободу висловлення власної думки, свободу слова, свободу публічних зібрань і маніфестацій, свободу публічного висловлення власних політичних переконань та принципів. Однак, з іншого боку, – проведення подібних політичних акцій часто має на меті свідому дезорганізацію суспільно-політичного порядку, внесення нестабільності в роботу тих чи інших органів державної влади, руйнацію основ тієї чи іншої політичної системи.

Подібна проблематизація застосування критерію легітимності політичного процесу в умовах перехідних політичних систем має своє чітке науково-теоретичне обґрунтування. Річ у тім, що зазначений критерій чітко спрацьовує тільки за певних умов, до яких належать такі: а) стабільність самого законодавства і його правовий характер (з позицій сучасної правової науки закон далеко не обов'язково відбиває право і виступає його носієм); б) структурованість суспільства і держави, коли між ними діють налагоджені канали обміну інформацією (якщо держава усвідомлює чого прагнуть її громадяни, а останні, у свою чергу, знають, що саме робитиме держава для задоволення суспільних інтересів); в) відсутність між органами державної влади та суспільством змістовних суперечок щодо цілей модернізації, а також тих методів, завдяки яким ці зміни мають реалізовуватись; г) відносно високий рівень дові-

ри до держави з боку громадян та суспільства, і взаємне налаштування на використання виключно правових механізмів взаємодії.

На відміну від цього, в умовах модернізації, і особливо на її початкових етапах, коли, за словами В. Лапкіна та В. Пантіна, між політичною елітою та всім іншим населенням ще відсутні ознаки довготермінової й інтенсивної та стійкої взаємодії [1], жодна із зазначених умов не є достатньо вираженою. Справді, процес зміни типу політичної системи, коли йдеться про перехід від авторитарного типу її організації до демократичного, завжди супроводжується змінами в системі законодавства, яке має забезпечити гарантії й захист таких демократичних інститутів, як: свобода виборів, свобода політичної діяльності, свобода думки, свобода слова, вільний доступ до суспільно значущої інформації, приватна власність, верховенство права, пріоритет прав і свобод людини і громадянина тощо. Утім, дуже часто розвиток законодавства не встигає адекватно реагувати на зміни в суспільно-політичних відносинах, у результаті чого виникає розбіжність між реальними й об'єктивними соціально-політичними відносинами і тими законами (конкретними правовими нормами й інститутами права), які їх регулюють. Як приклад подібної розбіжності, можна навести ситуацію, яка спостерігається в багатьох парламентах держав перехідного типу, коли максимально чітко кристалізуються провладні групи та опозиція. Однак у багатьох випадках, – винятком у цьому сенсі є й Україна, – за причини відсутності закону про опозицію або системи правових норм, які чітко регулюють статус опозиції та її права, не можна однозначно оцінювати різноманітну діяльність політичної опозиції як легальну чи нелегальну, легітимну чи нелегітимну.

Теж саме стосується й усіх інших умов, адже відсутність насамперед політичної структурованості суспільства, і, відповідно, – чітко діючої і налагодженої системи політичного представництва інтересів громадян на рівні державної влади, робить надзвичайно складним процес адекватної оцінки взаємних політичних інтеракцій між суспільством і державою. У цьому плані варто зазначити, що наявний на сьогодні в Україні феномен мультипартизму, який за станом на кінець 2010 р. дедалі сильніше прогресує, свідчить не стільки про політичну структурованість суспільства, скільки про прямо протилежний феномен – політичну аморфність і низький рівень виконання політичними партіями таких своїх традиційних для розвинених демократичних країн

функцій, як: агрегація, артикуляція, формування, координація, представництво політичних інтересів окремих груп суспільства, формування політичної еліти, інституціоналізація політичної участі громадян [2]. Недарма, характеризуючи специфіку партійно-політичної структуризації в Україні, Ф. Рудич пише про неї як про співіснування великої кількості нечисленних маловпливових партій, за винятком лише кількох політичних партій, які насправді можуть бути визначені як партії у точному політологічному розумінні цього терміну [3]. У результаті цього дисбаланс між політичною структуризацією державної влади та політичною структуризацією суспільства істотно ускладнює об'єктивність оцінки політичного процесу через такі два поняття, як легітимність і нелегітимність. Такий відомий вітчизняний дослідник, як В. Горбатенко, слушно описує це явище, зважаючи на поняття незавершеності нормального політичного структурування суспільства та державної влади [4].

Водночас, однозначна характеристика тих чи інших форм політичного процесу – легітимних і нелегітимних – передбачає наявність ще двох важливих ознак. По-перше, це високий рівень довіри, яким користується державна влада в очах суспільства. Справді, юридична оцінка тих чи інших політичних дій завжди здійснюється державою в особі уповноважених органів державної влади. Але для того щоб така оцінка визнавалась суспільством справедливою, сама держава повинна мати достатньо високий авторитет. Тобто її рішення мають сприймались громадянами як неупереджені, об'єктивні і справедливі. По-друге, легітимність тих чи інших конкретних політичних дій або рішень значною мірою зумовлена фактором політичних цілей. У випадку, якщо на рівні держави і на рівні суспільства визначаються різні цілі державного і політичного розвитку, то нелегітимні дії в очах держави виявлятимуться цілком легітимними в очах суспільства, і навпаки. Як приклад, можна навести ситуацію, коли суспільство прагне демократичних змін і просування до режиму стабільної демократії, а державна влада намагається законсервувати характерні для авторитарної влади політичні відносини. Однак і ці дві вимоги, якими є довіра громадян до влади і координованість цілей суспільно-державного розвитку, відносно оцінки політичного процесу в умовах перехідних політичних систем як правило не реалізуються. Чимало прикладів цьому можна знайти в новітній історії незалежної України. Недарма О. Скрипнюк у своїй монографії "Соці-

альна, правова держава в Україні” образно окреслює кризу довіри населення до офіційної влади як “одного з вершників Апокаліпсису”, що загрожує перехідним політичним системам [5].

З огляду на це, у методологічному аспекті, в ході аналізу політичного процесу у перехідних політичних системах, виникає необхідність застосування більш складної класифікаційної моделі. У цьому сенсі форми політичного процесу можуть бути розподілені на такі види: а) нелегальні і нелегітимні (терористичні дії, політичний саботаж, політичні злочини, позаправовий силовий тиск чи то з боку органів державної влади, чи з боку громадських об’єднань); б) легальні і легітимні (діяльність інститутів громадянського суспільства, проведення виборів, референдумів, громадських обговорень, парламентська робота, виконання органами державної влади покладених на них обов’язків тощо); в) легальні, але нелегітимні (наприклад, проведення масових податкових чи будь-яких інших перевірок, які фактично заважають діяльності засобів масової інформації, заборона проведення масових заходів протесту з огляду на можливі порушення суспільного порядку, перерозподіл ліцензій серед засобів масової інформації, зняття кандидатів в депутати з виборів тощо); г) нелегальні, але легітимні (заклики до зміни конституційного ладу, масове політичне бойкотування, проведення загальнодержавних страйків, блокування діяльності органів державної влади тощо).

При цьому, цікавим аспектом політологічного аналізу є визначення того, дії яких суб’єктів політичного процесу можуть оцінюватись завдяки наведеній чотирьохбальній шкалі. Як суб’єкт політичного процесу, держава може застосовувати лише такі дії, які обов’язково носять легальний характер. Тобто дії держави в будь-якому разі мають бути легальними, хоча в ряді випадків вони можуть видаватись нелегітимними. Безумовно, що в ідеалі демократизація політичного процесу, та поступове набуття перехідною державою ознак правової державності, спричиняє поступове зниження частки нелегітимних, хоча й легальних, політичних дій. Однак, реальна проблема, що виникає при аналізі політичних процесів у перехідних політичних системах, полягає в тому, що держава починає діяти нелегально, чи точніше було б сказати – сама починає порушувати встановлені нею ж закони, що породжує жорстко виражену протестну поведінку з боку окремих громадян чи громадянського суспільства в цілому. Причини виникнення такого феномена, як “нелегальні дії держави”, пояс-

нюється тим, що для перехідних політичних систем такий елемент, як держава, виступає одночасно одним з рівноправних гравців на політичному полі, і творцем цього політичного поля. У результаті чого держава може опинитися в ситуації домінування не лише над політикою, а й над правом. Реально ці дії можуть виражатись у силовому тиску на тих чи інших політиків, на ті чи інші політичні партії, засоби масової інформації, ігнорування правових норм, антиконституційні дії тощо. Подібна нелегальність і нелегітимність у діях держави в умовах перехідних політичних систем часто компенсується тим самим з боку суспільства. Єдина відмінність в оцінці полягає в тому, що політичні процеси, які відбуваються в суспільстві, не можуть носити легального, але нелегітимного характеру. Але загроза, яка виникає для суспільства, полягає саме в тому, що використання цілком легальних засобів, якими є страйки, демонстрації, протести тощо, може мати на меті не стільки конструктивні, скільки деструктивні цілі. У зв’язку з чим можна навести думку щодо доцільності виокремлення двох видів протесту: “Треба усвідомлювати різницю між мирним протестом, метою якого є отримання підтримки широкого загалу, та руйнівним, деструктивним протестом, який призводить до розколу суспільства та втрати підтримки” [6]. Вочевидь, подібні форми політичного процесу мають оцінюватись із зовсім різних позицій.

Отже, можна зробити висновок, що поступово, по мірі реформування політичної системи та успішної політичної модернізації, розбіжність між легальністю і легітимністю в політичному процесі має нівелюватись. Однак у періоди, коли трансформація соціальних, політичних, правових, економічних та інших відносин має високу інтенсивність, чимало проявів політичного процесу просто не вкладаються в межі класифікаційної решітки “легітимні – нелегітимні” форми політичного процесу, що зумовлює потребу у використанні більш складних критеріїв оцінки політичного процесу.



Література

1. Лапкин В. В., Пантин В. И. Политические ориентации и политические институты в современной России: проблемы коэволюции // Полит. исследования. – 1999. – № 6. – С. 73.
2. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку – М.: Логос, 2000. – С. 175–178.

3. Рудич Ф. М. Політологія. – К: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – С. 95.

4. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К.: Вид. центр "Академія", 1999. – С. 140.

5. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. – С. 468.

6. Основи демократії / За заг. ред. О. Колодій. – К.: Ай Бі, 2002. – С. 381.

Проблеми легітимності політичного процесу в стабільних та перехідних політичних системах принципово різняться, мають свої специфічні особливості.

Проблемы легитимности политического процесса в стабильных и переходных политических системах отличаются, а также имеют свои специфические особенности.

The problem of the legitimacy of political process in stable and transitive political systems are fundamentally different and have their specific features.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИКИ І БЮРОКРАТІЇ ЯК ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 37–39

Одним з найважливіших аспектів політичної діяльності, – в теоретичному і практичному плані, – є взаємодія політиків, тобто осіб, які обіймають політичні посади, і бюрократії, – соціальної групи, що обслуговує сферу політики, у тому числі процес розробки і реалізації політичних рішень.

Трансформаційні, перебудовчі процеси, що притаманні сучасній Україні, актуалізують пошук оптимальної моделі взаємодії зазначених суб'єктів політичної діяльності. Тим більше до цього спонукає адміністративна реформа в сучасній Україні, мета якої перетворити державу на ефективний апарат, спроможний надати суспільству різноманітні якісні послуги.

З даної проблематики найперше відзначимо праці вітчизняних авторів: В. Авер'янова [6], Б. Гаєвського [4], І. Каліушко [7], В. Лугового [9], В. Ребало [4], С. Телешуна [13], М. Туленкова [4], В. Цветкова [14], російських учених – Г. Атаманчука [2], В. Білолипецького [12], В. Ігнатова [12], О. Крижановської [12], А. Понеділкової [12], Ю. Чернявської [12] та ін. Розгляду національних особливостей взаємодії політиків і бюрократії в європейських країнах присвятили свої роботи Г. Алмонд [1], Д. Гуляш, Р. Дантон [1], Дж. Пауэлл [1], О. Оболонський [10], К. Строма [1], Д. Йенен [5] та ін.

І все ж проблеми розмежування політиків і бюрократів у їх практичній діяльності залишаються малодослідженими. Тут існує ряд таких проблем:

а) політик за своїм призначенням має займатися політичним конструюванням і впливом на суспільні відносини, тоді як бюрократ – це передусім представник корпусу державних службовців, який реалізує політичні рішення. Найочевиднішою ознакою бюрократичної організації, як відомо, є її цільова раціональність [3, 142];

б) існує багато різних течій і шкіл, за допомогою яких створено чимало моделей інтеракції суб'єктів політичної діяльності, зокрема модель С. Ейзенштадта (творець теорії модернізації взає-

мин політиків і бюрократів в умовах традиційного і перехідного суспільств) [11, 144].

Окремо розглянемо моделі, запропоновані Ф. Ріггсом, Д. Ебербахом, Р. Патнем, Б. Романом та іншими вченими і практикаками.

Ф. Ріггс розрізняє два основних типи бюрократії, залежно від можливостей останньої впливати на уряд: “партійно орієнтовану” і “власне політизовану”.

Д. Ебербах, Р. Патнем і Б. Роман виокремлюють три моделі відносин політиків і чиновників: “ідеальну” (збігається з концепцією М. Вебера); політики правлять, а чиновники управляють; перші приймають рішення, другі їх виконують. Більшість фахівців з цих питань вважають, що такий поділ моделей є логічним реальним. Більше того, ці вчені вважають, що нині спостерігається конвергенція політиків і бюрократів, що зумовлює появу четвертої моделі – “гібридної”, у якій розчиняється веберіанська формула і зникає суттєва різниця між ролями політика і бюрократа. Щодо С. Ейзенштадта, то він звертає увагу на ту особливість, що часто апарат управління шляхом участі в розробці політичних рішень стає майже окремою політичною силою, перевищуючи свої адміністративні повноваження [11, 147].

Як зазначають Д. Гуляш та Д. Йенен, сучасна бюрократія – це єдина непохитна і постійно зростаюча індустрія ХХ ст. У ході історії докорінно змінився розподіл праці і ролей між державною службою і політиками, а незалежність і нейтральність держслужби набуває все нових і нових інтерпретацій і практичної реалізації [5, 84];

в) політизація демократії передусім пов'язана з її можливістю брати участь у розподілі і розмі-

щенні ресурсів, що суттєво впливає на життєдіяльність суспільства в цілому, регіону, міста, селища тощо. Бюрократія має пряме відношення до багатьох послуг, і відтак, ставить в залежність від себе все більшу кількість людей, їх добробут, реалізацію і захист конституційних прав і свобод громадян. Таку ситуацію істотно зумовлює також зростаючий професіоналізм бюрократії. “Накопичення бюрократією запасу професійних знань, – пише В. Брудер, – відкриває перед нею можливість у перспективі використовувати ці знання як засіб владарювання. При цьому, на думку вченого, “виникає загроза перетворення апарату управління в політично самостійну силу, що протистоїть, наприклад, владі і контролю обраних (народом) парламентів і їх депутатів” [3, 144].

На думку російської дослідниці Ю. В. Чернявської, державна бюрократія в країнах, де відсутні демократичні основи для здійснення реформ, змушена виконувати роль суб'єкта модернізації, що зумовлює необхідність її участі в політичному управлінні, тобто бюрократія за своїми функціями нині фактично наближається до функцій суб'єкта політичної діяльності [15, 284].

Вважаємо, що нині за багатьох обставин політизація бюрократії є об'єктивним, закономірним процесом, оскільки чиновники автоматично в багатьох країнах є включеними в політичний процес. Інша річ, коли бюрократія нелегально надає послуги будь-якій політичній силі в її діяльності, порушуючи принципи й обов'язки державних службовців. Йдеться про так звану нелегальну політизацію державних службовців.

Так чи інакше, однак багато зарубіжних дослідників стверджують, що має місце криза легітимності держслужби, ерозія довіри громадян до неї, підкреслюючи, що мова йде про рівень адміністративної моралі в цілому [10, 15].

Щодо України, то за останні двадцять років тут утвердилася так звана транзиторна модель взаємовідносин політиків і демократів. Отже, можна стверджувати, що чиновницький клас в Україні поки що не трансформувався у повноцінну бюрократію, а відносини між політиками і чиновниками (державними службовцями) характеризуються непослідовністю, неузгодженістю, достатньо низьким рівнем громадської ефективності.

Однією з безпосередніх причин неефективності роботи державної бюрократії в Україні, та й в інших країнах, є “вимивання кваліфікацій”, яке відбувається, зокрема, внаслідок перетряски апарату після змін влади. Так, після президентських виборів 2004 р. в Україні з посад було звільнено

майже 20 тис. державних службовців. Суттєві кадрові зміни мали місце і після парламентських виборів 2006 р. [8].

Зазначимо, що на початок 2011 р. кількість бюрократії в Україні, з врахуванням місцевих органів влади, становила близько 400 тис. осіб. Це майже стільки, скільки було в останні роки існування СРСР. За кількістю чиновників Україна нині займає одне з провідних місць у світі – на тисячу мешканців у нас приблизно 8,4 чиновника, тоді як у Польщі ця цифра становить 3,5, у США – 4,4 [16]. Йдеться про проблему не стільки скорочення апарату управління, скільки про поліпшення політико-адміністративного управління, про його цілісне, комплексне й обґрунтоване реформування.

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Політична практика свідчить про існування різних моделей взаємодії політиків і бюрократії, що зумовлені багатьма факторами, пов'язаними з конкретною країною.

2. Ефективність взаємодії політиків і бюрократії в Україні багато в чому в умовах перехідного періоду залежить від взаємин зазначених суб'єктів, узгодженості дій між ними, потребує суттєвого оновлення управлінських практик.

3. Реально є потреба в новому законі України про державну службу, у якому були б об'єктивно й реально закріплені принципи взаємовідносин і взаємодії між політиками й особами, які перебувають на державній службі.



Література

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стом К., Дантон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учеб. пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Д. А. Галкиной. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Курс лекций. – 2-е изд., доп. – М.: Омега – Л, 2004. – 584 с.
3. Брудер В. Бюрократия // Полис. – 1991. – № 5. – С. 142–145.
4. Гаєвський Б. А., Ребкало В. А., Туленков М. В. Політичне управління: Навч. посіб. – К.: УАДУ, 2001. – 160 с.
5. Гуляш Д., Йенэн Д. Природа современной бюрократии (Интерпретации независимой и нейтральной госслужбы) // Коррупция и бюрократия: истоки и пути преодоления. – М., 1998. – 273 с.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – 384 с.
7. Каліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: Монографія. – К.: Факт, 2002. – 260 с.

8. Кузьмин П. В. Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине: Монография. – Симферополь: Оригинал – М, 2007. – 456 с.

9. Луговий В. І. Державне управління в Україні: реалії та перспективи // 36. наук. праць / В. І. Луговий, В. Князев. – К.: НАДУ, 2005. – С. 21–29.

10. Оболонский А. В. Бюрократия для XXI века. Модели государственной службы: Россия, США, Англия, Австрия. – М.: Дело, 2002. – 168 с.

11. Политология: Учебник / Отв. ред. В. С. Комаровский. – М.: РАГС, 2002. – 520 с.

12. Игнатов В. Г., Белолипецкий В. К., Понеделков А. В. и др. Профессионализм в системе государственной службы – Ростов/нД: СКНЦ ВШ, 1997. – 256 с.

13. Телешун С. Политическая элита в Украине. Новая система власти / С. Телешун, А. Колпаков. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rus.Foz-ua.com/an alit/2002/07/18/132522.html>

14. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика: Монографія – К.: Юрид. думка, 2007. – 336 с.

15. Чернявская Ю. В. Бюрократия в постиндустриальном обществе // Актуальные пробл. политики в России / Сб. статей. – М.: РАГС, 2003. – С. 274–286.

16. 2000. – Еженедельник. – 2010. – № 50 (17–23 дек.). – С. 1.

Рассмотрено ключевое понятие политического процесса – политическая деятельность как система субъектно-объектно-субъектных отношений, анализируются основные модели взаимодействия политической власти и бюрократии, прогнозируются пути преодоления иррациональной модели деятельности.

Розглядається ключове поняття політичного процесу – політична діяльність як система суб'єктно-об'єктно-суб'єктних відносин, аналізуються основні моделі взаємодії політичної влади і бюрократії, прогнозуються шляхи подолання ірраціональної моделі діяльності.

In this article the key concept of political process – political activity as system relations is analyzed, the basic models of interaction of political authority and bureaucracy is considered, ways of overcoming of irrational model of activity are predicted.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

ПРОБЛЕМА ПОДІЛУ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБҐРУНТУВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 40–42

Розглядаються теоретичні аспекти наукового обґрунтування проблем поділу влади в державах на сучасному етапі функціонування.

Питання конституційного становлення правої держави в Україні – складний, неоднозначний і дещо суперечливий процес, оскільки він, з одного боку, розвивається в умовах корінної модернізації українського суспільства, а з другого, – не може здійснюватися без відповідного впливу досвіду інших країн, які пройшли етап такої модернізації. Центральне місце з-поміж цих проблем посідає формування політичної системи та системи влади, яка б могла максимально повно реалізовувати і забезпечувати права і свободи громадян, забезпечувати дійсно демократичний суспільний розвиток. У процесі ж формування влади істотне значення має забезпечення системи розподілу влади, а водночас, і системи стримань і противаг. “У вільно-демократичній, конституційній державі, – пише російський політолог В. Даниленко, – ідея розподілу (також розчленування, розщеплення, іншими словами, стримання влади і контролю над нею) є невід’ємною складовою політичного ладу” [3, 726].

Проблема поділу влади має давнє походження і свої особливості вивчення та інтерпретації. В сучасних умовах беремо до уваги те, що загалом політичний процес у його демократичних визначеннях і формах глибоко дослідили зарубіжні та вітчизняні вчені Р. Даль, А. Колодій, Х. Лінц, М. Арзаканян, Д. Горовиць, В. Шаповал та ін.

Проблему поділу влади, а відтак, стримувань і противаг у сучасних суспільствах досліджено в праці Н. В. Гайдаєнко [2], у якій детально проаналізовано теоретико-методологічні засади щодо побудови оптимальної моделі стримань та противаг у політичному процесі сучасної України. “Сучасна система стримувань і противаг, – пише авторка, – є самостійною, невід’ємною складовою

процесу здійснення влади в сучасних державах, яка поширюється не тільки на державну владу, а й на всю систему влади у суспільствах через надання кожному з владних інститутів та народу, як джерелу влади в демократичних державах, відповідних важелів впливу один на одного з метою не тільки запобігання концентрації влади в одному з них, а й налагодження взаємин між ними щодо організації та здійснення політичного процесу, підтримки поступального розвитку та злагоди в суспільстві” [2, 10–11].

Поділ влади (*separation of powers*) не є чимось однозначно визначеним і сформованим, а тому потребує більш детального розгляду в межах сучасних політологічних знань. Так “Короткий оксфордський політичний словник” засвідчує, що поділ влади, це доктрина, згідно з якою політичну владу “слід ділити між кількома органами, щоб запобігти тиранії” [6, 508]. Про це говорив також Н. Макіавеллі у своєму широковідомому творі “Государ”. Більше того, поділ влади був однією з провідних ідей ще в середньовічній Європі під відомою ідеєю “двох мечів”. Йшлося про необхідність поділу влади між державною і церковною (кесареві – кесарево, Богові – Боже). Відомо, що боротьба церкви і світської влади велася до XVII ст. (Д. Локк, Т. Гобс, Монтеск’є та ін.). Саме Монтеск’є найдетальніше пояснив і довів реальну потребу та необхідність поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки. Нині часто, як певний зразок, акцентують увагу на поділі влади за системою стримань і противаг, що має місце у США, де конституцією передбачено вертикальний поділ між виконавчою (адміністрація президента), законодавчою (дві палати конгресу) і судовою владою (федеральні суди). Водночас у

США є й горизонтальний поділ влади – між федеральним урядом та урядами штатів.

Достатньо відчутно й чітко ідея розподілу влади здійснена у Франції (після революції 1789 р.), хоча у централізованих державах (Греція, Ірландія, Ісландія, Португалія) місцеві органи влади є ніби продовженням центральних органів; у децентралізованих (Італія, Іспанія, Франція) провінції, землі і департаменти мають достатньо значні повноваження; у напівцентралізованих (Великобританія, Нідерланди) місцеві органи влади мають надто помітну самостійність (будівництво, освіта, охорона здоров'я тощо). Тобто, моделей поділу влади є доволі багато [9, 239].

Зазначимо, що як раніше, так і сьогодні проблема поділу влади не має більш-менш остаточного вирішення. Відомий американський політолог Ендрю дає широке філософсько-концептуальне визначення поняття “розподіл влади”, яке потрібно взяти за основу. Він пише: “Розподіл влад, – це доктрина, згідно з якою виконання кожної з трьох державних функцій (прийняття законів, їх виконання і здійснення судочинства) мають займатися різні і незалежні одна від одної гілки системи державного управління (законодавча, виконавча і судова)” [11, 521]. Відтак, йдеться не про гілки влади, як традиційно формують це поняття багато політологів на пострадянському просторі, а саме про гілки “системи державного управління” [11, 521]. Крім того, у центрі “поділу влади” передусім стоїть судочинство та його забезпечення, тобто механізм здійснення владних повноважень. Акцентуємо увагу ще й на тому, що в більшості країн з розвиненою ліберальною демократією суди є незалежними. “Незалежність суду, – пише Ендрю, – це конституційний принцип, який проголошує необхідність суворого відокремлення судової влади від інших гілок державної влади” [11, 378]. Саме відокремлення права від політики, на думку вченого, і реалізується через незалежність і беззастережність суду, судів взагалі. Група відомих російських політологів у спеціальному словнику-довіднику “Політологія” взагалі дають пояснення терміну “розподіл влади” як “розподіл владних повноважень між гілками державної влади” [8, 239]. Свого часу окремі українські політологи (О. Бабкіна, В. Горбатенко та ін.) пояснювали поділ влади як “принцип розмежування функцій в єдиній системі державної влади з поділом її на законодавчу, виконавчу й судову гілки, які здійснюють свої повноваження кожна самостійно, врівноважуючи одна одну” [8, 560–561].

Розподіл влади, або розподіл владних повноважень, відомий російський політолог В. Ф. Халіпов пояснює так: 1) розподіл повноважень в органі, колективі, “командні з наданням кожному члену певної частини прав і повноважень у межах владної вертикалі. З цим пов'язаний також розподіл обов'язків, функцій, а також завдань, питань тощо” [11, 327].

Не вдаючись до конкретного розгляду проблем практичної влади, зокрема в Україні, зазначимо головне. Ст. 6 Конституції України (1996), як відомо, визначає, що “державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову”, а органи законодавчої, виконавчої та судової влади “здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України” [1, 5]. До цього ж ст. 7 Конституції України зазначає, що “в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування” [1, 5]. При цьому Н. В. Гайдаєнко логічно зауважує: “В унітарних державах майже неможливо простежити елементи стримувань і противаг при вертикальній організації влади через те, що унітарність передбачає єдність влади в державі і делегувати повноваження на місця надзвичайно важко” [2, 10]. Зауваження надто слушне для системи влади в сучасній новітній Україні, де, зокрема, місцеве самоврядування, як елемент влади, не має достатньо чіткого функціонального визначення та існування.

І ще одне принципове зауваження. Як відомо, у реальному політичному житті проблема поділу влади кореспондується також з проблемою взаємин політичної еліти та бюрократії. По-перше, на наше переконання, поділ влади на три гілки, або розподіл владних повноважень, зовсім не відсуває на якийсь другий план бюрократію. Навпаки, світова суспільна практика доводить, що останнім часом бюрократія в багатьох, у тому числі і високорозвинених країнах, потужно зміцнила свої позиції. Вона підійшла до реальної політики, до політичних процесів. Це не означає, що будь-яке громадське управління є виключно бюрократичним, однак маємо все більші ознаки такого бюрократизму. Вочевидь, що в даному випадку слід максимально користуватися висновком М. Вебера, зробленим у праці “Господарство і суспільство” у тому сенсі, що бюрократія – це “природна” та обов'язкова форма будь-якої соціальної організації, оскільки, за М. Вебером, бюрократія втілює найбільш ефективні і раціональні способи управління, про що, зокрема, веде мову М. В. Масловський у своєму виданні “Теорія бюрократії Макса Вебера і сучасна політична соціологія”.



Література

1. Конституція України: Прийнята на сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Гайдаєнко Н. В. Система стримувань і противаг в сучасних демократіях / Автор. дис. політ. наук, Одеса, 2010.
3. Даниленко В. И. Современный политологический словарь. – М.: 2000 – 1024 с.
4. Конституции 16 стран мира // Сб. конституций стран-членов СНГ, Балтии и ряда других государств мира. – Алматы, 1995. – 354 с.
5. Конституции зарубежных стран // Сборник. – М. – 396 с.
6. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2005. – 789 с.
7. Політична система і громадське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. проф. А. І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.
8. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., переробл., допов. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 568 с.
9. Политология: Словарь-справочник / М. А. Васирик, М. С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2000. – 328 с.
10. Халипов В. Ф. Власть. Кратологический словарь. – М.: Республика, 1997. – 431 с.
11. Хейвуд, Эндрю. Политология : Учеб. для студ. вузов: Пер. с англ. / Под ред. Г. Г. Водолазова, В. Ю. Бельского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 544 с.

Закцентовано увагу на складних аспектах теоретичного визначення та практичного розв'язання проблеми поділу влади та організації системи стримувань та противаг.

Акцентируется внимание на сложных аспектах теоретического определения и практического разрешения проблемы разделения власти и организации системы сдерживания и противовесов.

Attention is focused on complicated aspects of conceptional definition and practical solution of the problem of division of power and organization of system of restraints and counterweights.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 43–48

Однією з найважливіших функцій будь-якої держави, ключовою сферою її діяльності є забезпечення національної безпеки, цілісності і недоторканності. Це дає змогу як обстоювати життєво важливі інтереси людини, так і гарантувати їх практичну реалізацію фактично всім громадянам. При цьому національна безпека розглядається як на регіональному, загальнодержавному (загальнонаціональному), так і на міжнародному рівнях.

Для України попередження, унеможливлення тероризму, реальна боротьба з його проявами – це передусім захист національних інтересів як у самій країні, так і в зовнішньополітичній площині її функціонування. Цей захист має спиратися на: механізми глобальної і регіональної безпеки; прийнятий алгоритм взаємовпливів національних заasad суверенної держави і наднаціональних повноважень міждержавних структур; регіональне інтегрування з метою спільного протистояння сучасним загрозам; співробітництво за схемою – від оптимізації партнерства до ефективних стратегічних союзів; міждержавний механізм захисту прав людини та ін. [12, 23].

Разом із тим, варто брати до уваги ті світові процеси, які обумовлюють участь і боротьбу самої України у боротьбі з тероризмом.

Істотне наукове і практичне значення має ряд таких наукових праць українських фахівців, в яких у різноманітних аспектах аналізуються процеси світової і європейської інтеграції України, особливості зовнішньої та внутрішньої політики України у цьому плані. Серед них варто виділити таких учених: Ф. В. Барановський, О. Г. Білорус, М. І. Михальченко, Б. І. Гуменюк, І. В. Бураковський, Г. Д. Хоменко, В. Г. Ціватий, Л. Д. Чекаленко та ін.

Основна увага дослідників зосереджена на проблемах, з одного боку, формування та становлення суверенної, самостійної української держави, а з другого, тим складовим, що одночасно обумовлюють інтеграцію України у світ і в Європу. Так Ф. В. Барановський акцентує увагу на

тому, що є, мовляв, два тісно поєднаних процеси для новітньої України – європейська інтеграція і, власне, демократичний розвиток України [2]. Автор вважає, що для соціальної стабільності, забезпечення зовнішньополітичної і внутрішньополітичної консолідації України їй насамперед потрібно розбудувати цілісну, ефективну політичну систему, сформувати ринкову економіку. “На сучасному етапі, – зазначає він, – інтенсифікація політичного співробітництва України з ЄС є цілком можливою, а ефективна політична взаємодія є пріоритетним інтеграційним фактором” [2, 188].

Фактично такої самої позиції щодо проблем інтеграції України у європейський простір, – хіба що трохи критичнішої, – дотримується і М. І. Михальченко [8], який пише: “Проектів створення нової України було безліч. Деякі з них претендували на визначення “науковий”. Згадаймо широко розрекламовані проекти: “Україна – 2010 року”, написаний “творцями” Кабінету Міністрів у 1999 році, та “Україна – 2015”, створений у тому ж році суперутопістами апарату Верховної Ради України... Загальним для них було те, що жоден з них не мав серйозного наукового обґрунтування, хоча в їх підготовці й брали участь деякі бюрократи з науковими ступенями” [8, 11]. М. Михальченко можливу європейську інтеграцію України також вбачає насамперед у зміцненні й розбудові власної демократичної держави. “З одного боку, – пише він, – України як великої європейської країни, як реального, а не формального суб’єкта європейської економіки, політики, культури не існує. І річ не в тому, що вона не цілком вийшла з “тіні”

своєї східної сусідки – Росії, а в тому, що будучи, безперечно, великою за європейськими масштабами країною, ще не є достатньо реальною державою із сформованими внутрішньополітичними і зовнішньополітичними інтересами, цілями, зобов'язаннями тощо” [8, 396].

Європейська інтеграція України потребує відповіді і на питання щодо структури самої України. М. Михальченко, інші автори вважають, що має бути залишений і зміцнений територіально-адміністративний поділ України як унітарної, цілісної держави. Фіксація у ст. 2 Конституції України положення, що “Україна є унітарною державою” [1, 3], затверджує принципи цілісності, єдності держави, хоча далеко не всі механізми задля зміцнення адміністративних, економічних, юридичних та владних засад держави вже використано. Щодо геополітичних, у тому числі й європейських, стратегій розвитку України, то такі стратегії, справедливо вважає М. Михальченко, “мають базуватися на ґрунтовному аналізі таких складових: а) загальної економічної і політичної ситуації у світі; б) конкретної ситуації у регіоні (взаємовідносини з сусідами); в) внутрішньополітичного та економічного стану в країні; г) тенденції розвитку ситуації на майбутнє (розроблення прогнозів)” [8, 353].

Звичайно, в проблемах геополітики, європейської, а відтак, і світової інтеграції України, їй доводиться фактично вибирати між трьома основними концепціями міжнародних відносин, які нині існують, – неореалізмом, неолібералізмом, і концепцією “балансу сил”. Тут поки що немає єдиного вибору. Однак проблема, на думку М. Михальченка, стоїть жорстко і виразно: “Або Україна йде шляхом економічних реформ і вдосконалює своє законодавство, політичні інститути – і тоді є перспективи інтеграції в новий європейський порядок, або ж (за відсутності реформ) саме Європейський Союз – ще більшою мірою, ніж НАТО, що розширюється, – здатний цілком витіснити Україну на узбіччя європейської економічної і політичної системи, створивши на своїх кордонах нездоланні для неї тарифні, квотові і візові бар’єри” [8, 397].

Природно, що за сучасного соціально-економічного, політичного та ін. стану України, безперечною умовою її успішної інтеграції у світовий, європейський простір є сталий, стабільний розвиток. З-поміж багатьох цілісних і всебічних характеристик такого розвитку помітно виділяється монографічна праця О. Г. Білоруса і Ю. М. Мацейка [4]. “Євроатлантична спільнота, –

пишуть вони, – повинна відмовитися від побудови системи світового глобалізму, який є модерною формою “глобального тоталітаризму”, і повернутися до реалізації глобальної демократії та глобального солідаризму на основі принципів неосферного розвитку” [4, 16].

Вважається, що початок сталого розвитку як світової проблеми припадає на 90-ті роки ХХ ст., коли вже суттєво прогресував процес глобалізації в його третій стадії (за поділом О. Г. Білоруса і Ю. М. Мацейка). На початку ХХІ ст. проблема сталого розвитку, однак, значно загострилася з багатьох причин, що потребують окремого аналізу, – природних, соціальних, політичних причин і т. ін. Так чи інакше, але, на думку О. Г. Білоруса і Ю. М. Мацейка, “визначальним критерієм інтеграції України в ЄС повинен стати принцип повної відповідності внутрішніх перетворень (України – С. Л.) фундаментальним основам розвитку ЄС, особливо тим, що визначатимуть політико-правові основи української держави” [4, 460].

Світова та європейська інтеграція України головним чином обумовлюється політикою щодо світових та регіональних процесів та відповідною зовнішньою політикою. У першому випадку йдеться не лише про міждержавні зв’язки, а й про участь України у різноманітних міждержавних об’єднаннях й угрупованнях [11], про що у дисертаційному дослідженні йтиме мова окремо. Щодо суто євроінтеграції України, то, на наш погляд, принагідною є синергетична концепція моделі інтеграції України до ЄС, сформульована В. П. Онищенком [11, 196–200]. “Парадигма моделі інтеграції України до європейського світу, – пише він, – повинна базуватися на принципах синергетики, у контексті якої інноваційність суспільства визначається складними взаємовідносинами економічних, соціальних та інституціональних чинників, що формують нелінійну, невідношену систему, яка у своєму розвитку і намаганні досягти динамічної рівноваги постійно продукує нові потреби і відтворює через самоорганізацію механізми їх задоволення”.

У ХХІ ст. науковці, зокрема українські, намагаються відшукати і схарактеризувати не лише засади і механізми координації та здійснення спільної світової чи європейської політики, а й те особливе, що в цих процесах притаманне і певним країнам, політика яких є помітною і навіть визначальною. У цьому контексті великий інтерес викликає колективна монографічна праця “Механізми координації європейської політики: практи-

ка країн-членів та країн-кандидатів” (Н. Гнидюк (ред.), А. Новак-Фар, Я. Гонцяж, І. Родюк. – К.: Міленіум, 2003). У книзі представлено етапи інституціоналізації процесу європейської інтеграції та заходи, що здійснюються у цьому напрямі, але головне тут: а) визначається поняття “публічна адміністрація” в праві Європейських Співтовариств та зобов’язання держав-членів щодо функціонування національної адміністрації, які виникають із членства в Євросоюзі; б) подано аналіз ситуативних прикладів окремих країн у сфері європейської інтеграції.

У монографії вміщено чотири ситуативних приклади координації європейської політики Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Латвією, на основі яких є можливість представити основні чинники, “які впливають на вибір моделі координації та підходи, які адміністрації країн застосовували для приведення методів своєї діяльності до потреб, пов’язаних із участю в процесі прийняття рішень у Європейському Союзі” (зазначене вище видання. – С. 4).

Політико-економічні та інші імперативи формування зовнішньої політики України в умовах глобалізації, за усієї їх складності, є визначеними і доволі чіткими, хоча офіційно затверджені Національної стратегії розвитку України поки що не має. Вони обумовлюються кількома взаємопов’язаними складовими, серед яких основними є:

- глобальна економічна корпоративізація світу та потужний розвиток державно-корпоративного економічного імперіалізму;
- потужне зростання масштабів глобальної злочинності, наркобізнесу і тероризму;
- складні процеси економічної перебудови, децентралізації політичної системи, зміна духовно-ціннісних векторів розвитку самого українського суспільства тощо.

Українські дослідники проблем тероризму П. Біленчук та О. Сав’юк, зокрема, виділяють три основних запобіжних рівні проти злочинів, що зазіхають на безпеку країни: а) індивідуальна профілактика, тобто запобігання скоєнню протиправних дій з боку окремих осіб чи угруповань; б) профілактика окремих видів злочинів; в) профілактика злочинності в цілому [3, 5].

Зважаючи на проблеми світової інтеграції та глобалізації, акцентуємо увагу на тому, що, не применшуючи ролі і значення економічних, політичних, соціальних трансформацій українського суспільства, для майбутнього України все ж ви-

значальною є проблема геополітичного вибору, а на цій основі – забезпечення захисту власних національних інтересів.

Як відомо, з перших днів утворення незалежної суверенної держави Україна проголосила себе безблоковою державою, заявивши про прагнення будувати рівноправні партнерські відносини з усіма країнами світу, послідовно і принципово здійснюючи боротьбу з будь-якими формами експансії, агресії, тероризму, мілітаризму, порушення прав людини і прав суверенних держав. Саме це і стало базовою засадою внутрішньої і зовнішньої політики України, її миролюбної політики. Хоча ряд держав, особливо США, Великобританія, Німеччина та Ізраїль, як відомо, відповідним чином не оцінили мирні ініціативи нової суверенної держави – України, зокрема, односторонню відмову від ядерного озброєння. Тож природно, що нині в Україні, як, до речі, і в багатьох інших пострадянських державах, стоїть гостре і принципове питання розумного поєднання національної політики, національного вибору з політикою наднаціональною, яку диктують найсильніші, економічно найрозвиненіші країни.

Але для України все гостріше постає й інша проблема – правильного розуміння та об’єктивного (із збереженням і захистом національних інтересів) урахування гострих і неоднозначних загальносвітових, інтеграційних процесів.

Конституція України (ст. 17) зазначає: “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладається на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом” [1, 7].

Серед багатьох визначень сутності і складових національної безпеки України, зазначимо досить оригінальне, що належить українському досліднику М. Сенченку. Він вважає, що найважливішими напрямками національної безпеки України є:

- інформаційна безпека;
- безпека народу;
- просторово-економічна безпека;
- боротьба з політичним та економічним тероризмом;
- військова безпека [9, 14].

“В основу Української держави, – пише М. Сенченко, – покладається Національна доктрина українського народу XXI століття, тобто доктрина справедливого національного світоустрою. Український народ за припинення експлуатації одного народу іншими як на міждержавному рівні (неокапіталізм), так і всередині держави, і за побудову рівноправної співдружності народів і цивілізацій”.

Тут доцільно вказати на таке. Українські дослідники В. Ліпкан, В. Майоров цілком доречно акцентують увагу на тому, що проблеми боротьби з міжнародним тероризмом в Україні є не лише недостатньо теоретично досліджені [7], а й вказують на ту специфічну особливість, що “на теренах колишнього СРСР поширеною була думка про те, що будь-яка країна, котра виступає проти СРСР, є ворогом, отже, можливим ініціатором актів тероризму. Оскільки виступати проти такої імперії (СРСР) за тих часів могла лише інша імперія (США), було сформовано хибне уявлення, що тероризм є монополією, або, вірніше сказати, прерогативним засобом розв’язання конфліктів у сфері міжнародних відносин” [7, 88].

Згадані вчені доволі точно формулюють сутність міжнародного тероризму відносно України. “Міжнародний тероризм в Україні, – пишуть вони, – це цілеспрямована діяльність щодо: 1) спроб розшарування суспільства за різними напрямками: інформаційним, соціальним, економічним, екологічним, гуманітарним, політичним; 2) пропагування насильства як ефективного засобу розв’язання конфліктних ситуацій; 3) насадження ззовні ідеології тероризму як світогляду “вільної” людини, права націй на самовизначення” [7, 89]. Таке визначення змісту міжнародного тероризму до України, з одного боку, вказує на його специфіку, а з другого, дає достатньо чітку картину про те, у який спосіб (напрями, форми, методи) варто будувати протидію міжнародному тероризму в Україні. “Загроза міжнародного тероризму в Україні, – зазначають В. Ліпкан та В. Майоров, – нині є реальною, і від того, наскільки політичне керівництво (йдеться про Україну) усвідомлюватиме це, залежить рівень національної безпеки України і її подальший розвиток як незалежної держави” [7, 90].

Можна погодитися з думкою окремих фахівців (наприклад, І. Гармашов), що основними причинами активізації терористичної діяльності на пострадянському просторі в кінці XX – на початку XXI ст., а отже і на території України, були: а) істотне послаблення державної влади та бо-

ротьба за переділ її власності; б) перенесення кримінальної практики у політичну боротьбу; в) неготовність правоохоронних органів та спецслужб до протидії сучасній терористичній загрозі, їх неналежне фінансове та матеріально-технічне забезпечення; г) низьке фінансове забезпечення працівників спецслужб і правоохоронних органів, яке спричинило їх використання і участь у здійсненні терористичних актів [5, 17].

Загалом Україна як суверенна держава намагається протистояти різноманітним зовнішнім загрозам, у тому числі й тероризму (як в Україні, так і поза її межами), використовуючи найрізноманітніші засоби, механізми, інституції, які обумовлені міжнародною співпрацею і взаєминами в межах ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, Ради Європи, СНД тощо. Відповідно до Закону України “Про основи національної безпеки України” (2003) безпеку для себе Україна формує і намагається формувати через розбудову безпеки для всіх. Зрозуміло, що головне місце тут посідає неухильне виконання Україною тих зобов’язань і домовленостей, які обумовлені основними документами тих утворень, повноправною учасницею або й засновницею яких Україна є: ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО, ЦЕІ, ЦЕФТА, ОЧЕС, Вишеградської групи, СНД, ГУАМ та ін.

Ще уряд колишнього СРСР, у структурі якого була й Україна, дбав про співпрацю із зазначеними організаціями і структурами, про імплементацію міжнародних норм у правове поле СРСР, а відтак, і України. Йдеться, наприклад, про підписання в м. Токіо у 1963 р. Конвенції про злочини та деякі інші злочинні акти, скоєні на борту повітряних суден; у Гаазі у 1970 р. Конвенції про боротьбу із незаконним захопленням повітряних суден; Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (Монреаль, 1971 р.) та ін.

Відповідно до Міжнародної конвенції по боротьбі із захопленням заручників та Токійської конвенції про злочини Україна приєдналася до міжнародної взаємодії у боротьбі з тероризмом. Україна є учасницею всіх діючих універсальних угод по боротьбі з різними проявами міжнародного тероризму.

Законодавчому та іншим аспектам регулювання багатьох питань боротьби з тероризмом в Україні значно більше уваги стало приділятися саме з 2002 р., коли Україною було ратифіковано Європейську конвенцію по боротьбі з тероризмом. Пізніше, у 2005 р., Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку системи попередження і про-

тидії легалізації (відмивання) прибутків, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму на 2005–2010 рр., яка мала істотне значення для зміцнення національної безпеки України.

Попередження, боротьба з тероризмом в Україні велася і ведеться в тісному контакті з усією політикою щодо функціонування української держави. Така політика, на думку академіка С. І. Пирожкова, має вирішувати ряд таких пріоритетних завдань:

- гарантування і захист прав українських громадян і співвітчизників за кордоном;
- збереження державної цілісності і територіальної недоторканності Української держави;
- економічний розквіт і, відповідно, гідне місце у міжнародному поділі праці;
- розвиток двостороннього співробітництва як запоруки стабільності системи міжнародних відносин;
- використання механізму дії міжнародних структур з метою просування українських інтересів [13, 5].

Крім міжнародних організацій, для боротьби України зі світовим та внутрішнім тероризмом суттєве значення мають: світова і євроінтеграція; співпраця з країнами СНД; суто внутрішня політика, орієнтована на попередження і боротьбу з тероризмом. Розглянемо ці питання дещо детальніше.

Відомий український політик і дипломат О. Білорус формує такі основні об'єктивні чинники, які, на його думку, становлять передумови для конкурентоспроможної інтеграції України у євросистему, а відтак, і боротьбу з тероризмом:

- Європа (об'єднана) потребує Україну як свій природний резервуар ресурсів й інтелектуальний потенціал;
- США не бажають повернення України під контроль Росії. Росія бажає мати повноцінного партнера;
- Захід у своїх стратегіях прагне деіндустріалізації України, перетворення її на сировинну зону;
- Україна, як і кожна країна, проходить період драматичних соціально-економічних трансформацій, без яких неможливе підвищення конкурентоспроможності;
- Україна не приречена на довічну відсталість, за умови створення системи ефективного антикризового менеджменту;
- гинули і найрозвиненіші країни, піднімалися з руїн найбідніші;

- економічне диво Японії, Кореї, Тайваню, Індії, Німеччини, Франції, Фінляндії та інших країн доводить, що воно можливе за умови об'єднання зусиль народу, держави і бізнесу.

“Україна, – зазначає, однак, О. Білорус, – має приблизно рівні можливості як до прориву, так і до відставання та деградації” [11, 22].

Політико-економічними імперативами позитивної євроінтеграції України, на наш погляд, можуть бути:

- глобалізація економіки через європейську інтеграцію за умов збереження специфіки власної соціально-економічної системи господарювання з одночасним відкриттям своїх ринків Китаю, Індії, Північній Америці та Африці;

- відмова від примату старої сировинно-експортної орієнтації розвитку із одночасним упровадженням новітніх економічних технологій та ноу-хау в усіх сферах життя й виробництва;

- потужний розвиток позитивних демократичних процесів, інтенсивне формування громадянського суспільства;

- багатовекторна міжнародна політика, активна участь у світових, європейських, євразійських політичних та економічних структурах зі збереженням та захистом власних національних інтересів;

- активна участь у попередженні та усуненні міжнародних конфліктів і військових протистоянь, катастроф техногенного і природного походження, боротьба з міжнародною злочинністю і тероризмом, проти розповсюдження ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів їх доставки тощо.



Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Вікар, 1996. – 64 с.
2. Барановський Ф. В. Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: Концептуальний аналіз взаємовпливу: Монографія. – Луганськ, 2007. – 407 с.
3. Біленчук П., Сав'юк О. Тероризм – глобальна проблема людства // Юрид. вісн. України. – 2006. – № 36. – 98 с.
4. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток. (Системні маркетинг. дослідження) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.
5. Гармашов І. Ю. Вплив сучасного тероризму на суспільно-політичний розвиток людства // Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра філософії в галузі політології. – К., 2006. – 15 с.
6. Ліпкан В. Тероризм і національна безпека України. – К.: Знання, 2000. – 184 с.

7. Ліпкан В., Майоров В. Проблеми боротьби з міжнародним тероризмом // Міжнар. право. – 2006. – Груд. – С. 88–90.

8. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ "Відродження", 2004. – 488 с.

9. Проблеми національної безпеки в умовах сучасного розвитку України // Матер. всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 15 верес. 2006 р. – К.: МАУП, 2006. – 572 с.

10. Україна у глобалізаційному світі // 36. наук. праць / НАН України. Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – 320 с.

11. Україна у світових та регіональних інтеграційних процесах: проблеми визнання стратегії // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. / За заг. ред. Б. І. Гуменюка, І. В. Бурковського, Г. Д. Хоменка, В. Г. Ціватого. – К., 2008. – 320 с.

12. Чекаленко Л. Зовнішньополітичний вибір України. Куди рухатися далі // Персонал. – 2008. – № 2. – С. 38–45.

13. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури: Монографія. – К.: НІПМБ, 2004. – 352 с.

Розглянуто теоретичні проблеми національної безпеки України в контексті боротьби з тероризмом.

Рассмотрены теоретические проблемы национальной безопасности Украины в контексте борьбы с терроризмом.

The article deals with theoretical problems of national security of Ukraine in the context of the fight against terrorism.

Надійшла 22 лютого 2011 р.

ПОНЯТТЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 49–53

Проблема аналізу політичних систем та їх складових і підсистем усталено належить до групи фундаментальних питань сучасної політології.

Саме системний аналіз політики, започаткований ще в працях Д. Істона [1], дає змогу адекватно відтворити на науковому рівні все розмаїття політичного життя нинішнього суспільства. У цьому аспекті особливої теоретичної значущості набуває дослідження партійних систем, які можна охарактеризувати як одну з основних підсистем функціонування і розвитку сучасної політичної системи.

Актуальність теоретико-методологічного дослідження поняття партійної системи у сучасному політологічному дискурсі зумовлюється такими причинами. По-перше, у сучасних умовах розвитку та активної участі громадянського суспільства в політичних процесах особливої значущості набуває проблема наукового аналізу тих інститутів та систем, які дають можливість громадянам більш ефективно та результативно долучатись до політичного життя, а також загальних процесів державної і правової творчості. Одним з таких інститутів, який відіграє винятково важливу роль у розвитку сучасних демократичних політичних систем, є політичні партії, які виступають своєрідним елементом “опосередкування” між державою і громадянським суспільством, завдяки чому можна не тільки агрегувати та артикулювати найважливіші суспільні інтереси, а й підносити їх до рівня публічної влади та домагатись їх забезпечення і реалізації органами державної влади і місцевого самоврядування. По-друге, актуальність вивчення партійних систем зумовлюється наявністю чіткого зв'язку між специфікою цих систем та процесом реалізації державної влади. Адже наразі саме політичні партії (за різних форм державного правління) виступають одним із суб'єктів, що формують та реалізують

державну політику через такі публічні інститути, як партійні або коаліційні уряди, міжпартійна коаліція, парламентська більшість, пропорційні вибори тощо. По-третє, не можна не наголосити на тому, що наразі в політичній теорії співіснує кілька теоретико-методологічних підходів не лише до визначення типів партійних систем, а й щодо самої дефініції того, що являє собою зазначене явище. У зв'язку з чим актуалізується потреба у більш чіткому встановленні сутності та змісту цього поняття, що, у свою чергу, дасть змогу розбудувати цілісну і науково обґрунтовану в політологічному аспекті теорію функціонування і розвитку партійних систем. Усе зазначене істотно підвищує актуальність дослідження поняття партійних систем у сучасному політологічному дискурсі, а також потребу у вивченні основних теоретико-методологічних підходів до його тлумачення у сучасній політичній теорії.

Таким чином, ставлячи на меті комплексний аналіз поняття партійних систем у сучасному політологічному дискурсі, маємо вирішити такі конкретні дослідницькі завдання: а) визначити основні теоретико-методологічні підходи до наукової інтерпретації змісту поняття “партійна система”; б) схарактеризувати основні етапи еволюції політологічних поглядів щодо тлумачення сутності та основних властивостей партійних систем; в) окреслити теоретико-методологічні засади сучасного розуміння процесів еволюції партійних систем та їх ролі у розвитку політичних систем.

Проведення політичного аналізу партійних систем передбачає застосування практично всіх методів та підходів соціальних наук до конкретного політологічного дослідження партійної системи як різновиду політичної структури, що утво-

рюється із сукупності партій різних типів з їхніми стійкими зв'язками і взаємовідносинами, а також з державою та іншими інститутами влади, характером, умовами діяльності, поглядами на базові політичні цінності та ступенем узгодження цих поглядів у ході реалізації партійних програмних настанов, форм і методів практичної політичної діяльності. На сьогодні загальновизнані типології партійних систем належать М. Дюверже (ґрунтується на кількісному критерії; відповідно вирізняють одно-, дво- і багатопартійні системи), Дж. Сарторі (базується на якісних критеріях), Ж. Блонделю (враховує дві перемінні складові: кількість партій та їх місце в партійній системі). Сучасні політологи виокремлюють сім основних видів партійної системи: однопартійні; з партією-гегемоном; з домінуючою партією; двопартійні; поміркованого плюралізму; поляризованого плюралізму, показником якої, за Є. Базовкіним, є наявність антисистемних партій, та автономізовані [2]. Найчастіше у світовій політичній практиці використовується партійна система поміркованого плюралізму із 3–5 партіями, жодна з яких не переважає і не може самостійно утворити урядову правлячу коаліцію. Доволі поширеною є поляризована партійна система. За наявності значної кількості невеликих партій (що особливо характерно для посттоталітарних країн) вони, як правило, утворюють блоки або коаліції, що не гарантує політичної стабільності в державі.

На думку ряду зарубіжних політологів, у широкому контексті вивчення феномена парламентських демократій категорію “партійна система” слід розглядати як відносно нову, що потребує дослідження проблеми сприйняття політичних партій з боку громадян – потенційних виборців (електорату) та дає можливість виявити сутнісні характеристики партій, їх реальну спроможність імпліцитно здійснювати властиві їм функції. Зазначена категорія поки не набула широкого розповсюдження. Водночас, за висновком Ю. Древалю, ця категорія відображає сталі й резонансні суспільно-політичні явища, і через цю причину заслуговує на увагу вчених. Характер сучасного політичного процесу вказує на ще одне надзвичайно важливе питання, яке слід віднести до кола суб'єктів перцептивної партійної системи – питання про ставлення виборців до політичних партій у цілому, без огляду на суб'єктивні чинники (особистісні фактори) [3]. Відтак, при проведенні політичного аналізу партійних систем перехідних суспільств, що базується як на загальновідомих теоріях (концепціях) партійних сис-

тем, так і на концепції “перцептивної партійної системи”, акцентується увага на тому, що: партійна система перебуває у стадії становлення; багатопартійність, як правило, визначається як фрагментаризована чи автономізована; найбільшою популярністю в суспільстві користуються харизматичні партії та партії-спадкоємниці, що зумовлює перманентний процес зміни партій при владі, розхитування легітимності всіх владних інститутів на загальному тлі утвердження форми правління з сильною президентською владою, яка тягнє до прямих, позапартійних зв'язків з громадянами, що, у свою чергу, деструктивно впливає на партогенез.

У сучасній партології крім суто двох суб'єктивних факторів, за допомогою яких партії поширюють свій вплив на виборців: партійні еліти виокремлюють ще один чинник, що впливає на перцепцію та характер партійної системи – це форма державного правління. Як свідчить практика зарубіжного державотворення, політичні функції, притаманні партіям і парламентам, частково розмиваються шляхом безпосереднього впливу громадян на вирішення державних справ, частково передаються верхівці управлінського апарату. За таких умов, як прогнозує Р. Дарендорф, падіння авторитету партій уже найближчим часом може призвести до нового авторитаризму. Загалом концептуально-методологічні засади політичного аналізу партійних систем визначають класичні теорії політичних партій і партійних систем, демократії і демократизації суспільства і держави, теорії політичного конфлікту, політичних коаліцій і компромісів, а також теорії модернізації (зокрема, концепції політичної модернізації) та транзитології (концепції демократичного політичного транзиту, структурний і процедурний її аспекти).

Сучасний перехідний, транзитно-кризовий етап розвитку України, який характеризує так званий кризовий синдром модернізації, актуалізує проведення конкретного політичного (політологічного) аналізу процесів системної трансформації та раціоналізації (оптимізації) політичної і партійної систем, різних проблем становлення нових політичних інститутів (структур), партизації політико-владних відносин, базуючись на ідеологемах політичної транзитології у контексті прискореної глобалізації сучасної української цивілізації, яку, так само як й усі зарубіжні цивілізації, характеризує незавершеність процесів партійно-політичної структуризації суспільства. За таких обставин учені-політологи

прогнозують, що розвиток політичної теорії у пострадянських країнах найімовірніше піде шляхом синтезу елементів різних політичних концепцій, що потребує постійного уточнення концепції модернізації, забезпечення їх високого мобілізаційного потенціалу за рахунок активного залучення до суспільно-політичного життя партій, громадських організацій, груп інтересів [4]. Дехто з українських учених розглядає політичну транзитологію як один із специфічних підходів до вивчення політичних трансформацій і модернізацій, який має прикладний характер при аналізі окремих політичних систем і політичних режимів, стверджуючи при цьому, що специфіка правлячого режиму й опозиційних груп України робить більшість ідеологем концепцій політичного транзиту недіючими, пов'язуючи ефективність їх застосування при дослідженні європейських і північноамериканських країн або країн, близьких до європейської цивілізації [5]. У цьому контексті важко не погодитися з тим, що утвердження демократичних інститутів і форм політичної самоорганізації суспільства в умовах конкретної національної державності значно більше залежить від стану свідомості народу, ступеня його готовності прийняти й реалізувати основні принципи ринку і політичної демократії, аніж від перенесення в готовому вигляді західних стандартів і цінностей демократичного розвитку [6, 121].

Необхідно також констатувати, що на тлі постійно зростаючої поліваріантності демократичного транзиту, у сучасному методологічному арсеналі політичної транзитології немає синтетичної, узагальнюючої теорії, спираючись на яку, можна було б звести до спільного знаменника, задовільно описати і пояснити чи, навпаки, спрогнозувати будь-який демократичний перехід. Натомість, серед різних шкіл (студій) політичної транзитології нині панує плюралізм підходів, теоретичних розробок і моделей, які в більшості своїй не претендують на універсальність, скоріше доповнюють, аніж виключають один одного. Вважаючи слушними загальні оцінки вченими практичного аспекту політичної транзитології, на думку автора, не можна ставити під сумнів загалом практичну значущість як теорії політичної транзитології, так і теорії політичної модернізації, ідейно-теоретичної спадщини відомих основоположників – представників цих теорій Г. Алмонда, С. Верби, К. Дейча, Г. О'Доннела, Ш. Ейзенштадта, Д. Ейптера, Т. Каротерса, С. Кен-Рюна, Д. Коллмена, Х. Лінца, С. Ліпсета, А. Пржеворського, Д. Растоу, Д. Торреса, С. Хантінгтона, Ф. Шміттєра та ін. Водночас,

цілком слушним слід вважати висновок В. Горбатенка: “Нова якість українського суспільства вимагає відповідного конкретно-конструктивного аналізу досягнень і прорахунків науки і практики та створення якісно досконалішої теоретико-методологічної основи. Складовими цієї основи мають стати об'єктивність та історизм; ціннісний, системно-структурний і фундаментальний підходи; органічна єдність теорії і практики; поєднання критичного і раціонального, конструктивного, порівняльно-ретроспективного, історичного та логічного підходів” [6, 36].

Дослідженню концептуальних засад утворення, функціонування і розвитку (трансформації) політичних партій та партійних систем в Україні та за її межами вже було присвячено чимало наукових публікацій. Чільне місце цій проблематиці відведено у дисертаційних роботах з політичних наук, що зосередило нашу увагу на завданні оптимізації та раціоналізації застосування різних підходів і методів до проведення саме політичного аналізу партійних систем з метою виявлення ключових тенденцій їх сучасної трансформації, подання більш наближених до життя узагальнюючих висновків і рекомендацій. До того ж учені сьогодні констатують про відсутність у політичній науці єдиного підходу до визначення сутності і функціонального призначення партійної системи, змісту та обсягу цього концепту. За висновком О. Гараня, недостатня розробленість поняття партійна система та, особливо, неоднозначність його застосування знижує ефективність досліджень політичних відносин, створює проблеми теоретико-методологічного характеру в політичній і правовій науках [7]. За таких обставин маємо застосування вченими різних підходів до тлумачення власне поняття партійна система, що, у свою чергу, зумовило й різні підходи до політичного аналізу цього різновиду політичної структури. Водночас, за наявності багатьох альтернативних підходів сучасна партіологія розглядає загалом партійну систему у двох площинах: як сукупність існуючих політичних партій (інституційний підхід) і як механізм взаємодії з приводу влади (функціональний підхід).

Згідно з функціональним підходом партійна система розглядається зарубіжними та українськими вченими-політологами як організований за участю партій спосіб реалізації політичної влади: зокрема, російським політологом Г. Каменською – як сукупність партій, “що мають реальні можливості брати участь у формуванні державних органів, впливати на внутрішню і зовнішню

політику країни” [8]; українськими політологами: Ф. Рудичем – як “сукупність партій у країні, що фактично беруть участь у формуванні владних структур” [9]; А. Колодій – як “форма управління суспільством, за якої боротьба декількох партій за владу виступає як механізм використання розходжень інтересів для розв’язання актуальних проблем суспільного життя і забезпечення, таким чином, суспільного прогресу”. Така дефініція, на думку А. Колодій, значною мірою вирішує суперечку про те, які партії слід відносити до партійної системи, а які – ні, і за яких умов та чи інша сукупність партій може вважатися сформованою (тобто – реальною) партійною системою [10].

Водночас, застосування функціонального підходу до політичного аналізу дає ключ до пізнання не тільки міжпартійних, політичних відносин, а й до конституційно-правових інститутів влади, що є об’єктом і продуктом цих відносин; а також методологічно орієнтує на виявлення з усієї сукупності існуючих у країні партій тих, які роблять політичну гру, реально беруть у ній участь, здійснюють владу чи впливають на її здійснення. Л. Дунаєва також визначає: 1) Нормативний підхід до трактування поняття партійна система, який орієнтує на пошук якісних характеристик партій у міжпартійних стосунках, зазначаючи при цьому, що продуктивність даного підходу обмежена акцептуалізацією правових чинників на процес становлення, функціонування і розвитку партійної системи. Нормативний підхід, на її думку, виключає з партійної системи нелегальні, радикально-революційні, антисистемні партії, діяльність яких не відповідає встановленим правилам гри, конституційним та іншим правовим нормам, що регулюють політичні відносини і політичний порядок у країні. 2) Структурний підхід, виходячи з концептуальних поглядів на це питання французького політолога Ж.-Л. Кермонна, який під партійною системою розуміє політичну конфігурацію, складену із сукупності незалежних елементів і обумовлену кількістю і параметрами існуючих у ній партій. Утім, очевидно, що така інтерпретація сутності партійної системи скоріше є притаманним інституційному підходу. До того ж, як слушно зазначає Л. Дунаєва, у структурному підході не визначається специфіка, статус і роль партій, що входять у партійну систему; неясним є й саме її функціональне призначення в суспільстві [11].

Врешті, узагальнюючи досвід теоретико-методологічного осмислення феномена партійних систем, слід наголосити, що світова та вітчизняна політична думка пройшла доволі три-

валу еволюцію в галузі методологічних технологій та методів конкретних політологічних досліджень, зокрема партійних систем як специфічного об’єкта наукового дослідження. Враховуючи історично обумовлену трансформацію політичного сегмента суспільства як в аспекті структури, так і з точки зору відносин між його елементами, переважна частина сучасних учених умовно виокремлює чотири періоди в становленні методології політичної науки: 1) класичний період (до XIX ст.; у цей період застосовувались в основному дедуктивний, логіко-філософський і морально-аксиологічний підходи і методи політичної науки); 2) інституціональний період (середина XIX – початок XX ст., характеризується домінуванням історико-порівняльного (компаративного) аналізу й нормативно-інституціонального методу); 3) біхевіористський період (50–70-ті роки XX ст., пов’язаний з принципово новими методологічними орієнтаціями у дослідженнях політичних процесів, широким застосуванням так званих емпіричних і квантитативних кількісних методів); 4) постбіхевіористський період (з останньої чверті XX ст., притаманний не тільки плюралізм підходів та методів, а й спроби їх поєднання, паралельного застосування, а також вироблення певної інтегральної методології).

Отже, узагальнюючи результати нашого дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, біхевіористська методологія опинилась у кризовому стані, який спричинила абсолютизація сциєнтистських прийомів та точних методів, аналізуючи політичні процеси при одночасному абстрагуванні від з’ясування внутрішньої складової суб’єктів політики. По-друге, у сучасних умовах розвитку політичної теорії загальну еволюцію методологічних підходів і методів характеризує синтез усієї методологічної спадщини минулого. Зокрема, простежуються тенденції до: розробки інтегральної методики пізнання політичних процесів і політичних структур на основі поєднання якісних (класичних) і кількісних (новітніх) підходів; побудови методології на комбінованому, пропорційному поєднанні традиційних і нових емпіричних, кількісних способів політичного пізнання. По-третє, сучасні політологи виокремлюють такі основні методологічні підходи до аналізу політичних систем та їх вплив на процеси державотворення: нормативний, інституціональний, біхевіористський, структурно-функціональний, теорія раціонального вибору, дискурсивний. Разом з тим, дослідження теоретико-методологічних засад політичного аналізу партійних систем у час-

тині аналізу політологічних аспектів структурно-функціональних особливостей партійної системи ще не набуло усталеного й системного характеру.



Література

1. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти. – К.: Логос, 2010. – С. 210–212.
2. Базовкін Є. Шляхи становлення, форми прояву багатопартійності // Політика і час. – 1991. – № 10. – С. 45.
3. Древаль Ю. Д. "Парламентські партії" (політичні партії, партійні системи і парламентаризм (до питання про "перцептивну партійну систему") // Грани. – 2003. – № 4. – С. 129–130.
4. Мальцев В. А. Основы политологии: Учеб. для студ. вузов. – М.: ИТРК РСПП. – 1997. – С. 8.
5. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Ин-т социологии НАНУ. – 2001. – С. 98.
6. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К.: Вид. центр "Академія", 1999. – С. 121.
7. Гарань О. Багатопартійність – пастка для дослідника // Віче. – 1995. – № 6. – С. 160.
8. Гаджиев К. С., Каменская Г. В., Родионов А. Н. Введение в политологию. – М.: Просвещение, 1993. – С. 99.
9. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламент. вид-во, 2002. – С. 9.
10. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і політика / За ред. А. Колодій. – К.: Ельга; Ніка-Центр, 2003. – С. 219.
11. Дунаєва Л. М. Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна // Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук / Л. М. Дунаєва. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2001.

Досліджено основні теоретико-методологічні підходи в сучасній політичній теорії до аналізу поняття партійної системи та визначення їх ролі у функціонуванні сучасних політичних систем. Проаналізовано різні способи інтерпретації поняття партійної системи, систематизовано методи політологічного аналізу партійних систем.

Исследуются основные теоретико-методологические подходы в современной политической теории к анализу понятия партийной системы и определении их роли в функционировании политических систем. Проанализированы различные способы интерпретации понятия партийной системы, систематизированы методы политологического анализа партийных систем.

The article examines the main theoretical and methodological approaches in modern political theory to the analysis of the concept of party system and identifying their role in the functioning of political systems. The author critically examines the various ways of interpreting the concept of party system classifies methods of political science analysis of party systems.

Надійшла 5 квітня 2011 р.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І РОЗВИТОК ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 54–58

У сучасній політичній теорії одним з головних елементів загального аналізу політичних систем є вивчення такої їх підсистеми, як партійні системи. Зважаючи на виняткову роль політичних партій як у життєдіяльності громадянського суспільства, так і демократичної держави, з необхідністю постає теоретична і практична потреба наукового осмислення інституту політичних партій у розвитку та функціонуванні політичної системи демократичного типу.

Визначення ролі політичних партій у розвитку інститутів парламентаризму зумовлюється кількома причинами. По-перше, сучасний досвід українського державотворення переконливо засвідчив, що саме неусталеність та нестабільність такого елемента політичної системи, як політичні партії, зумовлює появу цілого ряду складних дисфункціональних відхилень у розвитку системи державної влади. Інтегруючись у систему державної влади, політичні партії не лише не виконують притаманні їм функції, а й спотворюють діяльність представницьких органів державної влади, що утворюються із врахуванням партійної складової. У цьому сенсі питання утвердження в Україні традицій та практики парламентаризму тісно пов'язане з процесом генези партійної системи України, з удосконаленням її партійної системи. По-друге, не можна не відмітити того, що процес реформування системи державної влади в Україні, який включає в себе й реформу законодавчої гілки державної влади, не може ефективно реалізовуватись поза чітким визначенням ролі і значення інституту парламенту в зазначеній системі. У цьому контексті питання вдосконалення не лише законодавчої діяльності, а й парламентаризму в цілому, істотно актуалізує потребу у всебічному політологічному аналізі тих факторів і чинників, які впливають на цей процес. Одним із таких факторів, поза всяким сумнівом, є політичні партії, що, у свою чергу, підвищує актуальність та значущість наукової розробки проблематики забезпечення взаємодії партійної та парламентської складової політичної системи сучас-

ної України. По-третє, проблеми взаємодії політичних партій та державної влади наразі перебувають у центрі теоретичного і практичного інтересу сучасної політико-правової наукової спільноти. Наявність такого зв'язку практично не підлягає сумніву. Більше того, екстраполюючи це загальне положення на сучасні українські реалії, можна дійти висновку, що врешті і сама державна влада в Україні усвідомила необхідність не просто тісної співпраці з політичними партіями, а й коригування своєї діяльності залежно від характеру партійного представництва. По суті, перехід сучасних українських політичних партій до нового етапу їхнього розвитку поставив державну владу перед цілковито об'єктивною та надзвичайно актуальною необхідністю не просто рахуватися з цією силою, а й сприймати політичні партії як невід'ємну складову самої державної влади, як важливий фактор утвердження й розвитку політичних традицій парламентаризму.

Таким чином, ставлячи на меті всебічний аналіз взаємозв'язків між розвитком політичних партій і багатопартійності в Україні та утвердженням парламентаризму, маємо вирішити такі конкретні дослідницькі завдання: а) охарактеризувати зв'язок між поняттям політичної партії та процесами формування та функціонування органів державної влади, б) охарактеризувати основні етапи впливу розвитку партійної системи на практику парламентаризму в Україні, в) визначити основні проблеми та засоби їх розв'язання щодо ефективної участі політичних партій в утвердженні традиції парламентаризму в сучасній Україні.

Для сучасної політичної теорії багатопартійність постає невід'ємною частиною демократичної системи правління [1]. Вона є характерною ознакою демократичного суспільства, засобом реалізації основних політичних свобод громадян, вираження суспільних інтересів на державному рівні; є тією формою суспільного управління, при якій боротьба декількох політичних партій за владу та участь у її здійсненні виступає як механізм використання розбіжності інтересів з метою суспільного розвитку. Політичні партії і виборчі системи є найважливішими суб'єктами політичних відносин у суспільстві, що функціонує на принципах демократії. Партії і виборча система, переводячи різні форми плюралізму у громадянському суспільстві в політичну підсистему, сферу владних відносин, складають єдиний механізм завоювання й утримання влади. Вони є головними суб'єктами політичних відносин, тому без них неможливо уявити собі сучасну демократію і сучасний парламентаризм. При цьому парламентаризм тлумачиться як система взаємодії держави й суспільства, для якої характерним є визнання провідної або особливої і доволі істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального колегіального постійно діючого представницького органу [2]. Схожий підхід до розуміння сутності парламентаризму пропонують О. Бандурка та Ю. Древаль, для яких парламентаризм – це система організації та функціонування верховної державної влади, що характеризується розподілом законодавчих та виконавчих функцій при привілейованому становищі парламенту [3]. На привілейоване становище парламенту, яке передбачається поняттям парламентаризму, звертає увагу і російський дослідник В. Туманов [4].

Важливий внесок у розробку теорії взаємозв'язку між типом партійної системи та інститутами парламентаризму було зроблено відомим французьким теоретиком М. Дюверже. Розробляючи власну класифікацію типів партійних систем на багатопартійні, двопартійні та однопартійні, він проаналізував таку ознаку державної влади, як ступінь її концентрації. При цьому брав до уваги насамперед проблему розподілу влад. Зрозуміло, що навіть за умови конституційного визначення розподілу влади як принципу організації державної влади, однопартійні системи завжди породжують ефекти сильної концентрації влади, які досягаються не стільки за рахунок того, що зливаються самі гілки влади (в цьому, як пише М. Дюверже, немає потре-

би), скільки внаслідок того, що діяльність усіх органів влади стає пов'язаною з єдиною партією. Тому демократичний принцип розподілу державної влади в умовах однопартійних систем значною мірою трансформується під впливом утворення такого універсального (відносно законодавчої, виконавчої та судової влади) інституту, як партія, яка, по суті, і стає єдиним джерелом та чинником державної влади. На відміну від цього, двопартійні та багатопартійні системи, порушуючи принцип гомогенності влади і вносячи певний елемент конкурентності в структуру державної влади (зокрема, у відносини між законодавчою та виконавчою владою), створюють можливість для реального практичного запровадження концепції розподілу влад. Саме тому М. Дюверже і сформулював свою класичну тезу про те, що реальний розподіл влади є результатом взаємодії партійної системи та конституційних норм. Для прикладу він пропонував звернутися до аналізу того, як саме реалізується державна влада за умов двопартійних систем у випадку парламентської республіки. Усього він розглядав два можливі випадки: а) коли одна з партій отримує абсолютну більшість у парламенті; б) коли в парламенті спостерігається приблизно рівний розподіл політичних сил. Зрозуміло, що саме перший з двох зазначених випадків дає підстави стверджувати, що офіційна двопартійність перетворюється на реальну однопартійність, і тим самим заперечується принцип розподілу влади. Більше того, сам М. Дюверже, характеризуючи систему державної влади у Великобританії, проводив цілий ряд паралелей між двопартійною та однопартійною системами. Зокрема, він писав про те, що існування правлячої мажоритарної партії дає їй змогу сконцентрувати у своїх руках найважливіші прерогативи законодавчої та виконавчої влади. Урядові посади, доводив М. Дюверже, переходять до керівників цієї партії, які фактично реалізують доктрину власної партії, що була визначена ними у передвиборчій платформі; тексти законів готуються у партійних дослідницьких центрах і подаються до комісій палат від імені депутатів цієї партії; після чого, у разі їх прийняття, вони реалізуються урядом цієї ж партії. У результаті чого парламент та уряд перетворюються на своєрідні взаємопов'язані механізми, які діють під впливом єдиної рушійної сили – партії-переможниці.

Як свідчить практика, діяльність політичних партій пріоритетно підпорядкована досягненню позитивного для себе результату на виборах,

що надає їм правові підстави для участі в роботі представницьких органів влади. Це означає, що кожна партія повинна мати свою стратегію розвитку суспільства, задля втілення якої партія й намагається здобути політичну і державну владу. Тому проведення виборчих кампаній визначає сенс політичного буття політиків та партій постійним елементом політичного життя. Відтак, вони ведуть постійну конкуренцію за голоси виборців. Власне в умовах парламентаризму багатопартійна система включає більш ніж дві сильні партії, але жодна з них у парламенті не набирає такої кількості мандатів, яка б давала їй можливість правити самостійно. При цьому, вважає, що парадокс багатопартійної системи полягає в тому, що при наявності значної кількості партій реальну участь у здійсненні влади бере значно менше їх число; у кінцевому підсумку все зводиться до визначення місця політичних партій у системі влади [5].

Розуміння партії як організації, що діє в системі органів державної влади, характеризує інституційний підхід учених до розуміння сутності та призначення політичних партій у суспільстві. Як зазначається у ст. 2 Закону України “Про політичні партії в Україні”, політична партія – це зареєстроване, згідно з законом, добровільне об’єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має за мету сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Таким чином, участь у кампаніях з виборів Президента України, виборів до Верховної Ради України, інших представницьких структур політичної і державної влади слід визначити як основний, фактично найголовніший напрям діяльності політичних партій. При цьому розвиток партійної системи в Україні, а також удосконалення виборчого законодавства зумовили постійне зростання ролі політичних партій у виборчих процесах. Саме проведення виборчих кампаній надавало чергового дієвого поштовху кількісним та якісним змінам параметрів формування багатопартійності в Україні, причому активність політичних партій на парламентських виборах за всі роки державної незалежності непинно зростала. Уже парламентські вибори 1994 р. довели конкурентоспроможність діючих на той час політичних партій: хоча члени партій становили лише 1/4 кандидатів у народні депутати, майже половина тих, хто отримав мандат народного депутата, були представниками тієї чи іншої партії.

Слід також наголосити, що за всі попередні роки до набуття чинності політичної реформи актуальним лишалося питання представництва політичних партій в органах державної влади та прийняття цими органами державно-управлінських рішень з урахуванням партійного представництва. Відсутність у Верховній Раді України відносно сталої парламентської більшості, утвореної партійною коаліцією та сформованого нею уряду, призводило до того, що партії не несли політичної відповідальності за діяльність своїх членів на різних урядових посадах, що зумовлювало незначний вплив політичних партій на прийняття рішень в органах державної влади. Винятком була Верховна Рада України, оскільки її фракції, що утворювалися на основі політичних партій, за своїм призначенням мали бути найголовнішими силами, які б впливали на процес прийняття законодавчих рішень.

Загалом посилення ролі партій у політичній системі України багато хто з українських аналітиків пов’язує із запровадженням пропорційної системи виборів, проведенням уперше за цією виборчою системою парламентських виборів у березні 2006 р., особливо – з результатами цих виборів, які змінили політичну мапу України, що, у свою чергу, має послугувати створенню структурованого парламенту, у якому були б представлені політичні партії, які пропонують конкуруючі між собою програми розвитку суспільства і держави. Проте з багатьох різновидів цієї виборчої системи фактично був запроваджений її найпростіший варіант – вибори за закритими партійними списками у загальнодержавному багатомандатному окрузі, що призвело, по суті, до зменшення можливостей представництва регіональних інтересів у вищому органі законодавчої влади України. За підсумками проведення парламентських виборів 2006 р. переважна більшість аналітиків робила висновок про те, що Верховна Рада п’ятого скликання була більш структурована порівняно до попередніх депутатських скликань: у попередньому складі парламенту функціонувало від 15 до 18 фракцій і блоків; до новообраного парламенту увійшли лише 5 партій і блоків [6]. Варто також зробити наголос на тому, що парламентські вибори 2006 р. не призупинили зростання кількості партій. Цілком зрозуміло, що більшість з них створювалася не з метою реалізації певних програмних цілей, а з метою 1) здобуття влади (набуття таким чином статусу парламентської партії), 2) отримання певних дивідендів від участі у виборах, 3) задля того, щоб не дати під-

став органам юстиції для скасування реєстраційного свідоцтва.

На сьогодні наявність в Україні надмірно великої кількості політичних партій є закономірним явищем в умовах переходу від однопартійної системи чи ілюзорно багатопартійної до справжньої багатопартійності. У подальшому розвитку партійної системи кількість політичних партій, напевне, істотно зменшиться, вони мають укрупнитися і, відповідно, збільшуватиметься їхній вплив на політичне життя держави. За нинішніх політичних реалій велика кількість партій об'єктивно породжує їхню слабкість. Побутує думка про те, що нібито можливо якимось чином штучно зменшити кількість партій та зміцнити їх. Проте процес утворення партій, як свідчить практика, не залежить від адміністративного регулювання, а має відбуватися природно, відповідно до суспільно-політичної свідомості народу та його окремих груп [7]. Навряд чи можливо лише зміною виборчого законодавства зміцнити політичні організації. Хоча очевидно, що такий крок може надати певного імпульсу розвитку партій та політичного структурування українського суспільства в цілому.

У цьому сенсі, проведення виборів за пропорційною системою потребує серйозного вдосконалення виборчого законодавства, що зумовлено об'єктивними потребами перетворення політичних партій на ключовий суб'єкт політичної системи, з метою зменшення рівня загрози поширення зазначених вище негативних явищ. Необхідно забезпечити можливість виборців голосувати не лише за закритий партійний список, а й за конкретну політичну особистість. Посиленої уваги потребує питання щодо: дотримання партіями принципів внутрішньопартійної демократії; запровадження більш гнучкого варіанту пропорційної виборчої системи, який сприяв би органічному поєднанню інтересів партійно-ідеологічного та регіонального представництва, принципів вибору як між партіями, так і між особистостями.

За нових політичних реалій 2010–2011 рр. особливої значущості набуває питання створення правових гарантій діяльності парламентської політичної опозиції. Загалом нормативне та інституційне закріплення політико-правового статусу опозиції має охоплювати такі питання: участь у виборчому та інших видах установчого процесу; доступ до керівних посад у представницьких органах влади; рівний і вільний доступ до ЗМІ; можливість вільно пропагувати власні погляди серед населення; свобода прове-

дення демонстрацій, мітингів, зборів тощо; допуск до інформації органів державної влади; безперешкодний доступ до визначених законодавством джерел фінансування. З метою регламентації статусу опозиційної парламентської меншості та створення нормативно-правової бази її діяльності, на нашу думку, слід внести відповідні зміни до чинного Регламенту Верховної Ради України. У цьому документі мають бути чітко закріплені права опозиційної парламентської меншості, а саме: представництво опозиції у керівництві Верховної Ради України, зокрема, її комітетах і комісіях, органах, що призначаються Верховною Радою України, а також у складі парламентських делегацій при здійсненні міжнародних зв'язків (пропорційно чисельності народних депутатів України, які входять до складу опозиційних фракцій та груп); ініціювання парламентською опозицією проведення позачергового пленарного засідання Верховної Ради України; її залучення до формування порядку денного роботи Верховної Ради України; обов'язкове заміщення представниками опозиції посад голів комітетів Верховної Ради України, зокрема, з питань бюджету, свободи слова та інформації, законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, боротьби з організованою злочинністю і корупцією; право на доповідь (співповідь) при розгляді Верховною Радою суспільно значущих питань. Водночас, для ефективного виконання опозицією своїх суспільних функцій, зокрема, зосередження основних зусиль на формуванні альтернативних підходів до вирішення суспільних проблем, а не на протистоянні з владою, неабиякого значення набуває політична воля всіх суб'єктів політичного процесу.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки. По-перше, вплив політичних партій як ключових і невід'ємних інститутів демократичної політичної системи на всі сфери суспільного життя реалізується насамперед через їхню участь у формуванні та функціонуванні органів державної влади, через їхню парламентську діяльність. По-друге, недостатня політична структурованість Верховної Ради України, певна невідповідність її конфігурації нормам і стандартам європейської демократії зумовили те, що впродовж усіх попередніх років вітчизняний парламент нерідко зводив із вирішенням нагальних суспільних питань, неповною мірою сприяв поступальному і послідовному здійсненню курсу економічних і політичних реформ. При цьому замість копії державо-

творчої роботи, парламентські політичні сили, що презентували партії різних сегментів політичного спектру, подекуди вдавалися до висунення і підтримки пропозицій суто популістського характеру. По-третє, партійно-політична структуризація українського суспільства, яку, по суті, визначала всі попередні роки партійна дрібна сегментність, не могла помітним чином істотно вплинути на процеси системної трансформації суспільства, на вироблення і реалізацію політичними партіями конкретних стратегій суспільно-політичного, соціально-економічного, гуманітарного розвитку країни. Разом з тим, не викликає сумніву, що тенденції розвитку партійної системи в сучасній Україні вказують на те, що роль та місце політичних партій у становленні вітчизняного парламентаризму з кожною наступною виборчою кампанією зростатиме.



Література

1. Скрипнюк В. М. Політичні партії і державна влада: організаційно-правові проблеми взаємодії // Держава і право / 36. наук. праць. Юрид. політ. науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 10. – С. 86–95.
2. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. – К.: АртЕк, 1997. – С. 128.
3. Бандурка О. М., Древаль Ю. Д. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1999. – С. 247.
4. Современное буржуазное государственное право. Критические очерки. – М.: Наука, 1987. – С. 218–219.
5. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник. – Л.: Астролябія, 2005. – С. 24.
6. Юрчишин В. Репетиція з оркестром // Дзеркало тижня. – 2006. – 18–24 берез. – С. 8.
7. Здіорук С. І., Бичек В. В. Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин. – К.: НІСД, 2001. – С. 68.

Проаналізовано специфіку впливу політичних партій і партійних систем на розвиток парламентаризму у демократичних політичних системах. Обґрунтовано існування чіткої кореляції між рівнем розвитку політичних партій та характером функціонування парламентів. Особлива увага приділяється дослідженню інститутів, що дають змогу політичним партіям брати ефективну участь у формуванні державної політики.

Проанализирована специфика влияния политических партий и партийных систем на развитие парламентаризма в демократических политических системах. Обосновано существование четкой корреляции между уровнем развития политических партий и характером функционирования парламентов. Особое внимание уделяется исследованию институтов, позволяющих политическим партиям принимать эффективное участие в формировании государственной политики.

The article examines the specific influence of political parties and party systems on the development of parliamentarism in the democratic political systems. The author proves the existence of a clear correlation between the developmental level of political parties and the nature of the functioning of parliaments. Particular attention is given to the institutions that allow political parties to participate effectively in shaping public policy.

Надійшла 5 квітня 2011 р.

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ: ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 59–63

Одним з питань, які наразі набувають особливої значущості для державно-правової науки, є проблема визначення принципів державного контролю і їх подальшої систематизації.

Проблематика державного контролю, його форм, методів і принципів є одним з найважливіших напрямів досліджень сучасної державно-правової науки. Наголошуючи на ряді фундаментальних трансформацій, які нині зазнає Українська держава, ми насамперед ведемо мову про набуття нею нових ознак і властивостей, що пов'язані із практичною реалізацією конституційно проголошених орієнтирів побудови правової, соціальної і демократичної держави. У цьому сенсі загальний процес гуманізації змісту і сутності державного управління, про що неодноразово писав В. Авер'янов [1], супроводжується докорінним переосмисленням як системи принципів державного контролю, так і того суспільного призначення, яке потенційно несе в собі така діяльність держави та її органів. Очевидно, що зазначене переосмислення реалізується не лише на нормативному рівні, а й супроводжується появою нових наукових державно-правових досліджень як системи державного управління в цілому, так і окремих проблем державного контролю. Одним з таких питань, які наразі набувають особливої значущості для державно-правової науки, є проблема визначення принципів державного контролю та їх подальшої систематизації.

Актуальність цього дослідження пояснюється такими причинами. По-перше, самі по собі питання принципів діяльності органів державної влади, що пов'язана з конкретними правовими формами (установча форма, правотворча, правозастосовна, контрольна, правоохоронна тощо), гранично актуалізується в умовах трансформації системи державної влади, механізмів та засобів реалі-

зації її основних функцій. Адже фактичні зміни і реформи тієї чи іншої галузі або сфери державного регулювання завжди супроводжуються визначенням тих правових принципів, які покликані встановити ту чи іншу правову форму для даного виду діяльності держави, а також для системи державного управління в цілому (у цьому сенсі поняття управління тлумачиться як процес упорядкування зв'язків та взаємодії у певній системі) [2]. Наразі поняттям “правової форми” ми описуємо діяльність уповноважених органів державної влади щодо вчинення юридично значущих актів (дій) відповідно до встановленого законом порядку [3]. Як зазначає відомий російський дослідник В. Чиркін, головною властивістю правових форм діяльності органів державної влади є те, що всі вони (незалежно від їх класифікації) реалізуються на основі конституції, законів, інших правових актів, а також у межах та відповідно до процедури, що ними встановлена [4]. Однак в основі тієї чи іншої правової форми діяльності органів державної влади завжди лежать певні принципи, які відображають сутність даної діяльності, її загальну спрямованість та ті цілі й завдання, що вона покликана вирішувати й забезпечувати. По-друге, слід наголосити на тому, що в процесі розвитку національного законодавства й удосконалення конкретних нормативно-правових актів, які регулюють контрольну діяльність держави, особливої ваги набуває питання щодо чіткого встановлення тих базових положень, які складають, так би мовити, внутрішню структуру зазначеного виду діяльності органів державної влади. Це завдання є актуальним з огляду на те, що

воно на пряму корелює з процесом законодавчої і правотворчої роботи, яка є невід'ємною частиною розвитку Української держави і права на сучасному етапі. І по-третє, не можна оминути увагою те, що актуальною проблемою сучасної державно-правової науки є адаптація загальних принципів права до тих чи інших видів державної діяльності (насамперед маємо на увазі контрольну форму діяльності органів державної влади в Україні). Це питання є актуальним як у перспективі внутрішнього розвитку системи національного законодавства, так і в контексті процесу адаптації національного законодавства до законодавства країн – членів ЄС в окремих галузях державного регулювання.

Отже, маючи на меті аналіз системи правових принципів державного контролю в сучасній Україні, потрібно розв'язати такі конкретні завдання: а) охарактеризувати поняття правових принципів державного контролю і визначити теоретико-методологічні підходи у сучасній державно-правовій науці до тлумачення його змісту, б) виявити основні напрями державного контролю в господарській сфері, в) визначити нормативно-правові основи забезпечення основних принципів державного контролю.

Утім, перш ніж розпочати дослідження, слід зробити одне уточнення методологічного характеру. Справа в тому, що контрольна діяльність держави має не лише різноплановий, а й різноспрямований характер. Це пояснюється тим, що державний контроль об'єктивно реалізується у різних сферах і щодо різних типів суспільних відносин. З огляду на вплив тих чи інших суспільних відносин на специфіку реалізації державної контрольної діяльності, доцільно виокремити лише одну зі сфер контрольної діяльності держави, якою є сфера господарської діяльності або господарських відносин. Як вже було зазначено, принципи державного контролю, будучи елементами його правової форми, надають останньому внутрішньої стрункості через те, що є його теоретичним стрижнем, об'єктивними правилами, дотримання яких наділяє провадження такою комплексною характеристикою, як ефективність. Органічне поєднання принципів контролю в систему сприяє появі ефекту цілісності [5]. Таким чином, при визначенні поняття "принципи контролю" необхідно, по-перше, враховувати найбільш важливі, об'єктивно необхідні прояви контролю, що відображають його природу і спрямованість, специфіку як самостійного правового утворення, і, по-друге – відтворювати такі мето-

дологічні вимоги, що постійно виявляються і використовуються в процесі здійснення контролю, сприяють на практиці підвищенню його ефективності.

Стосовно принципів контролю слід зазначити, що вони являють собою положення, які відображають найбільш загальні, стійкі риси контролю, є правовими вимогами і в своїй сукупності становлять певну ґносеологічну систему. Водночас вони являють собою породження суб'єктивного сприйняття людиною об'єктивного світу, свого роду орієнтири взаємовідносин людини зі світом. У нормотворчому та правозастосовчому процесах принципи є тим фундаментом, на який спираються всі конкретні правові акти, усі юридичні дії органів і посадових осіб, яким державою надане право нормотворчої та розпорядчої діяльності.

Наразі у роботах, присвячених аналізу конкретних видів державного контролю, принципи його здійснення зумовлюються самим об'єктом державного контролю. Так, розглядаючи принципи здійснення податкових перевірок як однієї з форм податкового контролю, виокремлюють принципи, покликані забезпечити пріоритет захисту прав і законних інтересів платників податків при проведенні податкових, перевірок та принципи, що забезпечують раціональність та ефективність податкових перевірок. Також часто пропонують виділяти організаційні принципи, на яких базується організаційна побудова державного контролю, та функціональні, які характеризують процес реалізації державного контролю. Паралельно з цим у сучасній державно-правовій науці широко застосовується поділ принципів державного контролю на такі групи: 1) загальні принципи діяльності суб'єкта контролю (складаються з принципів діяльності самого суб'єкта і принципів його діяльності як органу відповідної гілки влади); 2) міжгалузеві принципи державного контролю (утворюються синтезом загальних принципів права і державного управління відповідно до предметної специфіки контрольної діяльності); 3) галузеві принципи контролю.

Отже, спираючись на загальні теоретико-методологічні основи дослідження принципів державного контролю як такого, можна зазначити, що систему принципів державного контролю у сфері господарської діяльності становлять загальні принципи контролю як соціального явища, принципи адміністративного процесу та спеціальні принципи державного контролю у сфері господарської діяльності. До загальних принципів

контролю віднесено: об'єктивність; системність; систематичність і регулярність; оперативність; дієвість; масовість та вибірковість; гласність; плановість; економічність; науковість; ефективність.

Принцип об'єктивності контролю означає, що контрольна діяльність має ґрунтуватися на дійсності, реальності, конкретності фактів. Об'єктивність контролю впливає із точного вивчення фактів і документів, заслуховування пояснень, що перевіряються зацікавленими особами, здійснення необхідних підрахунків, аналізів, вимірів, зіставлень, виявлення причин порушень, недоліків чи помилок. І лише вміння встановити істину, здійснити сукупний аналіз всіх встановлених даних веде до правильних, обґрунтованих й аргументованих висновків. Усе це дає підстави знайти правильне рішення при усуненні порушень чи попередженні небажаних наслідків. Принцип системності розкривається через положення про те, що контроль є системою дій, спрямованих на досягнення певної мети, при цьому кожна з них, взята окремо, має власну мету. Обов'язковим є підпорядкування мети нижчого рівня меті рівня вищого. Принцип регулярності контролю виробляє у підконтрольних суб'єктів звичку до правомірної поведінки, стимулює саму контрольну діяльність до підвищення ефективності та позитивного впливу на досягнення результату. Принцип оперативності означає, що контроль має здійснюватися обов'язково своєчасно або навіть із деяким випередженням. Сюди також слід додати невідкладність і невідворотність вжиття позапланових контрольних заходів у разі отримання інформації про порушення встановлених вимог підконтрольним суб'єктом. Дієвість державного контролю означає, що за результатами перевірок необхідно вживати заходів, спрямованих на ліквідацію виявлених недоліків. Тобто необхідно не лише виявити допущені порушення, а й глибоко їх проаналізувати, зробити висновки щодо можливих наслідків і передумов, дати реальний хід нормативно визначеному державному механізму захисту суспільних інтересів від виявлених порушень чинного законодавства, встановлених норм і правил. Масовість та вибірковість передбачають всеосяжність контролю, поширення його на всіх суб'єктів господарювання, усі види господарської діяльності, усі види відносин, що виникають у ході її здійснення – з одного боку, та виокремлення за ступенем важливості певних сфер господарювання, суб'єктів господарської діяльності, відносин, що виникають за їх участю – з другого. Гласність передбачає створення умов, за

яких широкій громадськості стає відомо про результати і наслідки перевірок, постановку актуальних проблем, обговорення проектів управлінських рішень, підготовку громадської думки. Плановість державного контролю дає можливість підготуватися до здійснення контролю як контролюючим, так і підконтрольним суб'єктам, визначити, що саме буде предметом контролю. Економічність контролю передбачає визначення мінімального кола суб'єктів, сфер господарювання та показників, які підлягають контролю, але для того, щоб забезпечити належний рівень дотримання встановлених норм і правил. Науковість контролю є висхідним принципом від науковості соціального управління і передбачає попереднє розроблення процедур здійснення контролю на підставі відомостей, отриманих у процесі контролю, визначення об'єктів, предметів і сфер, за якими необхідно здійснювати контроль, розроблення заходів впливу за результатами контролю та механізмів їх застосування.

Щодо всіх перелічених принципів державного контролю узагальнюючим принципом є його ефективність, адже вона напряду залежить від наявності, міри, ступеня та форми реалізації усіх попередніх принципів. Ефективність контролю залежить від повноти виконання суб'єктом контролю таких основних вимог: контроль має здійснюватися безперервно, регулярно та систематично; бути своєчасним за терміном здійснення, сумлінним і повним в охопленні об'єкта контролю; бути оперативним, дійовим і гласним; мати загальний характер; форми і методи контролю повинні мати різнобічний характер: перевірки вищими органами підпорядкованих, письмові звіти, контрольні журнали, картотеки, наради, засідання тощо [6].

Разом з тим, не можна не відмітити, що всі принципи контролю органічно пов'язані з принципами адміністративного процесу, якими є: законність; правова рівність; охорона інтересів держави й особи; публічність (офіційність) провадження; самостійність в ухваленні рішень; неухильна реалізація правових презумпцій невинуватості і правомірності дій суб'єктів господарювання [7]. Кожен з цих принципів має свій конкретний теоретичний і нормативний зміст. Зокрема, законність характеризується як режим відповідності суспільних відносин, що виникають у цій сфері, законам і підзаконним актам держави, як режим, атмосфера взаємодії, взаємин держави і громадянина. Правова рівність ґрунтується на конституційному положенні про рівноправність громадян перед законом. Своє конкретне втілен-

ня принцип правової рівності знаходить у формуванні правового статусу суб'єктів адміністративного процесу, причому особливого значення набуває закріплення широкого кола прав і обов'язків суб'єктів господарювання, що набувають у цьому плані ролі дієвого інструменту реалізації і захисту ними своїх інтересів. Публічність знаходить своє віддзеркалення в закріпленні обов'язку державних органів, їх посадових осіб здійснювати розгляд і дозвіл індивідуально-конкретних справ і пов'язані із цим певні дії від імені держави, як правило, за державний рахунок. Здійснення принципу самостійності в ухваленні рішень передусім виключає будь-яке втручання інших органів і посадових осіб в адміністративно-процесуальну діяльність суб'єктів, уповноважених вести процес. Це дає змогу підвищити відповідальність за ухвалення рішень, сприяє забезпеченню їх законності й обґрунтованості. Принцип неухильної реалізації правових презумпцій невинуватості та правомірності дій суб'єктів господарювання впливає як зі ст. 62 Конституції України, так і зі ст. 204 Цивільного кодексу України.

Найнижчий рівень у системі принципів державного контролю у сфері господарської діяльності за ступенем абстрагованості посідають спеціальні принципи державного контролю. На нашу думку, формування підсистеми таких принципів має враховувати конституційні основи правопорядку у сфері господарювання, загальні принципи господарювання і підприємницької діяльності, гарантії прав підприємців тощо. Отже, серед принципів державного контролю у сфері господарської діяльності доцільно виокремити такі: пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності; гарантування прав суб'єкта господарювання; наявності підстав, визначених законом, для здійснення державного контролю; невтручання органу державного контролю у статутну діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона здійснюється в межах закону; відповідальності органу державного контролю та його посадових осіб за шкоду, заподіяну суб'єкту господарювання внаслідок порушення вимог законодавства.

Пріоритетність безпеки життя і здоров'я людини перед будь-якими іншими інтересами і цілями господарської діяльності є конституційним принципом і основою правового порядку у сфері господарювання. Цей принцип проявляєть-

ся починаючи з формування напрямів державного контролю. Із цією метою здійснюється пожежний, санітарно-епідеміологічний контроль, контроль у сфері забезпечення прав споживачів на належну якість і безпеку товарів, робіт та послуг. Першочергове значення їх діяльності щодо реалізації зазначеного принципу полягає у наданні їм права вживати найбільший перелік заходів відновлення щодо діяльності суб'єктів господарювання, у якій не дотримуються відповідні вимоги. Гарантування прав суб'єкта господарювання полягає у забезпеченні повноти і реальності його суб'єктивних можливостей як щодо самостійного і незалежного здійснення обраного ним виду господарської діяльності, так і спеціальних прав суб'єкта господарювання, наданих йому у відносинах з органами державного контролю. Маються на увазі такі права, як: право вимагати від посадових осіб органу державного контролю додержання вимог законодавства; право перевіряти наявність у посадових осіб органу державного контролю службового посвідчення й одержувати копії посвідчення (направлення) на проведення планового або позапланового заходу; не допускати посадових осіб державного органу до здійснення контролю, якщо він здійснюється з порушенням вимог щодо періодичності проведення заходів державного контролю; бути присутнім під час здійснення заходів державного контролю; вимагати нерозголошення інформації, що є комерційною таємницею суб'єкта господарювання; одержувати та знайомитися з актами державного контролю; надавати в письмовій формі свої пояснення, зауваження або заперечення до акта органу державного контролю; оскаржувати в установленому законом порядку неправомірні дії органів державного контролю та їх посадових осіб; захищати свої права особисто та користуватися допомогою третіх осіб.

Сутність принципу невтручання органу державного контролю у статутну діяльність суб'єкта господарювання розкривається за допомогою правових механізмів, таких як: самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємництві,

екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; заборона незаконного втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду тощо.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що системі принципів державного контролю у сфері господарської діяльності становлять загальні принципи контролю як соціального явища, принципи адміністративного процесу та спеціальні принципи державного контролю у сфері господарської діяльності. Лише застосування їх у системі дає змогу забезпечити належний рівень виконання соціальних функцій суб'єктами господарювання та утримання від порушень їхніх прав з боку держави. Водночас, аналіз чинного законодавства засвідчує, що процес систематизації принципів державного контролю не можна вважати завершеним, адже досі на рівні окремих нормативно-правових актів можна зустріти неузгодженості не лише щодо пріоритетності тих чи інших принципів, а й взагалі щодо їх наявності як таких. У цьо-

му плані актуальним завданням є процес юридичного узгодження різних нормативно-правових актів, що встановлюють принципи державного контролю між собою в рамках загального визнання незаперечного пріоритету конституційних цінностей, норм і принципів, що забезпечують розвиток України як правової, соціальної і демократичної держави.



Література

1. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Вид. дім "Ін Юре", 2002. – 290 с.
2. Граждан В. Д. Теория управления. – М.: Гардарики, 2006. – С. 411.
3. Скакун О. Ф. Теория государства и права. – Харьков: Консум, Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 549.
4. Чиркин В. Е. Государственное управление. – М.: Юрист, 2002. – С. 76.
5. Бородін І. Л. Адміністративно-юрисдикційний процес: Монографія. – К.: Алерта, 2007. – С. 16.
6. Малиновський В. Я. Державне управління: Навч. посіб. – Луцьк: Вежа, 2000. – С. 217.
7. Бандурка А. М., Тищенко Н. М. Административный процесс: Учеб. – Х.: Изд-во НУВД, 2001. – С. 29–32.

Досліджено актуальні проблеми визначення і систематизації принципів державного контролю, які лежать в основі контрольної діяльності органів державної влади у сфері господарських відносин. З позицій сучасної державно-правової науки проаналізовано основи нормативно-правового забезпечення принципів державного контролю та їх вплив на розвиток системи державного управління в Україні.

Исследованы актуальные проблемы определения и систематизации принципов государственного контроля, которые лежат в основе контрольной деятельности органов государственной власти в сфере хозяйственных отношений. С позиций современной государственно-правовой науки проанализировано основы нормативно-правового обеспечения принципов государственного контроля и их влияние на развитие системы государственного управления в Украине.

The article investigates the urgent problems of definition and ordering of principles of the state control which underlie control activity of bodies of state authority in sphere of the economic relations. From positions of a modern state-and-legal science the author analyzes bases of legal maintenance of principles of the state control and their influence on development of system of state management in Ukraine.

Надійшла 1 лютого 2011 р.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 64–67

Громадянське суспільство є фундатором правової демократичної держави, це також стосується перехідних суспільств, де відбуваються значні трансформації та існують протиріччя у правотворчості.

Питанню проблем становлення громадянського суспільства присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених, зокрема таких, як М. О. Баймуратов, В. Ю. Барков, В. В. Горленко [1], Ю. М. Оборотов [2], М. П. Орзіх [3], В. Ф. Погорілко, Т. В. Розова, Ю. М. Тодика [4], О. Ф. Фризький та ін. У своїх дослідженнях вони звертають увагу на процеси становлення і взаємодії громадянського суспільства і правової держави – демократичне середовище реалізації громадянських цінностей: свободи, справедливості тощо. Водночас, слід зазначити, що стан розбудови та розвитку громадянського суспільства в Україні у доктринальному аспекті досліджений недостатньо. Основні концептуальні положення про громадянське суспільство були сформульовані такими видатними мислителями, як Дж. Локк, А. Фергюссон, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль та ін. Пізніше, починаючи з другої половини XIX ст. і другої половини XX ст., про феномен громадянського суспільства майже забули, і тільки у 80-ті роки XX ст. він був знову відновлений у політичній практиці. За всієї різноманітності інтерпретацій зазначеного феномена, ідея громадянського суспільства, на думку Ю. М. Оборотова, покликана була нагальною потребою “окреслити коло таких відносин, куди держава не може втручатися” [2]. Такої думки додержувався й Ю. М. Тодика, який під громадянським суспільством розумів “систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління” [4].

Проаналізуємо характер та функції громадянського суспільства щодо національної специфіки соціально-політичного та культурного розвитку України, а також дослідимо потенційну роль інститутів громадянського суспільства щодо посилення продуктивності влади у реалізації інтересів людини і суспільства та застосування практичних заходів з підтримки громадянського суспільства і підвищення його значення як засобу збалансованості політичного життя та влади в Україні, особливо у напрямі посилення соціальної політики держави згідно з європейськими стандартами.

Згідно зі ст. 1 Конституції Україна фактично є демократичною правовою державою. Проте, на сьогодні Україна фактично не є такою державою. Це пов'язано насамперед із тим, що в нашій державі ще й досі не створено громадянського суспільства. Адже, як відомо, одним із чотирьох рівнів, на яких має відбуватися зміцнення демократії, крім ідеології, інституцій та культури, є громадянське суспільство [5].

Причина такого стану речей полягає у відсутності досвіду існування громадянського суспільства або хоча б спроб його створення впродовж багатьох століть існування Української держави.

Досі в Україні тривають дискусії про вплив держави та про баланс сил державної влади й суспільства. Значна частина населення вбачає в державі чужу, корумповану силу, не довіряє державній владі, хоча й дотримується утопічного погляду, ніби винятково державними засобами можна створити нове громадянське суспільство. Між іншим, це типова утопія, поєднана з надією на мудрого вождя, авторитетного правителя, який, прийшовши до влади, владнає все справед-

ливо й демократично. Безперечно, державна влада може сприяти встановленню громадянського суспільства, але без ініціативи народу “знизу” її можливості обмежені [1]. Треба відверто визнати, що розвитку громадянського суспільства в Україні заважає стала, застаріла суперечливість здійснення політичної влади. Головне протиріччя – це протиріччя між ідеєю демократії як повновладдя народу, проголошеної Конституцією України, та труднощами її реалізації. І це безпосередньо пов’язано з проблемою становлення громадянського суспільства в Україні. Специфіка проблеми полягає в тому, що вона не має і не може мати свого остаточного вирішення. Громадянське суспільство – надто гнучкий і складний конструкт, щоб мати універсальну структуру, а тому переважна більшість поглядів на нього приречена на тупцювання навколо загальноvizначених істин. Головне, через що зверщується прорив до нових горизонтів – розуміння того, що становлення громадянського суспільства не відбувається саме по собі. Його потрібно систематично і послідовно стимулювати, ладнаючи систему державного управління таким чином, щоб вона перетворювалася з перепони на потужний важіль цього процесу. А для цього існує єдино результативний і конструктивний варіант вирішення цих проблем – враховуючи національну специфіку, розкрити потенціал власної системи управління та ініціювати стратегічний процес, що дасть можливість поєднати зусилля різних рівнів управління і самоуправління в Україні.

Основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є:

- розширення масової бази влади, підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами;
- активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру (благодійні фонди, споживчі товариства, клуби за інтересами, товариства, асоціації тощо), розвиток різних форм громадського самоврядування і самодіяльності. До речі, у США існують сотні тисяч центральних, штатних, регіональних і місцевих асоціацій (політичних, культурних, релігійних, військово-патріотичних і т. п.), які охоплюють 2/3 населення США. Це і є соціальною базою громадянського суспільства;

- постійне вдосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв’язку від суспільства до держави;
- максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права і до закону;
- виховання нормального природного патріотизму – національного і державного – на основі поваги до національної історико-культурної спадщини;
- зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі якомога ширших зв’язків із зарубіжним світом;
- піднесення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності, оскільки справа не тільки в наявності демократичних установ і процедур та інформованості населення, а й в умінні жити в умовах демократії, користуватися її благами, в готовності до постійного вдосконалення політичної системи відповідно до змін конкретно-історичних умов.

Процеси формування громадянського суспільства в Україні безпосередньо пов’язані із взаємовідносинами трьох його основних елементів: особистості, держави, суспільства. Досягнення балансу у відносинах останніх та врахування їх взаємних інтересів, на нашу думку, можна розглядати як стимулюючий чинник розвитку громадянського суспільства.

Вчені підкреслюють, що громадянське суспільство існує там і тоді, де і коли економічно та політично вільні індивіди беруть участь у державній діяльності і забезпечують свої інтереси шляхом самоорганізації. Таким чином, самоорганізація на різних рівнях суспільного життя й становить сутність громадянського суспільства як системи передусім горизонтальних зв’язків. На нашу думку, демократична самоорганізація в сучасному суспільстві базується на взаємодії вільних від державного диктату власників засобів виробництва і капіталів, які змушені для захисту своїх інтересів створювати партії, громадські організації та групи впливу [6].

Економічні або комерційні групи являють собою частини громадянського суспільства, а суспільство може процвітати, якщо воно перебуває у відносинах симбіозу з державою. Інакше кажучи, автономний характер громадянського суспільства не означає конфліктних відносин з державою. Натомість, обидві групи “гравців” як з боку громадянського суспільства, так і держави мають дотримуватися правил гри. Отже, щоб існувало гро-

мадянське суспільство, повинна існувати громадянська держава [7].

Регуляція суспільних відносин є двоспрямованим процесом у демократичній країні: з одного боку, держава встановлює певні політико-правові “правила гри”, а з другого — самі громадяни своєю участю в суспільних справах, своїм ставленням до різних подій у суспільстві здійснюють, так би мовити, саморегуляцію на первинному рівні.

Різного роду суперечності, що виникають у сучасному українському суспільстві, — результат неправильної державної політики, яка є причиною різних соціальних конфліктів та вносить розкол і дисбаланс у відносини між державними органами, суспільством, особистістю. Остання не сприймає соціально-економічні та інші реформи, які проводяться державою. Відбувається відчуження особистості від управління справами суспільства і держави.

Відсутність соціальної активності громадян на у соціально неблагополучному суспільстві не може не позначитися негативно на ефективності реформ, що запроваджуються державою, і на темпах розвитку громадянського суспільства. Але держава при цьому в жодному разі не знаходиться на другому плані. У такій складній ситуації вона зобов’язана змінити свою політику в усіх сферах суспільного життя, підтримати нові інститути громадянського суспільства, розвивати, зміцнювати їх і співпрацювати з ними [8].

Держава змінюється під впливом суспільно-політичних та інших процесів. Чинником зміни державної влади є рівень розвитку демократії в українському суспільстві. На сучасному етапі розвитку, на нашу думку, поки передчасно очікувати на швидкі позитивні результати у процесі реформування державної влади. Вона поступово стає демократичною, правовою і соціальною.

Формування громадянського суспільства і правової демократичної держави може відбуватися за прискореним сценарієм, оскільки найскладнішим завданням у становленні та розвитку громадянського суспільства в Україні є руйнування стереотипів, які склалися десятиліттями, про всевладдя держави щодо особистості і суспільства в цілому. Крім того, не можна не враховувати політичну нестабільність, низький рівень правової свідомості і правової культури більшості населення країни. Досягнення економічного добробуту ще не означатиме того, що в Україні громадянське суспільство вже сформувалося. Не менш важливою умовою для формування такого суспільства є підвищення суспільної свідомості на-

селення, духовно-культурного рівня громадян. А це, на жаль, вимагає багато часу [9].

Сучасна Українська держава вже готова до вирішення даної проблеми, оскільки саме при цьому набуватиме ознак правової.

У спрощеному вигляді в наукових колах обговорюються дві основні моделі щодо обсягів державного регулювання суспільних відносин, тобто щодо встановлення певних меж втручання державної влади в суспільне життя. Перша модель базується на концепції “держави — нічного сторожа”, відповідно до якої держава не втручається в економічні, соціальні відносини, у керівництво економікою чи культурою, а лише встановлює “правила гри” — норми права, охороняє в суспільстві порядок тощо. Втручання держави у сферу приватних інтересів можливе лише за ініціативою зацікавлених сторін або у випадку скоєння правопорушення. Прихильники другої моделі вважають, що регламентації потребує більшість суспільних відносин. У цьому випадку етатизм не слід ототожнювати з тоталітаризмом. Етатизм тут виражає традицію особливої відповідальності за стан нації, розвиток культури, науки, охорону моральних підвалин суспільства тощо [10].

Потрібно досягти “золотої середини” — за умов сильної держави розвивати громадянське суспільство. Таку модель співвідношення інтересів держави й особистості називають прагматичною (раціонально-правовою). Держава не повинна бути слабкою та пасивною, як і не повинна бути всевладною та піднесеною над суспільством. З одного боку, індивіди зобов’язуються виконувати вимоги владних приписів держави, а з другого держава бере на себе відповідальність за забезпечення гідного життя всім членам суспільства, гарантує певну свободу поведінки суб’єктів за умови, що свобода одних не порушує прав і законних інтересів інших.

Отже, громадянське суспільство необхідне для затвердження демократії. Чим більше воно розвинене, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більше у них можливостей самореалізації у різних сферах громадського життя й тим менша небезпека узурпації влади і здійснення повного контролю за суспільними процесами. На сучасному історичному етапі Українська держава має підходити до формування громадянського суспільства з огляду на специфічні риси українського менталітету. На законодавчому рівні має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний

механізм спрямовується на здійснення і захист прав і свобод людини.

Держава усвідомлює межі свого втручання у життя суспільства, регулює не всі суспільні відносини, а лише ті, які є найважливішими з точки зору інтересів існування та розвитку суспільства. Досягти цього можна не лише правовими механізмами. Наявність розвиненої багатопартійності, організованої опозиції та інших інститутів і механізмів демократії дає змогу легітимним шляхом здійснювати заміну політичних сил, що перебувають при владі, опозицією. Лише за таких умов можна досягти певної рівноваги.



Література

1. Інформаційний інтернет-портал "Народна правда". – Режим доступу: <http://www.narodnapravda.com.ua/politics>.
 2. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учеб.-метод. пособие / Под ред. Ю. Н. Оборотова. – Х.: ООО "Одисей", 2005. – С. 58.
 3. Основы правознавства: Навч. посіб. / За ред. С. В. Кивалова, М. П. Орзіха. – Одеса: "Юрид. л-ра", 2005. – С. 67–68.
 4. Конституційне право України / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002. – С. 187.
 5. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.
 6. Європейські стандарти та критерії оцінки розвитку громадянського суспільства // Україна в 2008 р. : щорічні оцінки сусп.-політич. та соціал.-екон. розвитку : Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2008. – С. 101–110.
 7. Луцький І. М. Методологічні передумови взаємодії держави і громадянського суспільства / І. М. Луцький, Н. І. Луцька, А. І. Луцький // Економіка та держава. – 2008. – № 10. – С. 37–40.
 8. Лилик С. Фахові громадські організації України-2008: роль та місце у формуванні громадянського суспільства в Україні // Маркетинг в Україні. – 2008. – № 4. – С. 51–63.
 9. Кравчук В. Проблема меж державної влади в умовах формування громадянського суспільства // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 1. – С. 7–9.
 10. Досягнення громадського суспільства України у 2009 році: стислий звіт про діяльність Міжнародного фонду "Відродження" (МФВ) // Дзеркало тижня. – 2010. – № 6–7. – С. 14–16.
- Розглядаються проблеми та основні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні як основи функціонування демократії. Аналізується стан та проблеми щодо визначення шляху розвитку та вдосконалення цього процесу.*
- Рассматриваются проблемы и основные тенденции развития гражданского общества в Украине как основы функционирования демократии. Анализируется состояние и проблемы относительно определения пути развития и усовершенствования этого процесса.*
- This article deals with problems and the main tendencies of civil society development in Ukraine as the bases of democracy functions. It is analyzed the state and problems concerning the definition of the development way and modernization of this process.*

Надійшла 18 лютого 2011 р.